

USAID
FROM THE AMERICAN PEOPLE

फोटो: ऐतिहासिक पञ्चदेवल मन्दिर

**जलउपयोग गुरुयोजना
पञ्चदेवल विनायक नगरपालिका विनायक, अछाम
२०८०**

(क)

विषय सूची

प्राक्कथन

धन्यवाद ज्ञापन

संक्षेप र संक्षिप्त नामहरूको सुची

कार्यकारी सारांश

अध्याय-१: परिचय	१
१.१. पृष्ठभूमि:.....	१
१.१.१. जलस्रोत क्षेत्रका राष्ट्रिय नीति तथा कानुनी प्रावधानहरू	१
१.१.२. एकीकृत जलस्रोत व्यवस्थापनका अवधारणा र सिद्धान्तहरू.....	२
१.१.३. दिगो विकास लक्ष्य	४
१.१.४. अन्तरक्षेत्रीय सवालहरू	६
१.२. जलउपयोग गुरुयोजनाका उद्देश्य र क्षेत्र.....	७
१.२.१. जलउपयोग गुरुयोजनाका उद्देश्यहरू	७
१.२.२. जलउपयोग गुरुयोजनाले समेटने क्षेत्रहरू	७
१.३. जल उपयोग गुरुयोजना निर्माणमा अपनाइएका पद्धतीहरू	९
१.३.१. स्थानीय तहका बिद्यमान रणनीतिक योजनाहरूको समिक्षा.....	९
१.३.२. रणनीतिक योजनाहरूको एकीकरण.....	१०
१.३.३. जलउपयोग गुरुयोजना तयारी प्रकृया र चरणहरू.....	१०
अध्याय-२: पालिकाको पार्श्वचित्र	१५
२.१. नगरपालिकाको संक्षिप्त परिचय.....	१५
२.२. भौगोलिक अवस्थिति र पहुँच.....	१६
२.३. भौगोलिक स्वरूप तथा भू-उपयोग स्थिति.....	१६
२.४. प्रमुख जलाधार तथा उप-जलाधार क्षेत्रहरूको विवरण	१९
२.५. नगरपालिकाको सामाजिक तथा आर्थिक विवरण	१९
२.५.१. नगरपालिकाको घरधुरी तथा जनसंख्या विवरण.....	१९
२.५.२. जातियता.....	२०
२.५.३. साक्षरता विवरण.....	२०
२.५.४. व्यवसाय.....	२१

२.५.५. कृषि र जीविकोपार्जन.....	२२
२.५.६. मौसमी पात्रो तथा कार्यबोझ	२२
२.५.७. नगरपालिकामा उपलब्ध मानव संसाधनको विश्लेषण	२४
२.५.८. स्थानीय निर्माण सामग्रीहरूको उपलब्धता	२४
२.६. सेवा केन्द्रहरू सम्बन्धी विवरण.....	२५
२.७. विकास साझेदारहरू, गैह्र सरकारी संस्थाहरू, समुदायमा आधारित संस्थाहरू तथा सहकारी सम्बन्धी विवरण.....	२६
अध्याय-३: विद्यमान जलस्रोतहरूको अवस्था र प्रयोग	२८
३.१. नगरपालिकामा उपलब्ध जलस्रोतहरूको विवरण.....	२८
३.२. नगरपालिकामा उपलब्ध जलस्रोतहरूको विश्लेषण	२८
३.२.१. स्रोतहरूको अवस्थितिको आधारमा जलस्रोतहरूको विश्लेषण.....	३०
३.२.२. स्रोतहरूको क्षमताको आधारमा जलस्रोतहरूको विश्लेषण	३१
३.२.३. स्रोतहरूको गुणस्तरको आधारमा विश्लेषण.....	३१
३.२.४. स्रोतहरूको विद्यमान परिप्रयोग र उप-जलाधार क्षेत्रहरूमा सम्भावित उपयोगको आधारमा विश्लेषण	३२
३.३. विद्यमान खानेपानी योजनाहरूको अवस्था विश्लेषण.....	३२
३.३.१. विद्यमान योजनाहरू र सेवा क्षेत्र.....	३३
३.३.२. विद्यमान योजनाहरूको संचालनको अवस्था.....	३४
३.३.३. विद्यमान खानेपानी योजनाहरूको सुबिधास्तरको अवस्था विश्लेषण.....	३४
३.३.४. निर्माणाधीन योजनाहरू र लक्षित सेवाक्षेत्र विवरण	३५
३.४. विद्यमान सरसफाइ अभ्यासको अवस्था विश्लेषण	३६
३.४.१. बस्तीहरूको खुला दिसामुक्त क्षेत्र तथा पूर्ण सरसफाइ स्थिति.....	३६
३.४.२. विद्यालय तथा सार्वजनिक स्थलहरूको सरसफाइको अवस्था	३७
३.४.३. वातावरणीय सरसफाइको अवस्था	३८
३.४.४. दिसाजन्य लेदो, ठोस फोहोर तथा फोहोरपानी व्यवस्थापनको विद्यमान अवस्था.....	३९
३.५. विद्यमान सिंचाइ योजनाहरूको अवस्था विश्लेषण	४१
३.५.१. विद्यमान सिंचाइ योजनाहरू र सेवाक्षेत्र	४१
३.५.२. विद्यमान सिंचाइ योजनाहरूको संचालनको अवस्था.....	४२
३.५.३. निर्माणाधीन सिंचाइ योजनाहरू र लक्षित सेवाक्षेत्र.....	४२
३.६. विद्यमान बहु-उपयोगी योजनाहरूको अवस्था विश्लेषण	४३

३.६.१. विद्यमान योजनाहरू र सेवाक्षेत्र.....	४३
३.६.२. विद्यमान योजनाहरूको संचालनको अवस्था.....	४३
३.६.३. निर्माणाधीन योजनाहरू र लक्षित क्षेत्र.....	४४
३.७. विद्यमान जलवायु परिवर्तन अनुकूलन/विपद जोखिम व्यवस्थापन तथा स्रोत संरक्षण योजनाहरूको अवस्था विश्लेषण.....	४४
३.७. विद्यमान जल उर्जा योजनाहरूको अवस्था विश्लेषण.....	४५
३.८. जलस्रोतहरूको दिगो उपयोगका लागि संस्थागत/उपयोग सम्बन्धि संयन्त्र.....	४५
३.९. जलस्रोतमा बिबाद.....	४६
अध्याय-४ : गुरुयोजना कार्यान्वयन रणनीति र परिकल्पना.....	४७
४.१. नगरपालिकाको रणनीतिक प्राथमिकता.....	४७
४.२. जलाधार क्षेत्र व्यवस्थापनका लागि एकीकृत जलस्रोत व्यवस्थापन.....	४७
४.३. एक जल नीति तथा अवधारणा.....	४८
४.४. लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशिकरण अवधारणा र एकीकृत जलस्रोत व्यवस्थापन.....	४९
४.५. पानीको उत्पादनशिल प्रयोग.....	५२
४.६. जलस्रोतको उपयोगका लागि विकल्प तथा प्रविधिहरू.....	५२
४.७. मापदण्डमा आधारित प्राथमिकीकरण औजारहरू (CBRT).....	५३
४.८. स्रोत संरक्षण.....	५८
अध्याय-५ : जलउपयोग गुरुयोजना.....	६०
५.१. अन्तर विश्लेषण.....	६०
५.२. आवधिक योजनाको सारांश.....	६४
५.२.१. खानेपानी योजनाहरू.....	६५
५.२.२. सरसफाइ योजनाहरू.....	६६
५.२.३. बहुउपयोगी योजनाहरू.....	६६
५.२.४. सिंचाइ योजनाहरू.....	६७
५.२.५. स्रोत संरक्षण तथा वातावरण संरक्षण योजनाहरू.....	६८
५.२.६. जलउर्जा सम्बन्धी योजनाहरू.....	६९
अध्याय-६:गुरुयोजना कार्यान्वयन, बजारीकरण र अद्यावधिक.....	७०
६.१. गुरुयोजनामा लगानीका लागि अल्प/मध्यम/दीर्घकालीन योजना.....	७०
६.२. पहिलो आ.व. २०८०.८१ मा कार्यान्वयन हुने योजनाहरू.....	७३
६.३. बजारीकरण रणनीति तथा सरोकारवालाहरूको पहिचान.....	७४

६.४. जलाधार/उप-जलाधार क्षेत्र व्यवस्थापन रणनीति..... ७७

६.५. गुरुयोजना पुनरावलोकन तथा अद्यावधिक गर्ने संयन्त्र ७७

६.६. गुरुयोजना कार्यान्वयन रणनीति..... ७८

अनुसूचीहरू ७९

संलग्न तालिकाहरूको सूची

तालिका- 1: नगरपालिकाले तयार गरेका विभिन्न नीतिनियम तथा कार्यबिधिहरू.....	९
तालिका- 2: प्रशिक्षक प्रशिक्षणमा सहभागी विवरण.....	११
तालिका- 3: क्षमता विकास सम्बन्धी तालिमका सहभागीहरूको लैङ्गिक र जातिगत विवरण	१२
तालिका- 4: योजना तर्जुमा गोष्ठीका सहभागीहरूको विवरण	१४
तालिका- 5: नगरपालिकाको भू-उपयोग विवरण	१६
तालिका- 6: नगरपालिकाका उप-जलाधार क्षेत्रहरू	१९
तालिका- 7: वडागत घरधुरी तथा जनसंख्याको विवरण.....	१९
तालिका- 8: जातिगत आधारमा घरधुरी विवरण.....	२०
तालिका- 9: वडागत रुपमा साक्षरता विवरण.....	२०
तालिका- 10: वडा अनुसार विभिन्न पेशा/व्यवसायमा संलग्न जनसंख्याको विवरण	२१
तालिका- 11: वडागत रुपमा खाधान्न पहुँचको अवस्था विवरण	२२
तालिका- 12: स्थानीय सामग्रीको पालिकामा उपलब्धता सम्बन्धि विवरण	२४
तालिका- 13: नगरपालिकामा रहेका सेवाकेन्द्रहरूको विवरण	२५
तालिका- 14: मुख्य विकास साझेदार तथा गैह्र सरकारी संस्थाहरूको विवरण	२६
तालिका- 15: सहकारी संस्थाहरूको विवरण	२७
तालिका- 16: विद्यमान जलस्रोतहरूको वडागत विवरण.....	३०
तालिका- 17: विद्यमान खानेपानी योजनाहरूको अवस्था विश्लेषण.....	३३
तालिका- 18: विद्यमान खानेपानी सुविधास्तर बर्गिकरण विवरण.....	३५
तालिका- 19: वडागत घरायसी सरसफाइको अवस्था विवरण	३६
तालिका- 20: विद्यालय तथा संस्थागत खानेपानी र सरसफाइको अवस्था.....	३७
तालिका- 21: स्वास्थ्य संस्थाहरूमा खानेपानी तथा सरसफाइको अवस्था	३८
तालिका- 22: गतिविधि तथा सुझावहरू	३९
तालिका- 23: वडागत रुपमा सिंचाइ योजना र सिंचित क्षेत्रफल (रोपनीमा)	४१
तालिका- 24: वडागत रुपमा बहु-उपयोगी योजनाहरूको विवरण	४३
तालिका- 25: नगरपालिकाका क्षेत्रमा सम्पादन गरिने पूर्वाधार क्रियाकलापहरूका लागी सुझाइएका प्रविधि विकल्पहरू	५३
तालिका- 26: मापदण्डमा आधारित प्राथमिकिकरण सुचक (खानेपानी नयाँ योजना).....	५३
तालिका- 27: मापदण्डमा आधारित प्राथमिकिकरण सुचक (खानेपानी मर्मत सम्भार पुनःनिर्माण योजना).....	५५
तालिका- 28: मापदण्डमा आधारित प्राथमिकिकरण सुचक (सिंचाइ योजना)	५६
तालिका- 29: मापदण्डमा आधारित प्राथमिकिकरण सुचक (बहुउपयोगी योजना).....	५७
तालिका- 30: मापदण्डमा आधारित प्राथमिकिकरण सुचक (वातावरण/पर्यावरण तथा स्रोत संरक्षण योजना)	५७
तालिका- 31: मापदण्डमा आधारित प्राथमिकिकरण सुचक (पानी घट्ट योजना)	५८
तालिका- 32: प्रस्तावित खानेपानी योजनाहरूको विवरण	६५
तालिका- 33: प्रस्तावित सरसफाइका योजनाहरूको विवरण	६६
तालिका- 34: तर्जुमा गरिएका बहु-उपयोगी योजनाहरूको विवरण	६७
तालिका- 35: प्रस्तावित सिंचाइ योजनाहरू (परम्परागत) को विवरण	६७
तालिका- 36: तर्जुमा गरिएका वातावरण तथा पर्यावरण योजनाहरूको विवरण	६८
तालिका- 37: प्रस्तावित जलउर्जा क्षेत्रका योजनाहरूको विवरण.....	६९
तालिका- 38: पहिलो वर्ष कार्यान्वयन गरिने योजनाहरू	७३
तालिका- 39: जल उपयोग गुरुयोजना कार्यान्वयन गर्न लगानी सहकार्य गर्ने सम्भावित सरोकारवालाहरू	७६

संलग्न चित्रहरूको सूची

चित्र 1: दिगो विकास लक्ष्यहरू	४
चित्र 2: जलउपयोग गुरुयोजना व्यवस्थापन कुर्सी	८
चित्र 3: जलउपयोग गुरुयोजना निर्माणका चरणहरू	११
चित्र 4: नगरपालिकाको प्रशासनिक नक्सा	१७
चित्र 5: भू-उपयोग नक्सा	१८
चित्र 6: नगरपालिकामा उपलब्ध जलश्रोतहरूको विवरण	२९
ग्राफ- 1: मौसमी पात्रो	२३
ग्राफ- 2: नगरपालिकामा उपलब्ध मानव संसाधनको विश्लेषण	२४
ग्राफ- 3: अवस्थितिका आधारमा स्रोतहरूको विश्लेषण	३०
□□□□ - 4: □□□□□□ □□□□ □□□□□□□□ □□□□□□	३१
ग्राफ- 5: गुणस्तरका आधारमा स्रोतहरूको विश्लेषण	३१
ग्राफ- 6: सम्भावित उपयोगका आधारमा स्रोतहरूको विश्लेषण	३२
ग्राफ- 7: विद्यमान प्रयोगका आधारमा स्रोतहरूको विश्लेषण	३२
ग्राफ- 8: समुदायको विद्यमान खानेपानी सुविधास्तर विश्लेषण	३४
ग्राफ- 9: पंचवर्षीय योजनाको सारांश विवरण (क्षेत्रगत योजना र अनुमानित लागत)	६४

प्राक्कथन

नेपालको संविधान २०७२ मा भाग-३, मौलिक हकमा धारा ३५ को स्वास्थ्य सम्बन्धी हक प्रत्येक नागरिकलाई स्वच्छ खानेपानी तथा सरसफाइमा पहुँचको हकको सुनिश्चितता गरिएको छ साथै धारा ५१ को राज्यका नीतिहरूमा जनसहभागितामा आधारित स्वदेशी लगानीलाई प्राथमिकता दिदै जलस्रोतको बहु-उपयोगी विकास गर्ने भन्ने व्यवस्था भए बमोजिम र स्थानीय सरकार संचालन ऐन, २०७४ मा व्यवस्था भए बमोजिम स्थानीय सरकारले जलस्रोत विकास र वातावरण पर्यावरणको दिगो विकास गर्न एकीकृत जलस्रोतको अवधारणा अनुसार क्षेत्रगत योजना तयार गरी लागु गर्न सक्ने व्यवस्था छ।

पञ्चदेवल विनायक नगरपालिकाले पनि आफ्नो क्षेत्र भित्र रहेको जलस्रोतको एकीकृत विकास गर्दै जल, जंगल र जमिनको एकीकृत विकासका लागि युएसएआइडी कर्णाली जल परियोजना, अमेरिकी अन्तर्राष्ट्रिय विकास नियोग (युएसएआइडी) मार्फत अमेरिकी जनताको सहयोगमा पञ्चदेवल विनायक नगरपालिकाको जलउपयोग गुरुयोजना निर्माण गरेको छ। जलउपयोग गुरुयोजना निर्माणका विभिन्न चरणहरू (तयारी चरण, क्षमता विकास चरण, सामाजिक तथा प्राविधिक अध्ययन चरण र योजना तर्जुमा चरण) अपनाई स्थानीय समुदायकै सहभागीतामा यो जलउपयोग गुरुयोजना तयार गरिएको हो।

जलउपयोग गुरुयोजनाको मुख्य अवधारणा भनेको जलस्रोतको एकीकृत तर्जुमा तथा व्यवस्थापनका लागि सहभागितात्मक एवं समावेशी विधि अपनाउदै जलस्रोत क्षेत्रको विकासमा सुशासन कायम गर्नु, स्थानीय समुदायको सहभागिता बढाउनु र पारदर्शिता बढाउन सहयोग पुरयाउनु रहेकोछ। यसले कुनै एउटा निश्चित भौगोलिक क्षेत्रमा केन्द्रित रही त्यस क्षेत्रमा रहेका जलस्रोतको समग्र उपलब्धता तथा त्यसको सम्भाव्य उपयोगको आंकलन गर्दछ।

जलउपयोग गुरुयोजनाले खास कुनै आयोजना वा जलस्रोतका क्षेत्र मात्रमा सिमित नरही स्थानीय तहको निश्चित सिमाना भित्रका जलाधार/उप-जलाधार क्षेत्रका उपलब्ध समग्र जलस्रोत, सरसफाइ तथा स्वच्छता, वातावरण र पर्यावरण, पानीसंग सम्बन्धित उर्जा, पानीको माग र यसको समुचित प्रयोग सहितको तथ्याङ्क संकलन, स्थानीयकै सहभागितामा विविश्लेषण तथा भविष्यको लागि सहभागितात्मक योजना तर्जुमा र नीति तर्जुमामा समेत सहयोग गर्ने भएकाले जलउपयोग गुरुयोजनालाई स्थानीय सरकार र सरोकारवालाहरूले आवश्यक औजारका रुपमा अपनत्व गरेको पाईन्छ।

पञ्चदेवल विनायक नगरपालिका भौगोलिक रुपमा पहाडी भू-भाग मात्र भएको र यहाँ उत्तरबाट बग्दै आउने खोला, नदीको पानी बाहेक मूल, सानातिना खोल्सीहरू जलस्रोतको रुपमा रहेका छन्। यहाँका सबै जसो घरधुरीहरू खानेपानीका लागि यिनै जलस्रोतमा निर्भर रहेको देखिन्छन्। पानीको स्रोतहरूमा मानव स्वास्थ्यका हिसाबले हानिकारक रासायनिक, भौतिक र जैविक पदार्थहरू रहन सक्ने हुँदा पानीको गुणस्तर तथा खानेपानी सुरक्षाका सवालहरूलाई पनि यस जलउपयोग गुरुयोजनाले समेटेको छ। यसका साथै जलवायु परिवर्तन अनुकूलन /विपद जोखिम व्यवस्थापन तथा वातावरण पर्यावरणका सवालहरूलाई जल उपयोग गुरुयोजनाले समेटेको छ।

यो जलउपयोग गुरुयोजना पञ्चदेवल विनायक नगरपालिका कै नेतृत्व तथा समुदायको सहभागितामा तयार गरिएको हुँदा यसको सफल कार्यान्वयनको लागि पनि पञ्चदेवल नगरपालिका र समुदायको ठुलो भूमिका रहन्छ। त्यसैले जलउपयोग गुरुयोजनाले समेटेका क्षेत्रगत क्रियाकलापहरूको प्राथमिकता अनुसार कार्यान्वयन गरी नेपाल सरकारको खानेपानी सरसफाइ स्वच्छता क्षेत्र विकास योजना र दिगो विकास लक्ष्य हासिल गर्न सहयोग पुऱ्याउने, जलस्रोतको न्यायोचित वितरण तथा विवेकपूर्ण उपयोग मार्फत सुशासन प्रत्याभूत गराउनुका साथै पानीको बहु-उपयोग गरी समुदायको जीविकोपार्जनमा सुधार ल्याउन महत्वपूर्ण हुने अपेक्षा गरिएको छ।

पञ्चदेवल विनायक नगरपालिका
नगर कार्यपालिकाको कार्यालय
विनायक, अछाम
सुदूरपश्चिम प्रदेश, नेपाल

धन्यवाद ज्ञापन

स्थानीय तहलाई नेपालको संविधान एवं स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन २०७४ ले दिएका अधिकार तथा अन्य प्रचलित कानूनहरूको परिधि भित्र रहि स्थानीय स्रोत साधन एवं सम्पदाहरूको उचित व्यवस्थापन गर्ने तथा आफ्ना क्षेत्रगत योजना निर्माण र कार्यान्वयन गर्ने अधिकार भए अनुरूप "स्वच्छ वातावरण घरघरमा धारा, दिगोपनाका लागि जुटौ हामी सारा" भन्ने दिर्घकालिन सोचका साथ राष्ट्रिय खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता व्यवस्थापन प्रणालीमा आधारित खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता योजना (N-WASH PLAN) र जलउपयोग गुरुयोजनाका विभिन्न खुड्किलाहरूसहभागितात्मक र समावेशी योजना प्रक्रियाका माध्यमबाट सम्पन्न गर्दै नगरपालिकाको गुरुयोजनाको दस्तावेज तयार पार्न सफल भएका छौ।

पञ्चदेवल विनायक नगरपालिकाको N-WASH MIS अद्यावधिक गर्नुका साथै जलउपयोग गुरुयोजना जस्तो महत्वपूर्ण दस्तावेज तयारीका लागि प्राविधिक तथा आर्थिक सहयोग पुऱ्याउने युएसएआइडी कर्णाली जल परियोजना, अमेरिकी अन्तर्राष्ट्रिय विकास नियोग (युएसएआइडी) मार्फत अमेरिकी जनता प्रति विशेष आभार प्रकट गर्न चाहन्छु।

यस नगरपालिकाले भविष्यमा आफ्नै आन्तरिक स्रोत तथा बाह्य सहयोग/साझेदारीबाट सञ्चालन गर्ने खानेपानी तथा सरसफाइ योजनाहरू, सिंचाइ, वातावरण तथा पर्यावरण सम्बन्धी योजनाहरू, जलउर्जा सम्बन्धित योजनाहरू छनोट र प्राथमिकरणमा नगरका पदाधिकारी तथा सरोकारवाला महानुभावहरूको प्रत्यक्ष संलग्नतामा रहेको हुदा गुरुयोजनाको अनुकरण एवं पालना गर्ने तथा गराउने समेत हाम्रो दायित्व हुन आउछ यस सन्दर्भमा गुरुयोजनाको सफल कार्यान्वयनको प्रतिबद्धता समेत व्यक्त गर्दछु।

पञ्चदेवल विनायक नगरपालिकाको जलउपयोग गुरुयोजना निर्माणमा संलग्न नगरपालिकाका पदाधिकारी, कर्मचारीहरू, संलग्न बिज्ञ समुह र आम नगरवासीहरूमा हार्दिक कृतज्ञता व्यक्त गर्न चाहन्छु। नगरपालिकाले निर्माण गरेको यस आवधिक योजनालाई सबैको आफ्नो योजना बनाउन कार्यान्वयनमा सहकार्यका लागि संघीय सरकार, प्रदेश सरकार, दातृ निकायहरूलगायत नगरपालिकासंग साझेदारी गर्नुहुने संघ-संस्थाहरूमा हार्दिक अनुरोध गर्नु चाहन्छु साथै गुरुयोजनालाई सफल कार्यान्वयनका लागि प्रतिबद्ध रहदै पुनः गुरुयोजना निर्माणमा संलग्न सम्पुर्णमा हार्दिक आभार प्रकट गर्न चाहन्छु।

.....
अम्बिका चलाउने
नगर प्रमुख

संक्षेप र संक्षिप्त नामहरूको सुची

NWASH MIS
System

National Water Sanitation and Hygiene Management Information

खा.स.स्व.यो.
खानेपानी उ.स.स./उ.स.
गा.पा.
गा.वि.स.
लै.स.सा.स.
उ.स.
गैसस
लि.प्र.से.
खा.पा.
कि.मि.
सा.ब.उ.स.

खानेपानी सरसफाइ तथा स्वच्छता योजना
खानेपानी उपभोक्ता तथा सरसफाइ समिति/उपभोक्ता समिति
गाउँपालिका
गाउँ विकास समिति
लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण
उपभोक्ता समिति
गैर सरकारी संस्था
लिट्र प्रति सेकेन्ड
खानेपानी
किलो मिटर
सामुदायिक बन उपभोक्ता समुह

जलउपयोग गुरुयोजना:

भन्नाले पञ्चदेवल विनायक नगरपालिकाको "जलउपयोग गुरुयोजना २०८०/८१ देखी २०८५/८६ (सन् २०२३ -२०२७) लाई सम्झनु पर्दछ।

एस.डी.जी.

भन्नाले संयुक्त राष्ट्र संघको "दीगो विकास लक्ष्य सन् २०१६-२०३०"लाई सम्झनु पर्दछ।

एस.डी.पी.

भन्नाले नेपाल सरकार, खानेपानी मन्त्रालयको "नेपाल खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता क्षेत्र विकास योजना वि. सं. २०७४-२०८७"लाई सम्झनु पर्दछ।

नेपाल रोडम्याप

भन्नाले नेपाल सरकार, राष्ट्रिय योजना आयोगको "नेपाल: दीगो विकास लक्ष्यहरू- वर्तमान अवस्था र भावी मार्ग चित्र वि. सं. २०७४-२०८७"लाई सम्झनु पर्दछ।

जलस्रोत व्यवस्थापन कुर्सी

भन्नाले जलउपयोग गुरुयोजनालाई नेपाल सरकारको विद्यमान क्षेत्रगत विकास संरचनाहरू, कानूनी प्रावधानहरू र दीगो विकास अवधारणा अनुसार निर्माण गर्न तथा गुरुयोजना तयारीलाई सहज बनाई योजना निर्माण प्रकृतिलाई व्यवस्थित रूपमा सञ्चालन गर्नका लागि अवलम्बन गरिएको जलस्रोत व्यवस्थापन कुर्सीको चित्रगत अवधारणालाई सम्झनु पर्दछ। यो अवधारणा सरोकारवालाहरूको बुझाईमा एकरूपता ल्याउन निकै प्रभावशाली औजारका रूपमा रहेको छ। जलस्रोत व्यवस्थापन कुर्सीले

औल्याएका क्षेत्रहरूमा केन्द्रित रहेर गाउँपालिकाको जलउपयोग गुरुयोजना निर्माण गरिन्छ।

जलउपयोग सेवा प्रदायक

भन्नाले जलउपयोग आयोजना सञ्चालन व्यवस्थापन गर्ने उद्देश्यले स्थापना भई नेपाल सरकार अन्तर्गत दर्ता भएका सरकारी स्वायत्त संस्थान वा सामुदायिक संस्थाहरूनेपाल खानेपानी संस्थान, नेपाल विद्युत प्राधिकरण, जलउपयोग प्रयोजनका उपभोक्ता समिति, निजि उद्योग, जलउपयोग स्व-सेवा गर्ने ससाना उपभोक्ता समुह वा परिवार, आदि समेत जलउपयोग सेवा प्रदायक अन्तर्गत पर्दछन।

खानेपानी सुविधास्तर

भन्नाले खानेपानी आयोजनाहरूले उपभोक्ता घरपरिवारहरूलाई उपलब्ध गराएको खानेपानीको चार तहको सुविधास्तरहरूसुरक्षित व्यवस्थापन सुविधास्तर, आधारभूत सुविधास्तर, सिमित सुविधास्तर, र सुविधा नभएको (सुन्य सुविधास्तर)लाई बुझ्नु पर्दछ। खानेपानी सुविधास्तर सूचकहरूपरिमाण, गुणस्तर, पहुच र विश्वसनीयताको आधारमा खानेपानीको समग्र सुविधास्तर निर्धारण हुन्छ। यी चारवटा सुविधा सूचकहरूको समग्र सुविधास्तरलाई खानेपानी सुविधास्तर भन्ने बुझ्नु पर्दछ। अर्थात् खानेपानी सुविधास्तर भन्नाले यस जलउपयोग गुरुयोजनामा परिभाषित गरे अनुसारको उपभोक्ता घरधुरीले खानेपानी धाराबाट उपलब्ध गरेको खानेपानी सुविधास्तर भन्ने बुझ्नु पर्दछ।

सिबिआरटी / CBRT

Criteria Based Ranking Tools (मापदण्डमा आधारित योजना छनौटका आधारहरू) भन्नाले तर्जुमा गरिएका आयोजनाहरूको कार्यान्वयन प्राथमिकता निर्धारण गर्दा प्रयोग गरिने “मापदण्डमा आधारित प्राथमिकीकरण औजार”लाई बुझ्नु पर्दछ।

कार्यकारी सारांश

जलउपयोग गुरुयोजना जलस्रोत व्यवस्थापनका पक्षहरू जस्तै पानीका स्रोतहरू लगत तयार पार्ने, विद्यमान प्रयोग र भविष्यमा उपयोग गर्न सकिने क्षेत्रको पहिचानका साथसाथै स्रोतहरूको अवस्थाको खोज र विविश्लेषण, समुदायहरूमा विद्यमान पानीसंग सम्बन्धित योजनाहरूको अवस्था विविश्लेषण र समग्र समुदायहरूको सुबिधा स्तर वर्गीकरण गरी भविष्यमा पानीका क्षेत्रमा आवश्यक सेवा विस्तार र सुदृढीकरणका लागि समुदायकै सहभागितामा तयार गरिने जलस्रोत क्षेत्रको आवधिक योजना जलउपयोग गुरुयोजना हो। जलउपयोग गुरुयोजनाले कुनै निश्चित भूगोललाई लक्षित गरी समग्र जलाधार व्यवस्थापनको आधारमा पानीको उपभोग र दिगोपनाका लागि उपभोगलाई न्यायोचित तथा समतामुलकको सिद्धान्तलाई अवलम्बन गरेको हुन्छ। जलउपयोग गुरुयोजनामा उपलब्ध जलस्रोतहरूको विविश्लेषण, लागत अनुमान, सहयोगी सरोकारवाला पहिचान गर्नुका साथै लगानी नीति, लक्ष्य, परिकल्पना समेत समेटिन्छ । गुरुयोजना समुदायको क्षमता विकास गर्न, स्रोतहरूको विवेकपूर्ण उपयोग गर्न, वातावरण तथा पर्यावरण संरक्षण गर्न, पानीको बहुउपयोग गर्न, जलस्रोत सम्बन्धी विवाद न्यूनीकरण न्यूनीकरण र समाधान गर्नका साथै सुशासन कायम गरि संस्थागत क्षमता अभिवृद्धी गर्न समेतका लागि क्षेत्रगत योजना तर्जुमाको दीर्घकालीन औजारका रूपमा लिन सकिन्छ।

जलउपयोग गुरुयोजना निर्माणको प्रमुख उद्देश्य भनेको, “स्थानीय स्तरमा जलस्रोतको प्रभावकारी, समानुपातिक, पारदर्शी र दक्ष रूपले पानीको बहुउपयोग गर्न एकीकृत योजनाको विकास गर्नु तथा आफ्नो नगरपालिका क्षेत्रका निश्चित समुदाय भित्र तथा समुदाय-समुदायका बीचमा जलस्रोतको समानुपातिक वितरण तथा बाँडफाँड मार्फत दिगो रूपमा पानीसंग सम्बन्धित आवश्यकताहरू पुरा गर्न रहेको छ। गुरुयोजनाले जलवायु परिवर्तन अनुकूलन तथा सम्भावित प्राकृतिक जोखिम व्यवस्थापनका लागि समुदाय र सरोकारवालाहरूको क्षमता विकास गर्नुका साथै जलस्रोतका क्षेत्रमा नयाँ अवधारणाहरू जस्तै एकजल अवधारणा, पानीको उत्पादनशिल उपयोगका लागि स्थानीय जनसमुदायहरूलाई सशक्तिकरण गर्दै समुदाय परिचालन र सचेतिकरणमा टेवा पुऱ्याउदछ।

जलउपयोग गुरुयोजनाको तयारि प्रकृया मार्फत महिला, पछाडी पारिएका समुदाय, अति विपन्न, सीमान्तकृत समुदाय र पानीको उपभोगमा वन्चितिकरणमा परेका भूगोल र समुदायहरूलाई मापदण्डमा आधारित योजना प्राथमिकीकरणका सूचकहरूका माध्यमबाट मुलप्रवाहीकरण गर्दै खानेपानी लगायतका संविधानले सुनिश्चित गरेका जलस्रोतको उपयोगका क्षेत्रका मौलिक हकलाई समेत पुरा गर्न योगदान पुऱ्याउँदछ। प्रस्तावित योजनाहरूको प्राथमिकीकरणका लागि युएसएआइडी कर्णाली जल परियोजनाका विज्ञहरूले सुझाएका सूचक र स्थानीय परिवेशका आधारमा सूचकहरू तय गरि योजनाहरू पञ्च बर्षीय कार्यान्वयन सूची तय गरिएको थियो।

यस नगरपालिकाको जलउपयोग गुरुयोजना निर्माणका लागि विभिन्न चरणहरू (तयारी चरण, क्षमता विकास चरण, अध्ययन चरण, योजना तर्जुमा चरण र प्रतिवेदन लेखन तथा प्रतिवेदन प्रमाणीकरण चरणहरू) मा क्षेत्रगत विज्ञहरूको परिचालन गरि स्थानीय समुदायहरूको सहभागिता र ज्ञान सिप र प्रविधिको अधिकतम उपयोग सहित तथ्याङ्क संकलन, विविश्लेषण र प्रमाणीकरण गरिएको छ। तथ्याङ्क सङ्कलनका लागि NwASH र DAI Collect KoBo मोबाइल एप्लिकेशनहरूको प्रयोग गरिएको छ । संकलित तथ्याङ्कहरूलाई एकत्रित गरी तथ्याङ्कहरूलाई प्रबिष्टीका समयमा हुन गएका त्रुटीहरू र प्रमाणीकरण गोष्ठीहरू मार्फत सुझाइएका थप तथ्याङ्कहरूलाई युएसएआइडी कर्णाली जल परियोजनाको सहयोग र समन्वयमा सच्याउने तथा प्रबिष्टी गर्ने, सान्दर्भिक नरहेका तथ्याङ्कहरूलाई हटाउने कार्य गरिएको थियो। ९ वटै वडाहरूमा वडास्तरीय योजना तर्जुमा गोष्ठी संचालन मार्फत योजनाहरूको प्राथमिकीकरण पश्चात स्तरमा तथ्याङ्क प्रमाणीकरण र योजना तर्जुमा गोष्ठी संचालन गरिएको थियो ।

जलउपयोग गुरुयोजना निर्माणका लागि संकलन गरिएका तथ्याङ्कहरूलाई विभिन्न विधिहरू अपनाई विश्लेषण गरिएको छ। विश्लेषण गरिएका तथ्याङ्कहरूलाई मा उपलब्ध अन्य तथ्याङ्कहरूका आधारमा विविश्लेषण गर्नुका साथै

सरोकारवालाहरू माझ गरिएका छलफल अन्तर्क्रिया पश्चात आवश्यक तालिका, ग्राफ, र अनुसूचीमा राखी त्यसको विश्लेषणात्मक प्रस्तुती सहित यो प्रतिवेदन तयार गरिएको छ। पञ्चदेवल विनायक नगरपालिकामा जलउपयोग गुरुयोजना निर्माणको क्रममा विभिन्न चरणहरूमा (१३ वटा खुड्किलाहरू) सम्पन्न गरिएका प्रक्रियागत क्रियाकलापहरू निम्न अनुसार रहेका छन्।

- तयारी चरण अन्तर्गत युएसएआइडी कर्णाली जल परियोजना र सांझेदारहरूबीचको सम्झौता तथा अन्य तथ्याङ्क सङ्कलनका औजार तथा विधिहरूको छनौट गरिएको थियो ।
- क्षमता विकास चरणमा ९ जना प्राविधिक तथा सामाजिक क्षेत्रका तथ्याङ्क संकलकहरूलाई NWASH/ DAI Collect KoBo सफ्टवेयर र तथ्याङ्क सङ्कलन बिधि सम्बन्धी तालिम संचालन गरिएको थियो। उक्त तालिममा तथ्याङ्क संकलनका आधारभुत सीप, PRA र सामाजिक स्रोत नक्साङ्कन, समुदाय परिचालनका सीप, कार्य अवधीमा अपनाउनु पर्ने आचारसंहिता तथा आचरणहरूको बारेमा तालिम प्रदान गर्नुका साथै आगामी दिनमा गरिने क्रियाकलापहरूको कार्ययोजना निर्माण गरि कार्यक्षेत्र समेत विभाजन गरिएको थियो।
- नगरपालिकाका ४५ वटा समुदायमा भेला/अनुशिक्षणहरूसहभागितात्मक विधिबाट संचालन गरि समुदायको सहभागितामा सामाजिक स्रोत नक्सांकन गरी सामाजिक तथा प्राविधिक तथ्याङ्कहरू संकलन गरिएको छ। समुदायमा संचालन गरिएका भेला, तालिम, अन्तरक्रियाहरूमा महिला तथा पछाडि पारिएका वर्गका समुदायहरूको व्यापक सहभागिता गर्नुका साथै तथ्याङ्कहरू संकलन गर्दा महिला तथा पछाडिपारिएका वर्गका मुद्दाहरू/सवालहरूलाई विशेष प्राथमिकताका साथ प्राथमिकता दिइएको थियो।
- नगरपालिकाका ९ वटै वडाहरूमा वडास्तरमा समन्वय बैठक/अनुशिक्षण र १/१ दिनको गुरुयोजना बारे क्षमता विकास तालिमहरूसम्पन्न गरिएको छ र संचालित समन्वय बैठक तथा अनुशिक्षणमा जलवायु परिवर्तनको प्रभाव, जोखिम व्यवस्थापन तथा लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशीकरणको विषयवस्तुहरूसमावेश गरिएको थियो ।
- नगरपालिकाका ९ वटै वडाहरूबाट छनौट गरिएका महिला तथा पछाडी पारिएको वर्गका समुदायका छनौट गरिएका व्यक्तिहरूका लागि जल अधिकार, योजना तर्जुमा, जल सुशासन आदि सम्बन्धी २ दिने तालिम संचालन गरिएको थियो। उक्त तालिमका माध्यमबाट समुदायको मौसमी पात्रो तयार गर्ने, कार्यबोझ विश्लेषण तथा महसुसीकरण गर्ने तथा भविष्यमा पानीको समग्र व्यवस्थापनका लागि लक्षित समुदायको मूल प्रवाहिकरणका विषयवस्तुहरूछलफल गरी नगरपालिकाको योजना तर्जुमा गोष्ठीमा छलफलका लागि सिफारिस गरिएको थियो।
- नगरपालिका स्तरमा १ पटक समन्वय बैठक र १ पटक योजना तर्जुमा गोष्ठी संचालन गरिएको थियो। नगरपालिका स्तरमा संचालन गरिएका तथ्याङ्क प्रमाणीकरण तथा योजना तर्जुमा गोष्ठीका नीतिगत छलफल र अन्तर विविश्लेषणका लागि सहभागीहरूलाई ३ वटा समुहमा विभाजन गरि लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण, जलवायु अनुकूलन र जोखिम व्यवस्थापनका सवाल र गुरुयोजनाको कार्यान्वयन सयन्त्र र बजारिकरणका विषयमा छलफल गरी गुरुयोजनामा समावेश गर्न प्रस्तुती गरिएको थियो।

मुख्य तथ्याङ्कहरू

- राष्ट्रिय जनगणना २०७८ को प्रतिवेदन अनुसार यस पञ्चदेवल विनायक नगरपालिकाको कुल घरधुरी संख्या ५,४१२ र जनसंख्या २६०८८ (<https://cbs.gov.np>) रहेको देखिन्छ भने हाल जलउपयोग गुरुयोजना निर्माणको क्रममा संकलन गरिएको तथ्याङ्क अनुसार कुल घरधुरी संख्या ५,५७० र कुल जनसंख्या २८,४५० रहेको देखिन्छ। कुल घरधुरी मध्ये ६४.८१% (३६१०) घरधुरी ब्राह्मण/ठकुरी/क्षेत्री/सन्यासी, ३१.९२% (१७७८) घरधुरी दलित, ३.२७% (१८२) घरधुरी जनजाती रहेका छन् ।

- पञ्चदेवल विनायक नगरपालिकामा ठूला जलाधारको रूपमा कर्णाली नदी रहेको छ भने उप-जलाधारको रूपमा अन्य खोलाहरू जस्तै तालागाड खोला, कुइका खोला आदि रहेका छन् । खानेपानीका लागि मुख्य स्रोतको रूपमा सतही/मूलहरूका साथै पानीका अन्य स्रोतहरू नौला कुवाहरू प्रयोग भएको पाइएको छ ।
- नगरपालिकामा हाल विद्यमान खानेपानी योजना संख्या ८ वटा, निर्माणाधीन खानेपानी योजना ३० वटा र जलउपयोग गुरुयोजनामा प्रस्तावित खानेपानी योजना संख्या ११९ वटा रहेका छन् । विद्यमान खानेपानी योजनाबाट हाल १६२ (३%) घरधुरीहरू लाभान्वित भएको देखिन्छ भने निर्माणाधीन ३० वटा योजनाहरूबाट ९५९ (१७%) घरधुरीहरूले खानेपानी सेवा प्राप्त गर्ने लक्ष्य लिईएको छ ।
- नगरपालिकाको सरसफाइ तथा स्वच्छता अवस्था विश्लेषण गर्दा सर्वेक्षण गरिएका कूल ५७१ घरधुरीहरूमध्ये करिब १३% घरधुरीहरूमा शौचालय नभएको अवस्था छ भने ८७% घरधुरीहरूमा शौचालय उपलब्ध रहेको छ । शौचालय भएका घरधुरीहरू मध्ये पनि ६६% घरधुरीहरूमा मात्रै सुधारिएको सुरक्षित शौचालय रहेको छ ।
- पञ्चदेवल विनायक नगरपालिकामा विद्यमान सिंचाइ योजनाहरू १०३ वटा रहेका छन् । विद्यमान सिंचाइका आयोजनाहरूबाट नगरपालिकाको कुल खेतीयोग्य भू-भाग ८४,९५६ रोपनी मध्ये करिब १४,७६३ रोपनी (१७%) जमिन सिंचित भईरहेको छ ।
- नगरपालिका स्तरीय योजना तर्जुमा गोष्ठीमा गरिएको बृहद छलफल, क्षेत्रगत अन्तर विश्लेषण र निर्णय अनुसार ११२ वटा नयाँ खानेपानी योजनाहरू, ७ वटा मर्मत तर्फका खानेपानी योजनाहरू, ११४ वटा कुलो सिंचाइ योजनाहरू, १५ वटा बहुउपयोगी योजनाहरू, ७ वटा सरसफाइ तथा स्वच्छता, वातावरण तथा पर्यावरण संरक्षण तर्फ ५५ वटा योजनाहरू र २४ वटा सुधारिएका घट्ट (जलउर्जा) योजनाहरू प्रस्ताव गरिएका छन् ।
- यसका साथै खानेपानी तथा सरसफाइ सम्बन्धी ऐन २०७९ मा दफा ३३ को उपदफा ४ र दफा ३५ अनुसार लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरणका सवालहरूलाई आत्मसात गर्दै सरसफाइका लागि गरिब/अति विपन्न तथा पछाडी पारिएका समुदाय र घरधुरीहरूलाई अनुदान तथा खानेपानी महसुलमा छुटदिने व्यवस्था गरिएको छ ।

माथिका मुख्य क्षेत्रगत योजनाहरूका अतिरिक्त पञ्चदेवल विनायक नगरपालिकामा ठोस फोहर व्यवस्थापनका लागि ल्याण्ड फिल साईट निर्माणाधीन अवस्थामा रहेको र उक्त केन्द्र निर्माणमा आर्थिक अभाव महसुस गरिएकोमा नगरपालिकाले सहयोगका लागि साझेदार संस्थाहरूको सहकार्यको अपेक्षा गरेको छ । नगरपालिका स्तरीय योजना तर्जुमा गोष्ठीमा भविष्यमा नगरपालिकाले अन्य नजिकका स्थानीय तहहरू सहितको साझेदारी र सहकार्यमा दिसाजन्य लेदो व्यवस्थापनका क्रियाकलापहरू संचालन गर्ने समेत छलफल गरेका छन् ।

समग्रमा पञ्चदेवल विनायक नगरपालिकाले यस जलउपयोग गुरुयोजनाको सफल कार्यान्वयनका लागि नगरपालिकामा कार्यरत विभिन्न सरकारी तथा गैर सरकारी निकाय/संघ संस्थाहरूसँग समन्वय, सहकार्य र साझेदारी गर्न पहल गर्ने साथै गुरुयोजनाको व्यापक बजारिकरण सहित लगानीको वातावरण सहित प्रस्तावित योजनाहरूलाई गुरुयोजनाको समयबद्ध अद्यावधी संगै कार्यान्वयन गर्ने लक्ष्य लिएको छ

अध्याय-१: परिचय

१.१. पृष्ठभूमि:

जलउपयोग गुरुयोजना जलस्रोत व्यवस्थापनका पक्षहरूजस्तै पानीका स्रोतहरूलगत तयार पार्ने, बिद्यमान प्रयोग र भविष्यमा उपयोग गर्न सकिने क्षेत्रको पहिचानका साथसाथै स्रोतहरूको अवस्थाको खोज र विश्लेषण, समुदायहरूमा बिद्यमान पानीसंग सम्बन्धित योजनाहरूको अवस्था विश्लेषण र समग्र समुदायहरूको सुबिधा स्तर बर्गीकरण गरि भविष्यमा पानीका क्षेत्रमा आवश्यक सेवा विस्तार र सुदृढीकरणका लागि समुदायकै सहभागितामा तयार गरिने जलस्रोत क्षेत्रको आवधिक योजना जलउपयोग गुरुयोजना हो। कुनै निश्चित भूगोलमा जलस्रोतको उपयोग र व्यवस्थापनका सन्दर्भमा जलउपयोग गुरुयोजनाले एकिकृत जलस्रोत व्यवस्थापन सहितको स्पष्ट रूपरेखा प्रदान गर्दछ। जलउपयोग गुरुयोजनाले पानीको उपयोग र व्यवस्थापनका सन्दर्भमा एक समग्र, सहभागितामूलक र समावेशी योजना प्रक्रिया अवलम्बन सहित स्रोतहरूको न्यायोचित तथा समतामूलक वितरण गर्नका लागि बिद्यमान अवस्थाहरूको विश्लेषण सहित आगामी दिनमा स्रोतहरूको दिगो उपयोगका लागी गर्नुपर्ने क्रियाकलापहरूसहितको मार्गदर्शन गराउदछ। जलउपयोग गुरुयोजनामा उपलब्ध जलस्रोतहरूको विश्लेषण, लागत अनुमान, सहयोगी सरोकारवाला पहिचान गर्नुका साथै लगानी नीति, लक्ष्य, परिकल्पना समेत समेटिन्छ। गुरुयोजना समुदायको क्षमता विकास गर्न, स्रोतहरूको विवेकपूर्ण उपयोग गर्न, वातावरण संरक्षण गर्न, पानीको बहु उपयोग गर्न, जलस्रोत सम्बन्धी विबाद समाधान गर्नका साथै सुशासन कायम गरी संस्थागत क्षमता अभिवृद्धी गर्न समेतका लागि क्षेत्रगत योजना तर्जुमाको दिर्घकालिन औजार सहितको जलक्षेत्रको आवधिक योजनाको रूपमा अवलम्बन गर्ने गरिएको छ।

जलउपयोग गुरुयोजनाले समुदायमा जलस्रोत व्यवस्थापन सम्बन्धि सवालहरूजस्तै पानीको पहुँच सम्बन्धी बिबादहरू, स्थानीय तहमा समन्वयात्मक योजनाको अभाव, घरायसी र कृषि दुवै प्रयोजनका लागि पानीको बढ्दो माग, पानीका स्रोतहरूमा भइरहेको निरन्तरको घटदो क्रम, बदलिदो जलवायुले पारेका असरहरूआदीलाई स्थानिय समुदाय र बिज्ञहरूको संलग्नतामा समाधान सहितका उपायहरूको खोजी गर्दछ भने समुदायस्तरमा समावेशी जल योजना तथा जलस्रोत व्यवस्थापन को स्थापना गर्ने, जलस्रोतको अधिकतम उपयोग सुनिश्चित गर्ने, पानी समान र न्यायोचित वितरण, पानीसंग जोडिएको पानी र प्राकृतिक स्रोतहरूको संरक्षणलाई बढावा दिने जस्ता उद्देश्यहरूलिएको हुन्छ।

१.१.१. जलस्रोत क्षेत्रका राष्ट्रिय नीति तथा कानुनी प्रावधानहरू

नेपालको संविधानको विभिन्न भाग तथा धाराहरूमा जलस्रोत क्षेत्र सम्बन्धी प्रावधानहरूरहेका छन्। जलउपयोग गुरु योजना र जलस्रोत विकास सम्बन्धित केहि प्रावधान निम्नानुसार रहेका छन्।

- मौलिक हक: धारा ३५: स्वास्थ्य सम्बन्धी हक "प्रत्येक नागरिकलाई स्वच्छ खानेपानी तथा सरसफाइमा पहुँचको हक हुनेछ"।
- मौलिक हक: धारा ५१: "राज्यका नीतिहरू, जनसहभागितामा आधारित स्वदेशी लगानीलाई प्राथमिकता दिँदै जलस्रोतको बहुउपयोगी विकास गर्ने"।
- जल उत्पन्न प्रकोप नियन्त्रण र नदीको व्यवस्थापन गर्दै दिगो र भरपर्दो सिंचाइको विकास गर्ने।

- जनसाधारणमा वातावरणीय स्वच्छता सम्बन्धी चेतना बढाई औद्योगिक एवं भौतिक विकासबाट वातावरणमा पर्न सक्ने जोखिमलाई न्युनिकरण गर्दै वन, वन्यजन्तु, पंक्षी, वनस्पति तथा जैविक विविधताको संरक्षण, संवर्द्धन र दिगो उपयोग गर्ने।
- वातावरणीय सन्तुलनका लागि आवश्यक भु-भागमा वन क्षेत्र कायम गर्ने।
- प्रकृती, वातावरण वा जैविक विविधता माथी नकारात्मक असर परेको वा पर्न सक्ने अवस्थामा नकारात्मक वातावरणीय प्रभाव निर्मुल वा न्यून गर्ने उपयुक्त उपायहरू अवलम्बन गर्ने।
- स्थानीय तहको एकल अधिकारको सूची अनुसूची ८
- साझा अधिकार सूची ७ र ९
- यसका साथै खानेपानी तथा सरसफाइ सम्बन्धि ऐन २०७९ मा धारा ३३ को उपधारा ४ र धारा ३५ अनुसार लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरणका सवालहरूलाई आत्मसात गर्दै सरसफाइका लागि गरिब/अति विपन्न तथा पछाडी पारिएका समुदाय र घरधुरिहरूलाई अनुदान तथा खानेपानी महशुलमा छुट दिने व्यवस्था गरिएको छ।
- त्यसै गरि पन्ध्रौँ योजनामा ४.१ सोच: स्वच्छ, सुरक्षित, सर्वसुलभ र दिगो खानेपानी तथा सरसफाइ सेवा, ४.२ लक्ष्य: सबैलाई आधारभुत स्तरको खानेपानी तथा सरसफाइ सेवाको पहुँच सुनिश्चित गर्दै गुणस्तरिय सेवा अभिवृद्धी गर्ने। ४.३ उद्देश्य: खानेपानी र सरसफाइ सेवाको प्रयाप्त, सुरक्षित र सर्वसुलभ रूपमा उपलब्धताबाट जनस्वास्थ्यमा सुधार गर्नु, सबै नागरिकलाई आधारभुत स्तरको सरसफाइ सेवामा पहुँच तथा मानव मल-मुत्र र फोहोर पानीको उचित व्यवस्थापन गरि वातावरणीय स्वच्छता कायम गर्नु, जलवायु परिवर्तन अनुकूल तथा विपद व्यवस्थापनमैत्री खानेपानी तथा सरसफाइ सेवा सुनिश्चित गर्नु, खानेपानी तथा सरसफाइको दिगो सेवा प्रभावमा संघीय, प्रादेशिक र स्थानीय तहको भूमिका सबलीकरण गर्दै क्षमता अभिवृद्धि गर्नु।

माथी उल्लेखित संबैधानिक व्यवस्थाहरूले समेत स्थानीय तहहरूको पानी क्षेत्रको विकासका लागि निर्दिष्ट योजना बनाउनु पर्ने सैद्धान्तिक आधार निर्माण भएको देखिन्छ। स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ मा समेत खानेपानी, सिंचाइ, वातावरणीय सवाल तथा उर्जा विकास जस्ता जलस्रोत क्षेत्रका सवालहरूसम्बोधन गर्न यथेष्ट व्यवस्था रहेको पाइन्छ। पानी क्षेत्रका निर्दिष्ट योजनाहरूको नीति, कानून, मापदण्ड, योजना, कार्यान्वयन र नियमन जस्ता अधिकार स्पष्ट रूपमा स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐनमा रहेका छन। यसरी स्थानीय सरकारहरूले जलस्रोतको समष्टिगत विकासका लागि नीति निर्माण गरी आवधिक योजनाहरूमार्फत नागरिकका संबिधान प्रदत्त अधिकार सुनिश्चितता लागि समेत जलउपयोग गुरुयोजना एक सहयोगी औजारका रूपमा रहने देखिन्छ।

१.१.२. एकीकृत जलस्रोत व्यवस्थापनका अवधारणा र सिद्धान्तहरू

एउटा जलाधार भित्रका पानीसंग सम्बन्धित आवश्यकताहरू सँगसँगै सम्बोधन गर्ने, जलस्रोतका विविध पक्षहरूबीच सामञ्जस्यता कायम गर्ने र साथै पर्यावरणको सन्तुलन कायम गर्ने किसिमको समष्टिगत

अवधारणालाई नै एकिकृत जलस्रोत व्यवस्थापन भन्ने गरिन्छ¹। जलस्रोत विकासका विभिन्न क्षेत्रहरूजस्तै: खानेपानी, सिंचाइ, जलविद्युत, वातावरण तथा पर्यावरण आदि सँगसँगै र एक अर्कालाई सहयोग पुऱ्याउने किसिमले लैजानु अर्थात समग्र जलाधार क्षेत्रको व्यवस्थापनका माध्यमबाट जलस्रोत क्षेत्रको विकास नै एकिकृत जलस्रोत व्यवस्थापन हो। एकिकृत जलस्रोत व्यवस्थापन अवधारणा अनुसार छरिएर रहेका स-साना जलभाग अथवा स्रोतहरूलाई संरक्षण र विवेकपूर्ण उपयोग तथा माटो, पानी, र वनस्पतीय स्रोत बीचको सामनजस्यता वा सह-सम्बन्धलाई ध्यानमा राखि ती स्रोतहरूको संरक्षण र विकासका लागि अपनाउनु पर्ने आवश्यक कामहरूको लेखाजोखा गर्नु हो।

सामाजिक समानता, आर्थिक सवलता र पर्यावरणीय दिगोपना एकिकृत जलस्रोत व्यवस्थापनका आधारभुत सिद्धान्तहरूरहेका छन्।

सामाजिक समानता: सबै प्रयोगकर्ताहरू(विशेष गरी सीमान्तकृत र गरिब प्रयोगकर्ता समूहहरू) का लागि पर्याप्त मात्रामा र पानीको गुणस्तरमा समान पहुँच सुनिश्चित गर्नु हो। पानीको प्रयोगबाट प्राप्त लाभहरूको लागि सबै प्रयोगकर्ताहरूको अधिकारलाई पनि पानीको बाँडफाँड गर्दा विचार गर्न आवश्यक छ।

आर्थिक सवलता: उपलब्ध वित्तीय र जल स्रोतहरूको बाट सम्भावित प्रयोगकर्ताहरूको लाभ पुऱ्याउने र यसको लागि सबैभन्दा आर्थिक रूपमा उपयुक्त विकल्प चयन गर्न आवश्यक छ। यसले वर्तमान र भविष्यको सामाजिक र पर्यावरणीय लागत र लाभहरूविचार गर्नुपर्छ।

पारिस्थितिकीय दिगोपना: समग्र जलाधार क्षेत्रको स्वास्थ्यको संभावित जोखिमहरूको व्यवस्थापन सहितको योजना तर्जुमाका लागी ध्यान पुऱ्याउनु पर्ने आवश्यकता छ।

एकीकृत जलस्रोत व्यवस्थापनका सम्बन्धमा तल उल्लेखित डबलिनमा सिद्धान्तहरूजलउपयोग गुरुयोजना तर्जुमाका लागी अत्यन्तै आवश्यक रहेका छन्।

सिद्धान्त १ : शुद्ध पानी सिमित जोखिमयुक्त स्रोत हो जुन बाँच्न, विकास गर्न तथा वातावरणको लागि अत्यावश्यक छ।

सिद्धान्त २ : पानीको विकास र व्यवस्थापन सहभागितात्मक विधिको आधारमा हुनु पर्छ जसले उपभोक्ता, योजनाविद, नीतिनिर्मातालाई समाहित गर्दछ।

सिद्धान्त ३ : पानीको सुरक्षात्मक व्यवस्थापनमा महिलाहरूको महत्वपूर्ण भूमिका हुन्छ।

सिद्धान्त ४ : पानी सामुदायिक बस्तु हो तर यसको उच्च आर्थिक महत्व पनि छ।

¹ एशियाली विकास बैंक (ADB) को सहयोगमा संचालित "जलाधार क्षेत्र ब्यबस्थापन कार्यक्रम" अन्तर्गत तयार पारिएको "सहभागितामुलक एकीकृत जलाधार क्षेत्र ब्यबस्थापन हाते पुस्तिका, २०७६

१.१.३. दिगो विकास लक्ष्य

सन २०१५ मा संयुक्त राष्ट्र संघको साधारण सभाबाट अनुमोदन गरिएका १७ वटा दिगो विकास लक्ष्य १५ वर्षमा पुरा गर्न बिश्वब्यापी रुपमा १६९ वटा परिमाणात्मक लक्ष्य निर्धारण गरी यसको प्रगति मुल्यांकन गर्न २३२ सूचकहरूरूपनि तयार गरिएका छन्। यसै गरी नेपालमा ति १७ वटा लक्ष्य पुर्तिका निम्ति ४७९ वटा सूचकहरूनिर्धारित गरिएका छन्^२। यसरी निर्धारण गरिएका १७ वटा लक्ष्यहरूएक-आपसमा अन्तर सम्बन्धित छन्।

यसै गरि दिगो बिकास लक्ष्य-६ खानेपानी सरसफाइ तथा स्वच्छता व्यवस्थापनका साथै एकीकृत जलस्रोत व्यवस्थापनका क्षेत्रमा सन् २०३० सम्ममा के के उपलब्धि हासिल हुनुपर्ने भन्ने आधारमा तय गरिएको छ। दिगो वि कास लक्ष्यको लक्ष्य नं. ६ ले खानेपानी तथा सरसफाइ सम्वन्धमा दिशानिर्देश गरेको छ। अन्तराष्ट्रिय

चित्र 1: दिगो विकास लक्ष्यहरू

^२ राष्ट्रिय योजना आयोग: दिगो विकास लक्ष्यहरू, बर्तमान अवस्था र भावी मार्गचित्र (२०१६-२०३०), www.npc.gov.np

स्तरमा नेपालले समेत प्रतिबद्धता जाहेर गरेको दिगो विकास लक्ष्य हासिल गर्नु स्थानीय सरकारको समेत कर्तव्य हुन आउछ। यस परिवेशमा दिगो विकास लक्ष्य हासिल गर्न स्थानीय सरकारहरूले प्रक्रियागत विकासमा ध्यान पुऱ्याउनु पर्ने देखिन्छ। जलस्रोत क्षेत्रको समष्टिगत विकासका लागि उपलब्ध कानूनी प्रवन्ध तथा राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिबद्धताहरू हासिल गर्न जलउपयोग गुरुयोजना निर्माणको औचित्य अझै बढी पुष्टी हुन्छ।

दिगो विकास लक्ष्य-६ को समग्र सूचक " **सन् २०३० सम्म, सबैका लागि सफा पानी तथा सरसफाइमा पहुँच सुनिश्चित गर्ने**" रहेको छ भने, विशिष्ट सूचकहरू निम्न रहेका छन्।

- ६.१. सन् २०३० सम्ममा सबैका लागि सुरक्षित तथा खर्चले धान्न सक्ने मूल्यमा पिउने पानीमा सर्वसुलभ तथा समतामूलक पहुँच हासिल गर्ने .
- ६.२. सन् २०३० सम्ममा सबैका लागि पर्याप्त सरसफाइ र स्वच्छतामा समतामूलक पहुँच हासिल गर्ने र खुला ठाउँमा दिसा गर्ने चलनको अन्त्य गर्ने यस क्रममा महिला बालबालिका, किशोरी तथा संकटासन्न अवस्थामा रहेकाहरूको आवश्यकतालाई विशेष ध्यान दिने ।
- ६.३. सन् २०३० सम्ममा प्रदुषण कम गरेर, जताततै प्रवृत्ति हटाएर खतरनाक रसायन एवं अन्य सामाग्रीको न्यूनीकरण गरेर पानीको गुणस्तर सुधार गर्ने, विश्वव्यापीरूपमा प्रशोधन नगरिएको फोहर पानीको मात्रालाई आधा गर्ने तथा उल्लेख्य मात्रामा प्रशोधन गर्ने र सुरक्षित रूपमा पुन प्रयोग गर्ने ।
- ६.४. सन् २०३० सम्ममा पानीको अभावलाई सम्बोधन गर्न तथा पानीको अभाव झेली रहेका जनसंख्यालाई उल्लेख्य रूपमा घटाउन सबै क्षेत्रमा पानी उपयोग कुशलता उल्लेख्य मात्रामा वृद्धि गर्ने र स्वच्छ पानीको दीगो निस्कासन तथा आपूर्ति गर्ने ।
- ६.५. सन् २०३० सम्ममा सबै तहमा एकिकृत जलस्रोत व्यवस्थापन लागु गर्ने उपयुक्त भए सम्म यो कार्य अन्तरसीमा सहयोग मार्फत गर्ने।
- ६.६. सन् २०२० सम्ममा हिमाल,पहाड,वनजंगल, सिमसार,नदी,भूमीगत जलभण्डार र ताल तलैया लगागतका पानी सँग संवन्धित पर्यावरणीय अन्तरनिर्भरताको संरक्षण र पुनस्थापना गर्ने ।दिगो विकास लक्ष्यहरूमा उल्लेखित लक्ष्य र नेपालले अन्तर्राष्ट्रिय क्षेत्रमा गरिएका प्रतिबद्धताहरू हासिल गर्न क्षेत्रगत विकास योजना (ई. २०१६-२०३०) तर्जुमा भएको छ। क्षेत्रगत विकास योजना खानेपानी, सरसफाइ स्वच्छताका क्षेत्रमा निम्नानुसार अवधि र लक्ष्यहरू लिईएको छ।
 - तत्कालीन चरण (ई. २०१६- २०२०): सबैको आधारभुत "वाश" सेवाहरूमा पहुँच सेवाको स्तरमा सुधार (मध्यम २५%/उच्च १५%) जनसंख्या
 - मध्यकालीन चरण (ई. २०२१- २०२५): सेवाको स्तरमा सुधार (मध्यम ४०%/उच्च ३०%) जनसंख्या, कार्यदक्षता र दिगोपनमा सुधार
 - दिर्घकालीन चरण (ई. २०२६- २०३०): सेवाको स्तरमा सुधार (मध्यम ५०%/उच्च ५०%) जनसंख्या, प्रभाव लेखाजोखा

१.१.४. अन्तरक्षेत्रीय सवालहरू

लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण

जलउपयोग गुरुयोजना स्थानीय समुदायको सहभागितामा निर्माण हुने हुदा पानी संग प्रत्यक्ष सरोकार राख्ने लिङ्ग, वर्ग र समुदायको आवश्यकता र चाहनामा आधारित हुने गर्दछ। नेपाल सरकारले बि.सं. २०७४ सम्ममा सबै नेपाली जनतालाई आधारभूत खानेपानी र सरसफाइ सेवा उपलब्ध गराउने राष्ट्रिय लक्ष्य हासिल गर्ने तर्फ अग्रसर रहेको छ। त्यसका लागि पानी वितरण र उपभोग प्रक्रियालाई न्यायोचित र समावेशी बनाउन जलउपयोग गुरुयोजना ले सहयोग पुरयाउँदछ। पानीको घरायसी प्रयोगका लागि महिलाहरूपानीसंग बढी संलग्न हुने हुँदा स्रोत पहिचान, स्रोत छनौट देखि योजना तर्जुमाका चरणहरूमा जलउपयोग गुरु योजनाले महिलाहरूको उल्लेख्य सहभागिता गराउने गर्दछ। त्यस्तै अपांगता भएका व्यक्तिहरूको खानेपानी र सरसफाइ जस्ता आधारभूत सेवाहरूमा पहुँच बढाउन तथा अपांगतामैत्री अवधारणाको विकासका लागि उनीहरूको जलउपयोग गुरुयोजना निर्माणका हरेक चरणमा सहभागिता सुनिश्चित गर्दछ। हाम्रो देशको परिवेशमा जलस्रोतको पहुँच र नियन्त्रणमा लैङ्गिकताका आधारमा छाउपडी र जातीय भेदभावबाट प्रायः महिला, बालीका र सीमान्तकृत समूहका सदस्यहरूबढी प्रभावित भएको देखिन्छ। पानीको स्रोतको संरक्षण, पिउने पानी घर नजिक उपलब्ध हुँदा र निर्णय गर्ने तहमा महिला तथा सीमान्तकृत समूहको सहभागिताले उनीहरूको समयको बचत, लैङ्गिक हिंसाको जोखिम, शोषण र नकारात्मक परिणामहरू कम गर्न मद्दत गर्दछ साथै समुदायको जीविकोपार्जन प्रत्यक्ष रुपमा पानीसंग जोडिएको हुने हुदा त्यस्ता बिपन्न वर्गहरूको सहभागिता जस्ता लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरणका सवालहरूलाई जलउपयोग गुरुयोजना निर्माण र तत् पश्चातका कार्यान्वयन प्रकृत्यामा समेटेको हुन्छ।

जलवायु परिवर्तन अनुकूलन तथा विपद जोखिम व्यवस्थापन

जलवायु परिवर्तनले गर्दा नेपालमा औसत पानी पर्ने समयमा घटबढ भइरहेको हुँदा जलस्रोतहरूमा पानीको बहाव घट्दै गईरहेको र त्यसले प्रत्यक्ष रुपमा समुदायको खानेपानी आपूर्ति, सिंचाइ लगायत जीविकोपार्जनमा नकारात्मक प्रभाव पारेको छ। त्यस्तै विभिन्न किसिमका प्राकृतिक प्रकोपहरूमुख्यतः बाढी, पहिरो, भूकम्प जस्ता प्रकोपहरूले खानेपानी तथा सिंचाइका लागि प्रयोग भएका पानीका मुहानहरूपुरिने, सुक्ने, हराउने र भासिने गरेको हुँदा त्यसले एकातिर समुदायको खानेपानी तथा जीविकोपार्जनका लागि आवश्यक पानीको अभाव भइरहेको छ भने अर्कोतिर खानेपानी, सिंचाइ तथा जलस्रोत व्यवस्थापनका लागि निर्मित संरचनाहरूको दिगोपना र सुचारुपनामा असर पुऱ्याई रहेको हुँदा यस्ता समस्याहरूको न्यूनीकरणका लागि जलउपयोग गुरुयोजनाले समुदायको क्षमता अभिवृद्धि गरि जलवायु परिवर्तन अनुकूलित र प्रकोपहरूआइपर्दा पनि जोखिम कमहुने हिसाबले गरिने योजना तर्जुमालाई महत्व दिएको छ।

१.२. जलउपयोग गुरुयोजनाका उद्देश्य र क्षेत्र

१.२.१. जलउपयोग गुरुयोजनाका उद्देश्यहरू

जलउपयोग गुरुयोजनाको उद्देश्य स्थानीय स्तरमा जलस्रोतको प्रभावकारी, समानुपातिक, पारदर्शी र दक्ष रूपले पानीको बहु-उपयोग गर्न एकीकृत योजनाको विकास गर्नु हो । यस योजनाले स्थानीय सरकार र मातहतका जलाधार क्षेत्रहरूभित्रका कुनै निश्चित समुदाय वा समुदायहरूबीचमा जलस्रोतको सही उपयोग, समानुपातिक वितरण तथा बाँडफाँड मार्फत दिगो रूपमा सवै प्रकारका आवश्यकताहरूपुरा गर्न सुनिश्चितता प्रदान गर्दछ ।

जलउपयोग गुरुयोजनाका विशिष्ट उद्देश्यहरूसप्रकार छन;

- सम्बन्धित भूगोल भित्रको जलस्रोतसंग सम्बन्धित सूचना तथा सुविधाहरूपहिचान गर्ने।
- पानीका उपलब्ध सबै स्रोतहरूको विश्लेषण गरी स्रोतहरूको समतामूलक, विवेकपूर्ण प्रयोग र दिगोपनाको सुनिश्चितता गर्नका साथै साथै योजना प्रति अपनत्वको भावनाको विकास गरी निर्मित संरचनाहरूलाई दिर्घकालिन बनाउन मद्दत गर्ने।
- जलस्रोतहरूको बहुउपयोग गर्नको लागि अल्पकालिन, मध्यकालिन र दिर्घकालिन योजना तर्जुमा गरि यस क्षेत्रमा दिर्घकालिन लगानी प्राप्त गर्ने।
- वातावरणीय दिगोपनाको साथै जल सम्बन्धित भौतिक पुर्वाधारहरूर तिनको दिगो व्यवस्थापनको लागि संस्थागत र वित्तीय व्यवस्थापन सुनिश्चित गर्ने।
- जलस्रोत क्षेत्रको लगानी नीति तथा दुरदृष्टी निर्माण गरी लक्ष्य हासिल गर्न आन्तरिक तथा बाह्य स्रोत तथा सरोकारवाला पहिचान गर्ने।
- नगरपालिका स्तरका जलस्रोत र यससँग सम्बन्धित प्राकृतिक स्रोतहरूको संरक्षण गर्न, सरसफाइ र स्वच्छता प्रवर्धन आदिमा सरोकारवालाहरूको क्षमता विकास गर्ने।
- जलस्रोत, सरसफाइ र स्वच्छताको क्षेत्रमा पारदर्शीता, सहभागिता र जवाफदेहिताको अभ्यासको माध्यमबाट सुशासन प्रवर्धन गर्ने।
- जलाधार तथा उपजलाधार क्षेत्र भित्र पर्ने पानीका स्रोतहरूको संरक्षणमा बढावा दिदै पानीको पुनर्भरण, पुनर्धारण र पुनर्उपयोग तथा वातावरणीय स्वच्छताका पक्षहरूमा सम्बन्धित सरोकारवालाहरूको क्षमता विकास तथा सचेतिकरण गर्ने।
- जलस्रोत, सरसफाइ र स्वच्छता सम्बन्धी सेवाहरूको उपयोगबाट प्राप्त हुने लाभहरूमा समतामूलक पहुँचका साथै जलस्रोतको न्यायोचित बाँडफाँड सुनिश्चित गर्ने।
- पानीसंग सम्बन्धित योजना तर्जुमा, क्षमता विकास र कार्यान्वयनका हरेक पक्षमा महिला तथा अन्य सीमान्तकृत समूहहरूको समतामूलक सामाजिक तथा आर्थिक विकासलाई प्रवर्धन गर्ने।

१.२.२. जलउपयोग गुरुयोजनाले समेटने क्षेत्रहरू

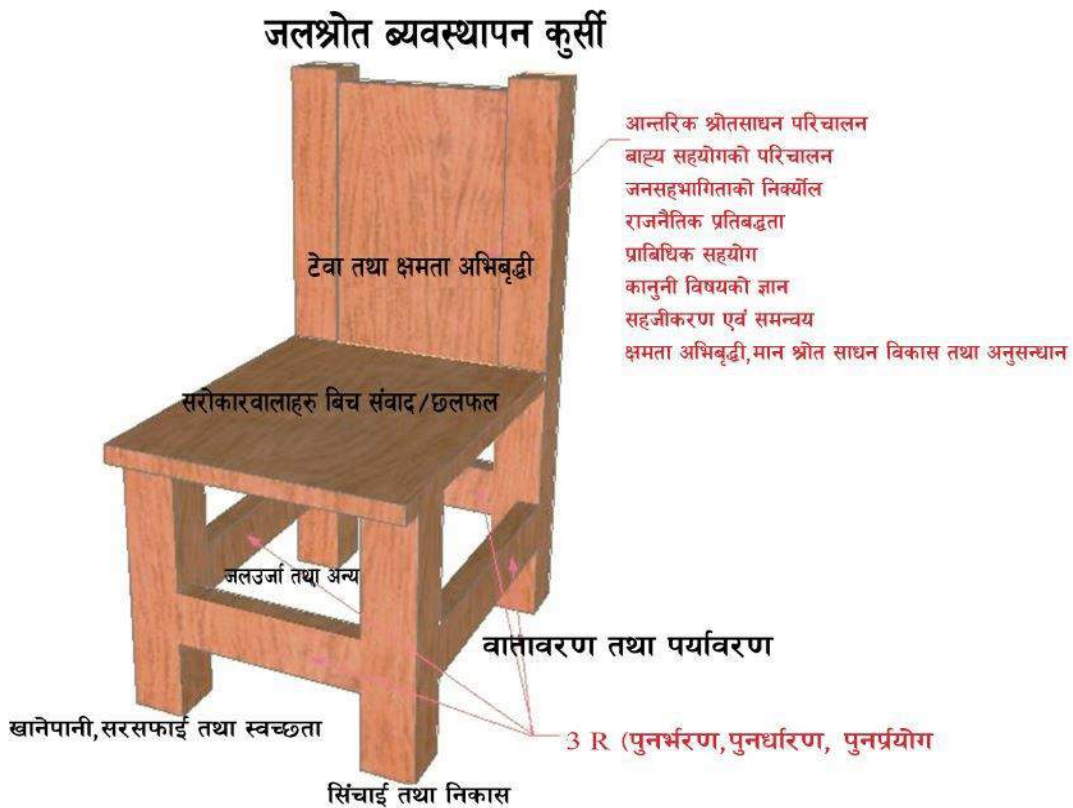
कुनै निश्चित क्षेत्र भित्र अवस्थित पानीका स्रोतहरू(पृथ्वीको सतह माथी वा सतहका वा सतह भित्रका) को व्यवस्थापनगरी दिगो उपयोग गर्न गुरुयोजनाले समेटने क्षेत्रहरूलाई जलस्रोत व्यवस्थापन कुर्सीका माध्यमबाट ब्याख्या गर्ने गरिन्छ।

जलस्रोत व्यवस्थापन कुर्सी :- जलउपयोग गुरुयोजनालाई विद्यमान कानुनी प्रावधानहरूअनुसार निर्माण गर्न तथा गुरुयोजना तयारीलाई सहज बनाउनुका साथै योजना निर्माण प्रकृत्यालाई ब्यवस्थित रूपमा सञ्चालन गर्नका लागि जलउपयोग व्यवस्थापन कुर्सिको अवधारणालाई अवलम्बन गरिएको छ । यो अवधारणा सरोकारवालाहरूको बुझाईमा एकरूपता ल्याउन निकै प्रभावशाली औजारका रूपमा रहेको छ । जलस्रोत व्यवस्थापन कुर्सीले औल्याएका र गुरुयोजनाले समट्ने ४ (चार) वटा क्षेत्रहरूको चर्चा तल गरिएको छ ।

खानेपानी तथा सरसफाइ:- खानेपानीका योजनाहरू(नयाँ, मर्मत, पुर्ननिर्माण, सेवा बिस्तार र सतह, भुमिगत, बर्षातको पानी आदि),स्रोत सुधार तथा संरक्षण, स्वच्छता, सरसफाइ र चर्पी निर्माण, व्यक्तिगत, घरेलु तथा वातावरणीय सरसफाइ खुला दिसा मुक्त तथा पूर्ण सरसफाइ योजना र योजनाहरूको सञ्चालन तथा मर्मत सम्भार रणनीति आदि ।

सिंचाइ तथा निकास:- परम्परागत कुलो सिंचाइ योजना र लघु तथा आधुनिक पोखरी सिंचाइ योजनाहरूर ढल निकास। परम्परागत सिंचाइ (कुलो, नहर) प्रणाली हालको सिंचाइ प्रणालीहरूको मर्मत सम्भार तथा पुनःनिर्माण आदि।आधुनिक सिंचाइ (फोहरा सिंचाइ, थोपा सिंचाइ, पोखरी) करेसाबारीको लागि लघु सिंचाइ, खेर जाने पानीको उचित निकास तथा करेसावारी व्यवस्थापनमा प्रयोग आदि,।

वातावरण तथा पर्यावरण: स्रोत सुधार तथा संरक्षण, स्रोतहरूको पुनर्भरण, पुनर्धारण र पुनर्उपयोग

चित्र 2: जलउपयोग गुरुयोजना व्यवस्थापन कुर्सी

क्रियाकलापहरू, वर्षातको पानी संकलन, विभिन्न पोखरीहरूनिर्माण तथा (मनोरञ्जनात्मक र धार्मिक, माछापोखरी, आहाल), वन व्यवस्थापन, चरन क्षेत्रहरूको व्यवस्थित विकास, पाखो तथा गह्रा सुधार, नदी नियन्त्रण, पहिरो नियन्त्रण, वातावरणीय सरसफाइ आदि।

जलशक्ति र अन्य: परम्परागत तथा सुधारिएको पानीघट्ट, साना जलबिद्युत उत्पादन आदि। पानीमिल, सुधारिएको घट्ट, घरेलु उद्योगका लागि पानी, लघु जलबिद्युत योजना, माछा पोखरी, जनावरका लागि पानी, धार्मिक प्रयोजनका एवं जलक्रिडास्थलका लागि पानी, उन्नत स्तरको जीविकोपार्जन लघुवित्त विकास (सामुदायिक संस्था र सहकारी आदि)

माथि उल्लेखित मुख्य क्षेत्र बाहेक पनि गुरुयोजनाको समग्र निर्माण चरणले तपसिलका बिषयबस्तु समेटेको हुन्छ।

- जलवायु परिवर्तन अनुकुलन, विपद जोखिम व्यवस्थापनका लागि पानीका स्रोतहरूको पुनर्भरण, पुनर्धारण र पुनःप्रयोग।
- सरोकारवालाहरूको छलफलको थलो: जलस्रोतहरूको समष्टिगत प्रयोगमा उत्पन्न हुन सक्ने बिबाद न्युनिकरण, जलाधार क्षेत्रहरूविचको पारस्परिक सम्बन्ध, पानीको उपयोगितामा पानीका उपयोगका क्षेत्रहरूको प्राथमिकता आदि।
- टेवा तथा क्षमता अभिवृद्धि: स्थानीय तह, समुदायहरूको आन्तरिक तथा बाह्य स्रोत साधनको परिचालन, जनसहभागिताका पक्षहरू, राजनैतिक क्षेत्रको प्रतिवद्धता, कानुनी बिषयहरूको सचेतिकरण, स्थानीय स्रोत साधनहरूको समग्र विश्लेषण र स्थानीय समुदायहरूको क्षमता विकास आदि।

समग्रमा स्थानीय सरकारहरूले आफ्नो योजना तर्जुमा, कार्यान्वयन र मुल्याङ्कन गर्दा साथै स्रोत साधन जुटाउन र सरोकारवालाहरूलाई छलफल र लगानीको वातावरण बनाउन जलस्रोत व्यवस्थापन कुर्सीलाई सहज औजारको रूपमा प्रयोग गर्न सक्दछन्।

१.३. जल उपयोग गुरुयोजना निर्माणमा अपनाइएका पद्धतिहरू

१.३.१. स्थानीय तहका बिद्यमान रणनीतिक योजनाहरूको समिक्षा

यस नगरपालिकाको खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता क्षेत्रको क्षेत्रगत योजना तथा नीतिहरूबनेको देखिदैन। हाल NWASH र जलउपयोग गुरुयोजना निर्माणको आवधिमा यस नगरपालिकाको सबै बस्तीहरूमा छलफल गरि NWASH प्रणाली अद्यावधिक गरि जलउपयोग गुरुयोजनाका लागि आवश्यक पर्ने तथ्याङ्कहरूसङ्कलन र प्रविष्टि गरिएको छ। यसका साथै नगरपालिकाले तपशिलका नीति, कार्यविधि तथा योजनाहरूनिर्माण गरेको देखिन्छ।

तालिका- 1: नगरपालिकाले तयार गरेका विभिन्न नीतिनियम तथा कार्यबिधिहरू

नगरपालिकाले निर्माण गरेका ऐन/नीति, कार्यविधि तथा योजनाहरू	कार्यान्वयनको अवस्था
जलचर एवं जलिय जैविक विविधता संरक्षण सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको ऐन २०७५	कार्यान्वयनमा रहेको

पञ्चदेवल विनायक नगरपालिका विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन गर्न बनेको विधेयक २०७६	कार्यान्वयनमा रहेको
पञ्चदेवल विनायक नगरपालिका सहकारी ऐन २०७६	कार्यान्वयनमा रहेको
पञ्चदेवल विनायक नगरपालिका विपद् व्यवस्थापन कोष संचालन कार्यविधि	कार्यान्वयनमा रहेको

स्रोत: पञ्चदेवल विनायक नगरपालिकाको वेबसाइट, (<https://https://panchadewalbinayakmun.gov.np/>)

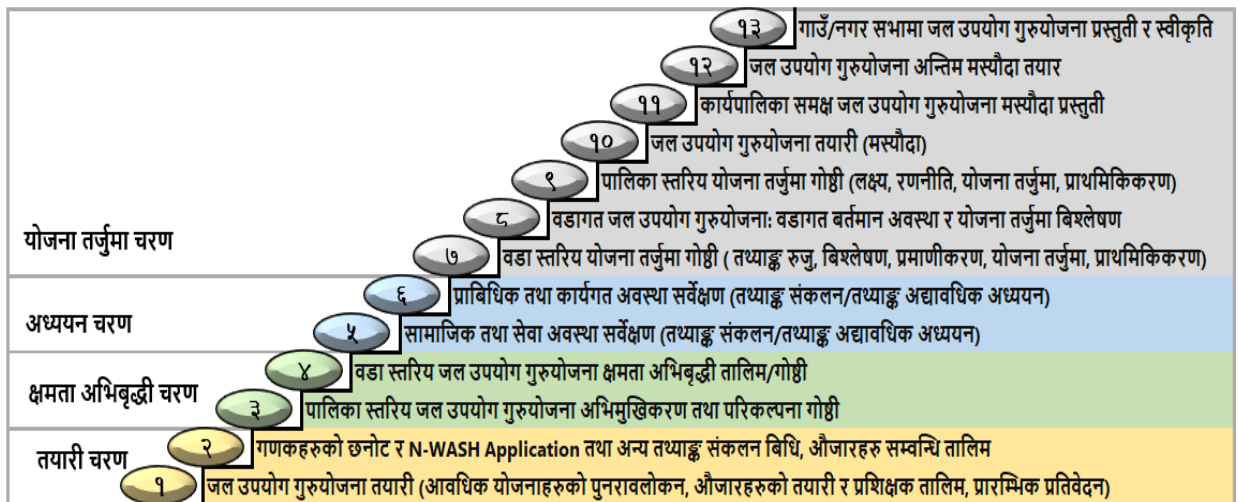
माथि उल्लेख गरिए अनुसारका केहि ऐन, कार्यविधि तथा योजनाहरूको निर्माण गरिएको भएतापनि त्यसको पूर्ण रूपमा कार्यान्वयन हुन सकेको देखिदैन। साथै खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता प्रवर्धनका लागि प्रत्यक्ष रूपमा सहयोग पुऱ्याउने नीति तथा रणनीतिहरू जस्तै: जलस्रोत नियमावली, खानेपानी तथा सरसफाइ रणनीति/पूर्ण सरसफाइ रणनीतिहरू बनेको देखिदैन। त्यसैले पनि अब निर्माण हुने खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता योजना र यस जलउपयोग गुरुयोजना नगरपालिकाको लागि क्षेत्रगत योजना तर्जुमा गर्न कोशेढुंगा साबित हुने अपेक्षा गरिएको छ।

१.३.२. रणनीतिक योजनाहरूको एकीकरण

जलउपयोग गुरुयोजना तयारीका लागी नगरपालिकामा तर्जुमा गरिएका जलस्रोतसंग सम्बन्धित ऐन, नीति, नियम र योजनाहरूको अध्ययन, विश्लेषण र उपलब्ध तथ्याङ्कहरूको एकीकरण गर्ने कार्य गरिएको छ। नगरपालिकाको WASH योजना, जलस्रोत तथा मुहान दर्ता कार्यविधि, नगरपालिका पार्श्वचित्र, मर्मत सम्भार कोष सञ्चालन सम्बन्धी कार्यविधि, स्थानीय तहको उपभोक्ता समिति गठन, परिचालन तथा व्यवस्थापन सम्बन्धि कार्यविधि, विपद् पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्य योजना, बिभिन्न बिषयगत शाखाका तथ्याङ्कहरूका साथै सरोकारवाला निकायहरूको तथ्याङ्कहरूलाई समेतलाई अध्ययन तथा आवश्यक तथ्याङ्कहरूको समायोजन गरी गुरुयोजनाको अन्तिम प्रारूप तयार गरिएको छ। जलउपयोग गुरुयोजना तयार गर्दा नगरपालिकामा उपलब्ध तथ्याङ्कहरूका अतिरिक्त आवश्यक अन्य तथ्याङ्कहरूसामाजिक तथा प्राबिधिक सर्वेक्षण, सर्वेक्षणका क्रममा गरिएका भेला, अन्तरक्रिया, लक्षित समुह/समुदाय भेटघाटमा आधारित भई प्रचलित ऐन कानूनहरूलाई समेत ध्यानमा राख्दै योजनाहरूतर्जुमा गरिएका छन्।

१.३.३. जलउपयोग गुरुयोजना तयारी प्रकृया र चरणहरू

जलउपयोग गुरुयोजनाको अन्तिम प्रतिवेदन नगरपालिकास्तरमा गरिएका श्रृंखलावद्ध क्रियाकलापहरूको नतिजा हो। गुरुयोजना तयारीमा गरिएका क्रियाकलापहरूमा नगरपालिकाकामा तर्जुमा गरिएका क्षेत्रगत रणनीति तथा योजनाहरू अध्ययन, नगरपालिकाको वस्तुस्थिति अवलोकन, समुदाय स्तरमा गरिएका सर्वेक्षण, अन्तक्रिया, जनचेतना तथा क्षमता विकास निश्चित समुदाय तथा जानिफकार भेटघाट, संस्थागत क्षमता विकासका कार्यहरू तथा तथ्याङ्क प्रमाणीकरण तथा योजना तर्जुमा गोष्ठीहरू पर्दछन्। गुरुयोजना तयारी कार्यलाई एकरूप बनाउन तथा यस कार्यमा समुदायको सहभागिता सुनिश्चित गर्न चरणवद्ध कार्यपद्धति निर्माण गरि कार्यान्वयनमा ल्याईएको छ। यस प्रक्रियामा निम्न अनुसारका पाँचवटा चरण अन्तर्गत चित्र-२ अनुसार १३ वटा खुड्किलामा आधारित रही जलउपयोग गुरुयोजनाको कार्य सम्पादन गरिएको थियो।

जलउपयोग गुरुयोजना तयारीका मुख्य चरण तथा खुड्किलाहरू
चित्र ३: जलउपयोग गुरुयोजना निर्माणका चरणहरू

तयारी तथा पुर्व योजना तर्जुमा चरण

जलउपयोग गुरुयोजनाको प्रारम्भिक चरण भित्र स्थानीय तह (नगरपालिका र वडा) को आवश्यकता, उत्सुकता, लगानी प्रतिबद्धता आदिमा आधारित भई छनौट गर्ने लगायत सेवा प्रदायक संस्था र व्यक्तिहरू छनौट तथा तालिम लगातयका क्रियाकलापहरू संचालन गरिएका थिए।

तयारी चरणमा युएसएआइडी कर्णाली जल परियोजनाले **NWASH** र जलउपयोग गुरुयोजना निर्माण (**DAI Collect KoBo**) सम्बन्धी ३ दिने प्रशिक्षक प्रशिक्षण तालिम आयोजना गरेको थियो। उक्त प्रशिक्षक प्रशिक्षण तालिममा साँझेदार संस्थाहरूबाट गुरुयोजना निर्माण लक्ष्य राखिएका स्थानीय तहहरूका लागि ४ जना सहभागी भएका थिए। सहभागीहरूको विवरण निम्न तालिका अनुसार रहेको छ।

तालिका- २: प्रशिक्षक प्रशिक्षणमा सहभागी विवरण

जम्मा सहभागी	लिंग अनुसार			जातजाति अनुसार सहभागी विवरण					
	महिला	पुरुष	अन्य	ब्राह्मण/क्षेत्री/ ठकुरी/ सन्यासी	दलित	जनजाति	नेवार	मुस्लिम	अन्य
४	०	४	०	४	०	०	०	०	०

स्रोत: जलउपयोग गुरुयोजना, क्षमता विकासका क्रियाकलापहरू, २०८०

क्षमता विकास चरण

जलउपयोग गुरुयोजना तयारीका सम्पुर्ण कार्यहरूको अगुवाई तथा नेतृत्व नगरपालिकाबाट गर्नुपर्ने भएकाले यस चरणमा जलउपयोग गुरुयोजना तयारीका लागि स्थानीय स्तरमा विभिन्न सरोकारवालाहरूको क्षमता विकास गर्ने कार्यहरू गरिएका थिए। जस अन्तरगत नगरपालिका स्तरमा जलउपयोग गुरुयोजना सम्बन्धी परामर्श गोष्ठी तथा अभिमुखिकरण, ९ वटै वडाहरूमा वडास्तरीय जलउपयोग गुरुयोजना तयारी प्रक्रिया सम्बन्धी परामर्श बैठक र अभिमुखिकरण गोष्ठी, वडा तहमा दलित, महिला तथा पछाडी पारिएका वर्गहरूको

लागि क्षमता विकास तालिम, उप-जलाधार स्तरीय गुरुयोजना तथाङ्क संकलनमा समन्वय र सहयोग गर्न स्वयम् सेवी सहजकर्ता छनोट, विभिन्न प्राविधिक समितिहरू गठन तथा अभिमुखिकरण बैठक र अन्तरक्रिया आदि क्रियाकलापहरू संचालन गरिएका थिए। यो चरणमा अध्ययन चरणमा सम्पादन गरिने क्रियाकलापहरू सम्बन्धी विस्तृत कार्ययोजना समेत तयार गरिएको थियो।

पञ्चदेवल विनायक नगरपालिकामा जलउपयोग गुरुयोजना निर्माणको क्रममा विभिन्न क्षमता विकासका क्रियाकलापहरू संचालन गरिएका छन्। तथाङ्क संकलनका लागि परिचालन हुने गणकहरूका लागि **NWASH** तथा **DAI Collect Kobo** एप्लिकेशन प्रयोग सम्बन्धी तालिम, वडा तथा स्तरमा जनप्रतिनिधिहरू/स्थानीय बुद्धिजीवी, समाजसेवी, स्तरमा क्रियाशील राजनीतिक दलका प्रतिनिधिहरू सहितको उपस्थितिमा क्षमता विकासका विभिन्न क्रियाकलापहरू संचालन गरिएका थिए। जलस्रोतको न्यायिक बाँडफाँड, जलस्रोत सम्बन्धी विद्यमान कानूनहरूको जानकारीका साथै जलस्रोतहरूमा समान अधिकार र पहुँचका लागि महिला तथा पछाडी पारिएका वर्गका प्रतिनिधिहरूका लागि समेत क्षमता अभिवृद्धि सम्बन्धी २ दिने तालिम संचालन गरिएको थियो। जलउपयोग गुरुयोजना निर्माणको क्रममा यस नगरपालिकामा संचालन गरिएका क्षमता विकास सम्बन्धी क्रियाकलापहरूका सहभागीहरूको लैङ्गिक र जातिय विवरण तालिका-३ मा प्रस्तुत गरिएको छ।

तालिका- 3: क्षमता विकास सम्बन्धी तालिमका सहभागीहरूको लैङ्गिक र जातिगत विवरण

मिति	सम्पन क्रियाकलापहरू	पुरुष	महिला	ब्राह्मण/क्षेत्री/ठकुरी/सन्ध्यासी	दलित	जनजाति	नेवार	मुस्लिम	अन्य
०६-०८ बैशाख २०८०	गणकहरूलाई NWASH र WUMPको तथाङ्क संकलन तालिम	७	२	९	०	०	०	०	०
११ बैशाख २०८०	पालिका स्तरीय समन्वय गोष्ठी	२६	७	२५	८	०	०	०	०
१४ बैशाख देखि १० जेष्ठ २०८०	वडा स्तरीय समन्वय गोष्ठी	१२८	७३	१३७	६०	४	०	०	०
२४ बैशाख देखि २८ जेष्ठ २०८०	लक्षित वर्गलाई क्षमता विकास तालिम	७२	१४२	१३४	७८	२	०	०	०
१८ बैशाख -१५ जेष्ठ २०८०	वडा स्तरीय क्षमता विकास तालिम	११२	९६	१३९	६५	४	०	०	०

जम्मा	३४५	३२०	४४४	२११	१०	०	०	०
-------	-----	-----	-----	-----	----	---	---	---

स्रोत: जलउपयोग गुरुयोजना, क्षमता विकासका क्रियाकलापहरू, २०८०

सूचना संकलन/अध्ययन चरण

यस चरणमा क्षमता विकास चरणमा तयार गरिएको कार्ययोजनामा आधारित भई उप-जलाधार क्षेत्र स्तरीय भेला र बैठकहरूका माध्यमबाट सामाजिक स्रोत नक्शांकनको कार्य गर्नुका साथै सो क्षेत्रको विद्यमान अवस्था पहिचान गर्नका लागि सघन रूपले सामाजिक र प्राविधिक अध्ययन गर्ने जस्ता कार्य सम्पादन गरिएका थिए। उक्त कार्यहरूको लागि प्रत्येक उप-जलाधार क्षेत्रमा २ देखि ३ दिन सम्म (भौगोलिक कठिनता तथा घरधुरी संख्या र अवस्थिति अनुसार फरक पर्न सक्ने) सामाजिक र प्राविधिक क्षेत्रका कर्मचारीहरूको छुट्टाछुट्टै टोली तयार गरी उक्त क्षेत्रका लागि समन्वय गर्न तोकिएका स्वम सेवीहरूको सहयोगमा विद्यमान तथ्याङ्क संकलन एवं अवस्था विश्लेषणका कार्यहरू संचालन गरिएका थिए। यस कार्यमा उप-जलाधार क्षेत्र भित्रका सम्पूर्ण टोल तथा वस्तीहरूको घरधुरी सहितको तथ्याङ्क, विद्यमान खानेपानी तथा सरसफाइको तथ्याङ्क, निर्माण सम्पन्न एवं चालु अवस्थामा रहेका जलस्रोतसंग सम्बन्धित सबै क्षेत्रका योजनाहरूको तथ्याङ्क संकलन एवं सञ्चालन अवस्था विश्लेषण, विद्यमान पानीका स्रोतहरूको सूची तयार र क्षमता मापन तथा सम्भावित प्रयोग हुन सक्ने क्षेत्रहरूको पूर्वानुमान एवं पहिचान लगायत सो क्षेत्र भित्रका सम्पूर्ण संघसंस्थाहरूको खानेपानी सरसफाइ तथा स्वच्छताको तथ्याङ्कहरू संकलन गरी निश्चित ढाँचाका फारमहरूमा भरी हरेक क्षेत्रको अवस्था विश्लेषण गर्ने कार्य गरिएको थियो। यो चरणमा आवश्यकता अनुसार स्थानीय तहका प्राविधिक समिति सदस्यहरू, जलस्रोत सम्बद्ध क्रियाशिल शाखाहरू, गैर सरकारी संस्थाहरूसँगको समन्वयमा तथ्याङ्कहरू संकलन गरिएको थियो। वडा भित्रका सम्पूर्ण उप-जलाधार क्षेत्रहरूको तथ्याङ्क संकलन पश्चात् गुरुयोजनाका तथ्याङ्क संकलन ढाँचाहरूमा तथ्याङ्क प्रविष्टी सहित योजना तर्जुमा चरणको तयारी यसै चरणमा गरिने गरिन्छ।

पञ्चदेवल विनायक नगरपालिकामा जलउपयोग गुरुयोजना निर्माणको क्रममा ९ वटै वडाका १०९ वटै बस्तीहरूमा वडा प्रतिनिधिहरू लगायत टोलका सबै घरधुरीहरूको उपस्थितिमा सहभागितात्मक विधि सामाजिक/स्रोत नक्शांकनबाट सामाजिक तथा प्राविधिक तथ्याङ्कहरू संकलन गरिएको थियो। संकलित तथ्याङ्क/सूचनाहरूको प्रविष्टि **N-WASH/DAI Collect KoBo** मा गरिएको थियो। संकलित तथ्याङ्कहरूको विवरण संलग्न अनुसूचीहरूमा उल्लेख गरिएको छ।

योजना तर्जुमा चरण

यस चरणमा उप-जलाधार क्षेत्रहरूको विद्यमान संकलित तथ्याङ्कहरूको आधारमा सबै क्षेत्रलाई विश्लेषण गरी उप-जलाधार क्षेत्रस्तरबाट जलस्रोत संग सम्बन्धित सबै (खानेपानी, सरसफाइ, उर्जा, वातावरण र पर्यावरण, संस्थागत विकास, स्थानीय मानव संसाधन विकास) क्षेत्रको आवश्यकता पहिचान गरी सबै क्षेत्रका क्षेत्रगत योजनाहरू तर्जुमा गरी वडाका जनप्रतिनिधिहरूको नेतृत्वमा योजनाहरूको वडास्तरीय प्राथमिकीकरण गरिएको थियो। मापदण्डमा आधारित प्राथमिकीकरण औजार (**CBRT**) को आधारमा खानेपानीका, सिंचाइ, जल उर्जा र वातावरण पर्यावरण सँग सम्बन्धित योजनाहरूको प्राथमिकीकरण, समुदायको विद्यमान अवस्था, कठिनता विश्लेषण, वास्तविक माग, बढी क्षेत्रफल, जनसंख्या लाभान्वित हुने, प्रतिव्यक्ति लागत कम हुने, समुदायमा लैससासको अवस्था, विगत ५ वर्षमा कुनै पनि निकायबाट बजेट विनियोजन नभएको तथा व्यवस्थापकीय क्षमता राम्रो भएका र आयआर्जनमा सहयोग पुग्ने जस्ता मापदण्डहरू माथि जनप्रतिनिधि र सरोकारवालाहरूले व्यापक छलफल सहित अनुमोदन गरि सोको आधारमा योजनाहरू छनौट गरिएका थिए।

वडामा योजना तर्जुमा गर्दा योजना तथा कार्यक्रमहरूलाई वडाले कार्यान्वयन गर्ने तथा बाह्य सहयोग र आन्तरिक स्रोत परिचालन गरि कार्यान्वयन गरिने गरि छुट्टाएर नगरपालिका स्तरको गुरुयोजनामा समावेश गरिएका छन् । वडा स्तरको योजना तर्जुमा गोष्ठी सामान्यतया १ दिनको हुने भए पनि स्रोत तथा संकलित तथ्याङ्क, प्रस्तावित योजना स्तरीय भूगोलको पुनरावलोकन गर्नु पर्ने अवस्थामा यो प्रक्रिया एक वडाका लागि १ देखि २ दिन सम्म रहेको थियो । वडा स्तरबाट तर्जुमा गरिएका योजनाहरूलाई अन्तिम रूप दिई जलउपयोग गुरुयोजनामा समावेश गर्नको लागि स्तरमा २ दिने जलउपयोग गुरुयोजना लगानी नीति तथा योजना तर्जुमा गोष्ठी आयोजना गरी सहभागितात्मक ढंगबाट सबै योजनाहरूको प्रस्तुतिकरण, आवश्यक छलफल एवं समायोजन तथा प्राथमिकीकरण गरी नगरपालिका तथा अन्य सरोकारवाला सहयोगी संघ/संस्थाहरूबाट योजनाहरूको कार्यान्वयन, परिचालन एवं प्राथमिकता क्रमको अनुसरण गर्न प्रतिबद्धता सहित अनुमोदन गर्ने कार्य गरिएको थियो ।

पञ्चदेवल विनायक नगरपालिकाको जलउपयोग गुरुयोजना निर्माणको क्रममा मिति २०८० बैशाख ११ गते देखि शुरुवात गरि मिति २०८० आषाढ १८ सम्म वडास्तरीय तथ्याङ्क प्रमाणीकरण र योजना तर्जुमा गोष्ठी (१/१ दिन प्रत्येक वडामा) सम्पन्न गरिएको थियो भने नगरपालिका स्तरीय योजना तर्जुमा गोष्ठी २१ देखि २२ आषाढ २०८० मा गरिएको थियो ।

नगरपालिका स्तरीय योजना तर्जुमा गोष्ठीमा नगर प्रमुख, उप-प्रमुख, नगर कार्यपालिकाका सम्पूर्ण सदस्यहरू, नगरपालिकाका विषयगत शाखाका प्रमुखहरू लगायत कर्मचारीहरूको उपस्थिति रहेको थियो । वडा स्तरीय योजना तर्जुमा गोष्ठी र स्तरीय योजना तर्जुमा गोष्ठीका सहभागीहरूको लैङ्गिक र जातिगत आधारमा विवरण निम्न तालिका-४ अनुसार रहेको छ ।

तालिका- 4:योजना तर्जुमा गोष्ठीका सहभागीहरूको विवरण

मिति	सम्पन्न क्रियाकलापहरू	पुरुष	महिला	ब्राह्मण/क्षेत्री / ठकुरी/ सन्यासी	दलित	जनजाति	नेवार	मुस्लिम	अन्य
१८ जेष्ठ - ०५ आषाढ २०८०	वडा स्तरीय योजना तर्जुमा गोष्ठी	२४८	१५६	२८०	१२३	१	०	०	०
२१ देखि २२ आषाढ २०८०	पालिका स्तरीय योजना तर्जुमा गोष्ठी	२७	८	२९	६	०	०	०	०
जम्मा		२७५	१६४	३०९	१२९	१	०	०	०

स्रोत: जलउपयोग गुरुयोजना, क्षमता विकासका क्रियाकलापहरू, २०८०

कार्यान्वयन चरण

यो जलउपयोग गुरुयोजनाको अन्तिम चरण हो । गुरुयोजनाको यो चरणमा सम्पूर्ण योजनाहरूको कार्यान्वयन, उपलब्धिहरूको मापन एवं समिक्षा जस्ता कार्यहरूसम्पादन गरिन्छन् । यस चरणमा जलउपयोग गुरुयोजनाको प्राथमिकता क्रममा रहेका योजनाहरूको अनुसरण, कार्यान्वयन, स्रोत परिचालन, अनुगमन मुल्यांकन एवं सम्पर्क समन्वय का गतिविधिहरूसञ्चालन गरी जलउपयोग गुरुयोजनाको उपलब्धि हासिल गरिनुको साथै समय सापेक्ष नगरपालिकाले जलउपयोग गुरुयोजनाको कार्यान्वयन स्थितिको समिक्षा गरी आवश्यकता अनुसार गुरुयोजना अद्यावधिक गरिन्छ ।

अध्याय-२: पालिकाको पाश्र्वचित्र

२.१. नगरपालिकाको संक्षिप्त परिचय

नेपालको सुदूरपश्चिम प्रदेश अन्तर्गत अछाम जिल्लामा पर्ने पञ्चदेवल विनायक नगरपालिका नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषदको मिति २०७३ साल फाल्गुन २७ गतेको निर्णयानुसार गठन भएको स्थानीय तहहरूमध्येको एक हो। यो नगरपालिका साबिकका कुइका, विनायक, कालिकास्थान लयाँटी, तोली, पुल्लेतोला, बारला र कालेकाडा गरी आठवटा गाउँ विकास समिति समावेश गरी पुनसंरचना गरिएको हो। पञ्चदेवल विनायक नगरपालिकालाई ९ वटा वडामा विभाजन गरिएको छ। नगरपालिकाको हालको वडा नं. १: साबिकको कुइका गा.बि.स. ६ देखि ९ समावेश गरिएको छ। नगरपालिकाको हालको वडा नं. २: साबिकको विनायक गा.बि.स. १ देखि ४, हालको वडा नं. ३: साबिकको विनायक गा.बि.स. ५ देखि ९, हालको वडा नं. ४: साबिकको कालिकास्थान गा.बि.स. १ देखि ९, हालको वडा नं. ५: साबिकको लयाटी गा.बि.स. १ देखि ९, हालको वडा नं. ६: साबिकको तोली गा.बि.स. १ देखि ९, हालको वडा नं. ७ :साबिकको पुल्लेतोला गा.बि.स. १ देखि ९, हालको वडा नं. ८: साबिकको बाराला गा.बि.स. १ देखि ९ र हालको वडा नं. ९: साबिकको कालेकाडा गा.बि.स. १ देखि ९ रहेका छन्।

यो नगरपालिका अछाम जिल्लाको सदरमुकाम मंगलसेनबाट ३५ कि.मि. दुरीमा अवस्थित छ। भौगोलिक अवस्थितिका हिसाबले क्षेत्र २९ डिग्री ०१ मिनेट ३३ सेकेण्डदेखि २९ डिग्री १० मिनेट २२ सेकेण्ड उत्तरी अक्षांश र ८१ डिग्री २१ मिनेट ५७ सेकेण्ड पूर्वदेखि ८१ डिग्री ३३ मिनेट ५६ सेकेण्ड पूर्वी देशान्तरसम्म फैलिएको छ। नगरपालिकाको पूर्वमा कालिकोट जिल्ला, दक्षिणमा दैलेख जिल्लाको आठबिस नगरपालिका, पश्चिममा कमलबजार नगरपालिका र उत्तरमा रामारोशन गाउँपालिका रहेको छ।

राष्ट्रिय जनगणना २०७८ अनुसार पञ्चदेवल विनायक नगरपालिकाको कुल घरधुरी संख्या ५,४१२ र जनसंख्या २६,०८८ रहेको छ। जलउपयोग गरुयोजना २०८० अनुसार पञ्चदेवल विनायक नगरपालिकाको कुल घरधुरी संख्या ५,५७० र जनसंख्या २८,४५० रहेको छ। यस नगरपालिकामा मूख्य गरि क्षेत्री, ब्राह्मण, ठकुरी, मगर, दलित लगायत समुदायको बसोबास रहेको छ। धार्मिक दृष्टीकोणले यस नगरपालिकाका अधिकांश मानिसहरू हिन्दुधर्म मान्दछन् भने बौद्ध धर्म मात्रै मानिसहरू पनि रहेको देखिन्छ।

पञ्चदेवल विनायक नगरपालिकामा विभिन्न खालका प्राकृतिक तथा सांस्कृतिक सम्पदाहरू रहेका छन्। यस नगरपालिकाको पूर्वमा कर्णाली नदी, तालागाड खोला, पश्चिममा कुइका खोला सँधै पानी बगिरहने खोलाहरू हुन्। यी खोलाहरूबाट ढुंगा-गिटी-बालुवा जस्ता निर्माण सामग्रीहरू उपलब्ध गर्न/गराउन सकिने अवस्था छ। बारला र कालेकाँडामा रहेको पेट्रोलियम पदार्थ र काइनाइट तथा फलामको धाउ उत्खनन गर्न सकेमा पञ्चदेवल विनायक नगरपालिका अछाम जिल्ला, सुदूरपश्चिमका साथै सिंगो नेपाल राज्यकै आर्थिक समृद्धिमा टेवा पुग्ने संभावना रहेको छ। यस नगरपालिकाको कुल क्षेत्रफल १४७.७५ वर्ग कि.मि. रहेको छ। यस नगरपालिकामा विभिन्न जातजाति र भाषाभाषिका मानिसहरूको बसोबास रहेको हुँदा धार्मिक र सांस्कृतिक विविधता पनि उत्तिकै रहेको छ। यहाँ बसोबास गर्ने ब्राह्मण, क्षेत्री, दलित, मगर जातिहरूले मुख्यगरि दशै, तिहार, तिज, होलि, माघि जस्ता चाडपर्वमा मनाउने गरेका छन् र उक्त समयमा समुदायका मानिसहरू विशेष होरि पर्व, मेला जात्रामा जमघट हुने गर्दछन्। यस पालिकामा अधिकांश मानिसहरूको मातृभाषा

नेपाली रहेको छ तर मगर समुदायका मानिसहरू भने आफ्नै मगर भाषा पनि बोल्ने गर्दछन। यस नगरपालिकाको मुख्य बजारहरू विनायक बजार, कमल बजार, गैरीटाड, दैलेख जिल्लाको राकम हो । यस नगरपालिकाको ठूलो बजार जिल्लाको सदरमुकाम मंगलसेन हो ।

२.२. भौगोलिक अवस्थिति र पहुँच

यस पञ्चदेवल विनायक नगरपालिका पहाडी क्षेत्रमा रहेको छ भने यहाको हावापानी एकदमै राम्रो छ । नगरपालिका भित्र सडक संजालको अवस्था भने त्यति सहज रहेको देखिदैन । पञ्चदेवल विनायक नगरपालिकाको सदरमुकाम लगायत केहि वडा/बस्तीहरू मध्य पहाडी राजमार्ग संग जोडिएका छन् तर यस नगरपालिकाको सदरमुकाम विनायकबाट अन्य वडाहरूमा जाने सडकहरू सबै ग्राभेल र कच्ची सडकको रूपमा रहेका छन।

पञ्चदेवल विनायक नगरपालिकाको केन्द्रबाट दुरीको हिसाबले वडा न. ६,७,८,९ का वस्तीहरू सबैभन्दा टाढा रहेका छन् भने ती मध्ये सबैभन्दा टाढा वडा न. ९ का बस्तीहरू रहेका छन्।

२.३. भौगोलिक स्वरूप तथा भू-उपयोग स्थिति

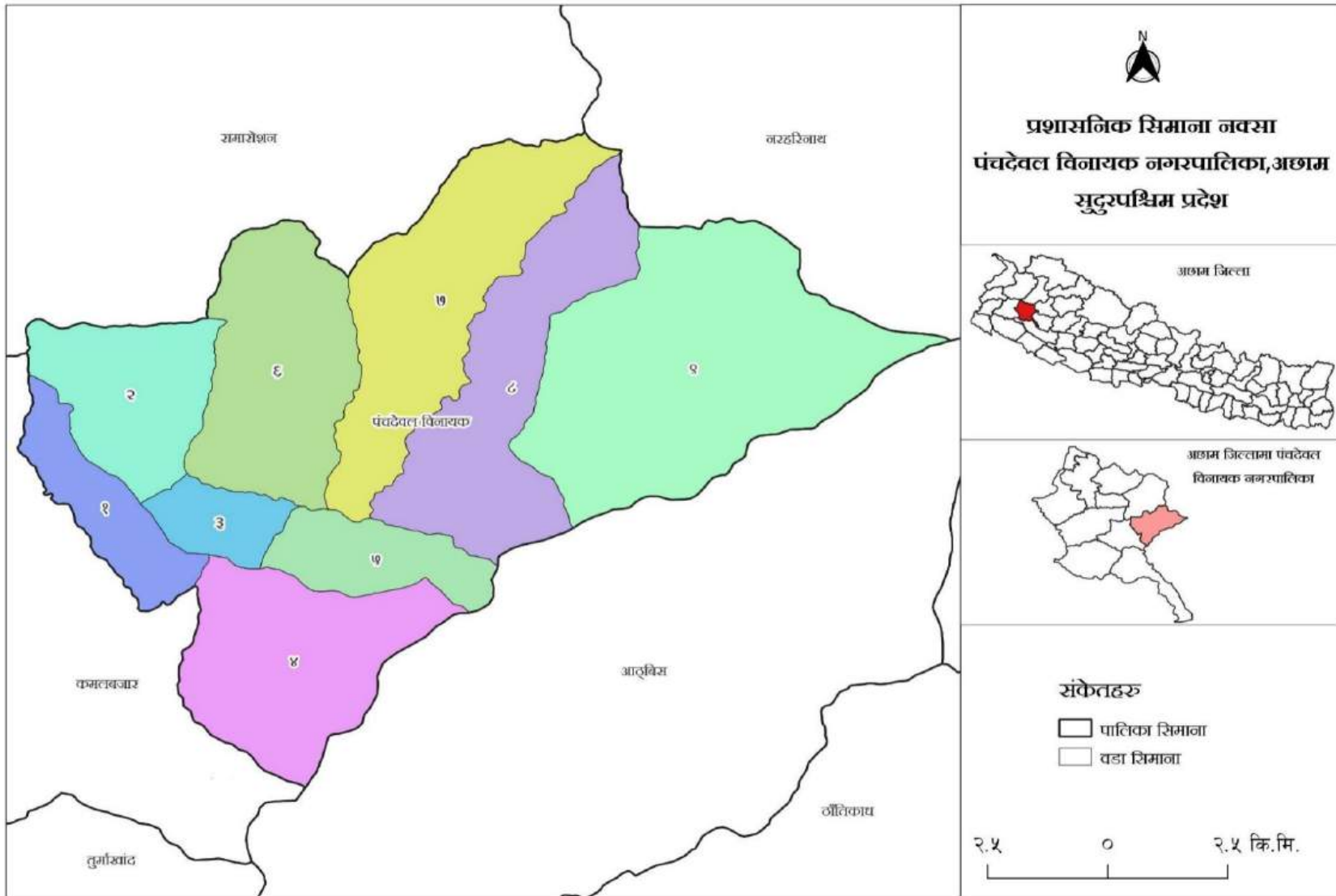
पहाडी भौगोलिक क्षेत्रमा अवस्थित पञ्चदेवल विनायक नगरपालिकाको कुल क्षेत्रफल १४७.७५ वर्ग किलोमीटर छ । यस क्षेत्रमा धरातलीय स्वरूपका हिसाबले अधिकांश भूभाग सामान्य भिरालो, चट्टानी क्षेत्रले र खेतीयोग्य जमिनले ओगटेको छ । सामान्य अग्ला र भिराला पहाडी श्रृखलाले बनेको यस नगरपालिकामा तुलनात्मक रूपमा घना बसोबासको क्षेत्र सहितको विविधतायुक्त धरातलिय अवस्थिति रहेको छ। अधिकांश भिरालो क्षेत्र वन जङ्गलले ढाकेको छ भने केही चट्टानी क्षेत्र र चरन क्षेत्र नांगा डाँडाका रूपमा रहेका छन् । कुल क्षेत्रफलको ४६.२२% भाग वनजङ्गलले ढाकेको छ ।

नगरपालिकाको भू-उपयोगको अवस्था विश्लेषण तलको तालिका- ५ र GIS नक्सामा प्रस्तुत गरिएको छ।

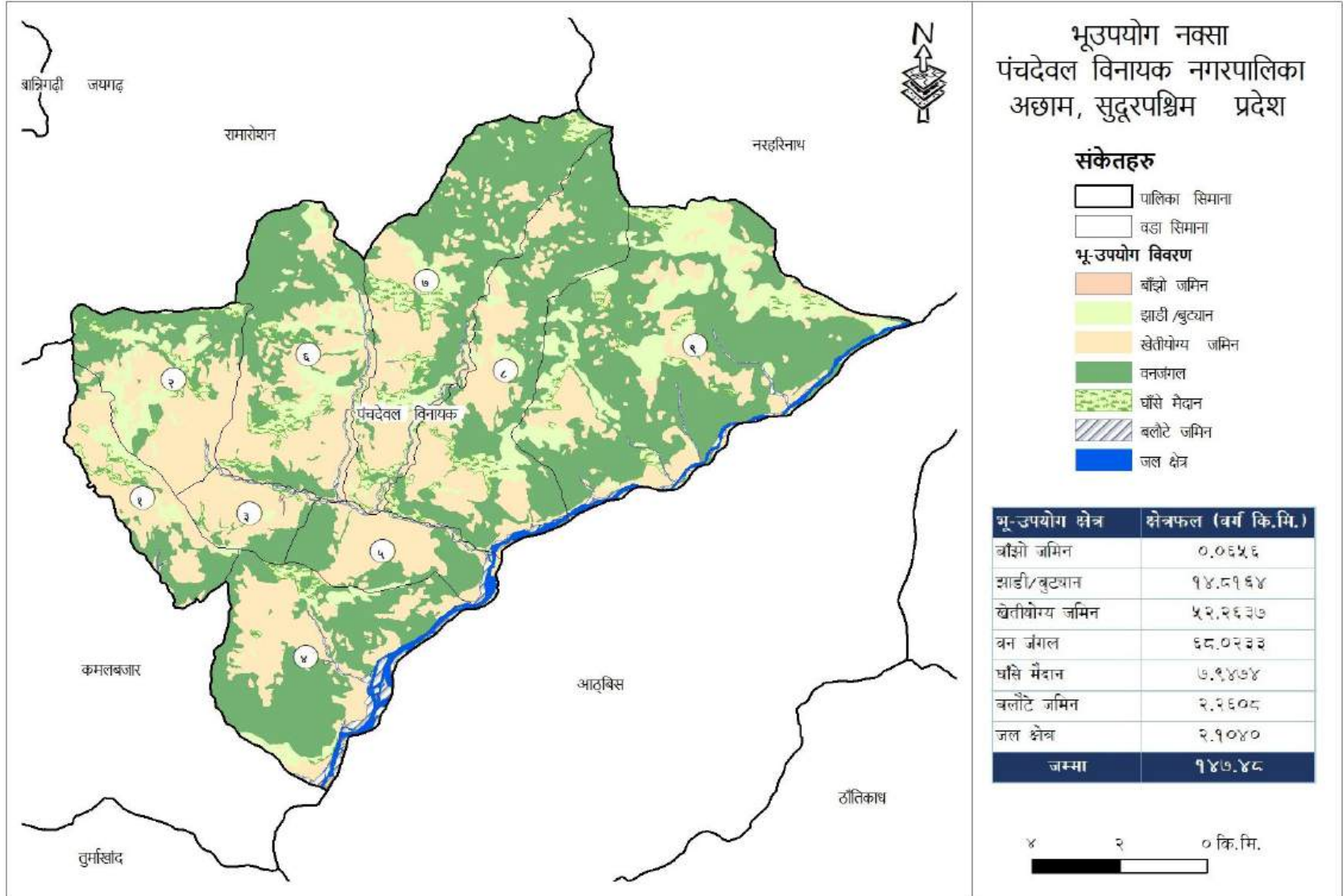
तालिका- 5: नगरपालिकाको भू-उपयोग विवरण

क्र.सं.	जमिनको प्रकार	क्षेत्रफल (वर्ग कि.मि.)	प्रतिशत
१	बाँझो जमिन	०.०६६	०.०४%
२	झाडी	१४.८१६	१०.०३%
३	खेती गरिएको जमिन	५२.२६४	३५.३७%
४	वन जंगल	६८.२९२	४६.२२%
५	घाँसे मैदान/चरण क्षेत्र	७.९४७	५.३८%
६	बलौटे जमिन	२.२६१	१.५३%
७	खोला र अन्य जल क्षेत्र	२.१०४	१.४२%
जम्मा		१४७.७५	१००%

स्रोत : नगरपालिका पार्श्व चित्र, २०७७

चित्र 4: नगरपालिकाको प्रशासनिक नक्सा

चित्र 5: भू-उपयोग नक्सा

२.४. प्रमुख जलाधार तथा उप-जलाधार क्षेत्रहरूको विवरण

यस नगरपालिकाको मुख्य जलाधार क्षेत्र भनेको कर्णाली नदी रहेको छ । त्यसैगरी पूर्वमा तालागाड खोला, पश्चिममा कुइका खोला सँधै पानी बगिरहने खोलाहरू रहेका छन्। यस क्षेत्रमा जलस्रोतहरूको मूख्य गरी खानेपानी र सिंचाइको लागि उपयोग गरेको देखिन्छ। यसका साथै विद्यमान रहेको कर्णाली नदीबाट पानी लिफ्ट गरी केही क्षेत्रहरूमा जलस्रोतको थप परिपुर्ति गर्न सकिने सम्भावना रहेको छ । जलाधार क्षेत्रहरूको विवरण तालिका नं. ६ मा प्रस्तुत गरिएको छ।

तालिका- 6: नगरपालिकाका उप-जलाधार क्षेत्रहरू

क्र.सं.	उप-जलाधार क्षेत्र	उप-जलाधारमा पर्ने वडा नं. हरू
१	कुइका खोला	१
२	गाडखोला, कुइकाखोला	२
३	गाडखोला, कुइकाखोला	३
४	घट्टेखोला, कुइकाखोला	४
५	तालागाड, कालागाड	५
६	घट्टेखोला, गाडखोला	६
७	पुलेताला गाड, मुसिया खोला	७
८	बाराला गाड, अधेरी खोला	८
९	भुमखोला, घल्लेडी	९

२.५. नगरपालिकाको सामाजिक तथा आर्थिक विवरण

२.५.१. नगरपालिकाको घरधुरी तथा जनसंख्या विवरण

यस नगरपालिकामा जलउपयोग गुरुयोजना निर्माण अवधिमा संकलन गरिएका तथ्याङ्कहरूको विश्लेषण गर्दा यस नगरपालिकामा जम्मा १०९ वटा मुख्य बस्तीहरू रहेका छन्। सामाजिक सर्वेक्षणबाट प्राप्त तथ्याङ्क अनुसार नगरपालिकाको कुल घरधुरी संख्या ५५७० रहेको छ भने कुल जनसंख्या २८,४५० रहेको छ। जसमध्ये कुल जनसंख्यामा महिला जनसंख्या ५६.५०% र पुरुष जनसंख्या ४३.५०% रहेको छ। वडागत रूपमा जनसंख्या र घरधुरीको विवरण निम्न तालिका-७ मा प्रस्तुत गरिएको छ भने विस्तृत विवरण अनुसूची-१ मा दिइएको छ।

तालिका- 7: वडागत घरधुरी तथा जनसंख्याको विवरण

वडा न	बस्ती संख्या	संकलित तथ्याङ्क अनुसार जम्मा घरधुरी	जनसंख्या
१	१३	३१८	१४२७
२	३	६२८	३६८२
३	५	५८०	२६०९
४	१६	६०५	३०३५
५	१०	५१७	२६६५
६	११	७६४	३६६४

७	१५	७३४	३६७०
८	२३	८४६	४२३०
९	१३	५७८	३४६८
जम्मा :	१०९	५५७०	२८४५०

स्रोत: जलउपयोग गुरुयोजना, सामाजिक तथा प्राविधिक अध्ययन, २०८०

२.५.२. जातियता

यस नगरपालिकामा सामाजिक सर्वेक्षणबाट प्राप्त तथ्याङ्क अनुसार ब्राह्मण/क्षेत्री/ठकुरी/सन्यासीहरूको जनसंख्या सबैभन्दा बढी अर्थात् ६४.८१%, दलित जनसंख्या ३१.९२%, जनजाति जनसंख्या ३.२७% रहेको छ। वडा अनुसार जातिगत घरधुरी विवरण तलको तालिका-८ मा दिइएको छ भने विस्तृत विवरण अनुसूची-१, SA-१ मा उल्लेख गरिएको छ।

तालिका- 8: जातिगत आधारमा घरधुरी विवरण

वडा न.	जम्मा बस्ती संख्या	घरधुरी संख्या						जम्मा
		ब्राह्मण/क्षेत्री/ठकुरी/सन्यासी	दलित	जनजाति	नेवार	मुस्लिम	अन्य	
१	१३	३०६	१२	०	०	०	०	०
२	३	४८४	१४४	०	०	०	०	०
३	५	३०९	२७१	०	०	०	०	०
४	१६	४१५	१८९	१	०	०	०	०
५	१०	३१७	२००	०	०	०	०	०
६	११	४०९	२९९	५६	०	०	०	०
७	१५	४२३	३००	११	०	०	०	०
८	२३	५७३	२०४	६९	०	०	०	०
९	१३	३७४	१५९	४५	०	०	०	०
जम्मा	१०९	३६१०	१७७८	१८२	०	०	०	०
प्रतिशत		६४.८१%	३१.९२%	३.२७%	०%	०%	०%	

स्रोत: जलउपयोग गुरुयोजना, सामाजिक तथा प्राविधिक अध्ययन, २०८०

२.५.३. साक्षरता विवरण

राष्ट्रिय जनगणना २०७८ अनुसार पञ्चदेवल विनायक नगरपालिकाको कुल साक्षरता दर ६९.८२% रहेको छ, जसमध्ये पुरुष साक्षरता दर ७९.८०% रहेको छ भने महिला साक्षरता दर ६१.७८% रहेको छ। वडागत रूपमा साक्षरता दर हेर्दा तालिका-९ अनुसार रहेको देखिन्छ।

तालिका- 9: वडागत रूपमा साक्षरता विवरण

वडा नं.	साक्षर जनसंख्या सम्बन्धी विवरण				कैफियत
	पुरुष		महिला		
	संख्या	प्रतिशत (%)	संख्या	प्रतिशत (%)	
१	४९०	७८.९४%	५००	६२.०२%	
२	१२८०	७९.९२%	१२८०	६१.५३%	
३	९००	७९.३०%	९०२	६१.१९%	
४	१०४०	७८.७७%	१०५८	६१.७०%	
५	९२०	७९.३६%	९३०	६१.७६%	
६	१२७०	७९.६८%	१२८०	६१.८३%	
७	१२६०	७८.९३%	१२७५	६१.४९%	
८	१४६८	७९.७८%	१४८०	६१.९३%	
९	१२४८	८२.७२%	१२२६	६२.५५%	
जम्मा :	९८७६	७९.८०%	९९३१	६१.७८%	

स्रोत: शिक्षा शाखा पञ्चदेवल विनायक नगरपालिका

२.५.४. व्यवसाय

यस नगरपालिकाका बासिन्दाहरूले जीविकोपार्जनका लागि विभिन्न पेशा व्यवसायहरूमा संलग्न हुदै आईरहेका छन् । तर पनि यहाँका बासिन्दाहरूको मुख्य पेशा कृषि रहेको छ । कृषि, ज्याला मजदुरीका लागि भारत लगायत अन्य देश, होटल व्यवसाय, खुद्रा पसल, खाजा तथा नास्ता पसल, कुखुरा पालन, बाख्रा पालन, भैसी पालन, तरकारी खेति, फलफूल खेति (केरा, सुन्तला) यस नगरपालिकाको व्यवसायहरू हुन् । वडागत रुपमा विभिन्न पेशा व्यवसायमा संलग्न मानिसहरूको विवरण निम्न तालिका-१० मा उल्लेख गरिएको छ ।

तालिका- 10: वडा अनुसार विभिन्न पेशा/व्यवसायमा संलग्न जनसंख्याको विवरण

वडा नं.	व्यवसाय सम्बन्धी विवरण					कैफियत
	कृषि	लघु उद्यम	सरकारर/गैर सरकारी	कृषि	लघु उद्यम	
१	६५५	१२	९८	३३४	४	
२	१३४०	१०	६०	२९८	३	
३	८४५	२२	८०	२०५	३	
४	८४४	८८	९३	४८०	५	
५	८९५	४०	८०	३६४	२	
६	९३६	३२	८८	२७६	०	
७	१२०८	४४	६०	४६६	६	
८	८४५	१८०	१४०	२३०	०	
९	७८९	३४	५५	३८०	०	

ज म्मा	८३५७	४६२	७५४	३०३३	२३	
-----------	------	-----	-----	------	----	--

स्रोत: जलउपयोग गुरुयोजना, सामाजिक तथा प्राविधिक अध्ययन, २०८०

२.५.५. कृषि र जीविकोपार्जन

पञ्चदेवल विनायक नगरपालिकाका मुख्य कृषि खाद्यबालीहरूमा धान, मकै, गहुँ, कोदो, जौ, आलु; दलहन बालीहरूमा भटमास, मास, चना, मसुरो; रैथाने वालीहरू: फापर, कागुनो, जुनेलो, लट्टे तथा फलफुल: आपू, केरा, सुन्तला, नासपती, आरु, ओखर मुख्य रूपमा रहेका छन्। कृषि उत्पादनका लागि उपयुक्त हावापानी र उर्बरमाटो रहेको भएपनि सिमित खेती योग्य कृषि जमिन रहेकोले कृषि पेशामा निर्भर घरपरिवारलाई पनि आफ्नै उत्पादनबाट वर्ष भरिका लागि खाद्यान्न नपुग्ने गरेको देखिएको छ। संकलित तथ्याङ्कहरूको विश्लेषण गर्दा आफ्नै कृषि उत्पादनबाट ९-१२ महिना खान पुग्ने घरधुरी ५२% रहेका छन् भने ६-९ महिनासम्म खान पुग्ने घरधुरीहरू २०.३९% र ६ महिना भन्दा कम खान पुग्ने घरधुरीहरू २७.६१% रहेको देखिन्छ। वडागत अनुसार खाद्यान्न पहुँचको अवस्था निम्न तालिका न. ९ मा प्रस्तुत गरिएको छ।

यस बाहेक नगरपालिकाको अवस्था हेर्दा र बस्ती स्तरमा गरिएको छलफल अनुसार कृषि उत्पादन बाहेक जीविकोपार्जन अन्य स्रोतहरू ज्याला मजदुरीका लागि भारत लगायत अन्य देश, होटल व्यवसाय, खुद्रा पसल, खाजा तथा नास्ता पसल, कुखुरा पालन, बाख्रा पालन, भैंसी पालन, तरकारी खेति, फलफूल खेति (केरा, सुन्तला) आदी रहेका छन्। वडागत रूपमा खाद्यान्न पहुँचको अवस्था विवरण तालिका नं. ११ मा राखिएको छ।

तालिका- ११: वडागत रूपमा खाद्यान्न पहुँचको अवस्था विवरण

वडा न.	खाद्यान्न पहुँचको अवस्था (घरधुरी -आफ्नै उत्पादनबाट)		
	६ महिना भन्दा कम पुग्ने	६-९ महिना सम्म पुग्ने	९-१२ महिना सम्म पुग्ने
१	८८	१६५	६५
२	१७५	३२७	१२६
३	१६०	३०२	११८
४	१७०	३१५	१२०
५	१४५	२६९	१०३
६	२१०	३९७	१५७
७	२००	३८२	१५२
८	२३०	४४०	१७६
९	१६०	३०१	११७
जम्मा	१५३८	२८९६	११३६
प्रतिशत	२७.६१%	५२.००%	२०.३९%

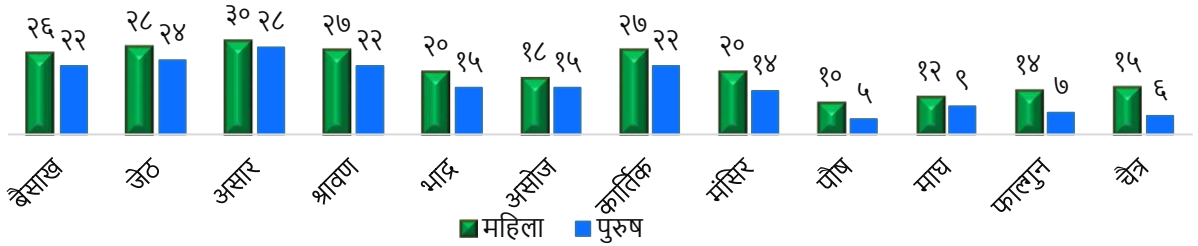
स्रोत: कृषि शाखा पञ्चदेवल विनायक नगरपालिका

२.५.६. मौसमी पात्रो तथा कार्यबोझ

भविष्यमा निर्माण गरिने योजना तथा कार्यक्रमहरू संचालन गर्दा समुदायको नियमित पेशा व्यवसाय लगायतका नियमित कार्यहरूमा असर नहोस् भन्ने उद्देश्यले समुदायको मौसमी पात्रो पत्ता लगाउनु आवश्यक

हुन्छ। यस मा भविष्यमा निर्माण गरिने योजना तथा कार्यक्रमहरू आगामी दिनहरूमा समुदायमा आधारित विकासका क्रियाकलापहरू सञ्चालन गर्न समुदायका मानिसहरूको कार्य व्यस्तताको समय जान्न जलउपयोग गुरुयोजना तयारीका क्रममा मौसमी पात्रो तयार गरिएको हो। यसमा समेत समुदायका बहुसंख्यक मानिसहरू स्थानीय कृषि तथा मजदुरी जस्ता क्रियाकलापहरू सञ्चालन गरी जीविकोपार्जन गर्ने भएकाले समुदायको फुर्सदलाई मध्यनजर गरी विकासका क्रियाकलापहरू सञ्चालन गर्नुपर्ने हुन्छ।

महिना अनुसार समुदायको व्यस्त हुने समय (दिन)

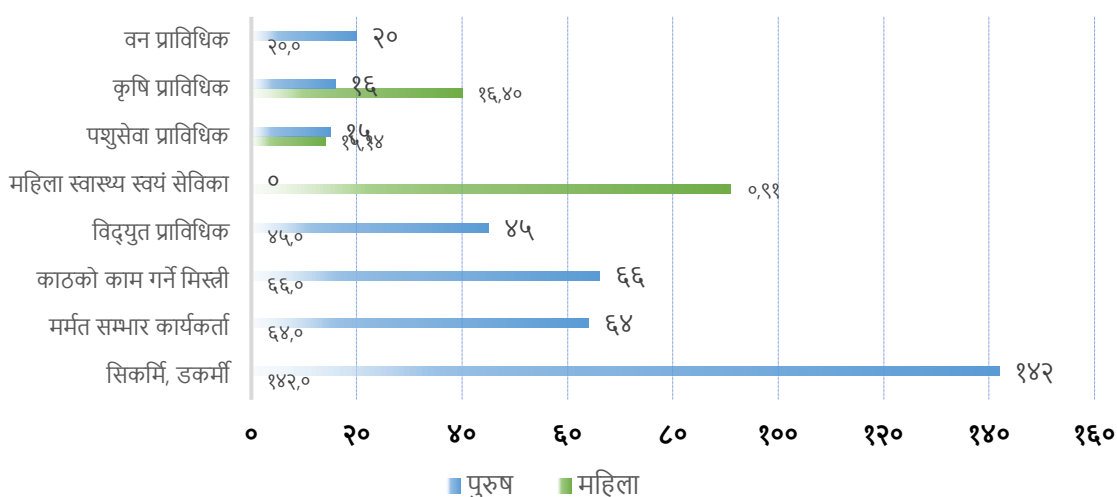
ग्राफ- १: मौसमी पात्रो

यस नगरपालिकाको तयार पारिएका वडागत तथ्याङ्कहरूलाई विश्लेषण गर्दाका मानिसहरू चैत्र, बैसाख र जेठ महिनामा गहुँबाली तथा दलहन बाली भित्र्याउने कार्यमा व्यस्त हुने गरेको देखिन्छ भने आषाढ, श्रावण महिनामा धान रोपाइँ र असोज तथा कार्तिक महिनामा धान काट्ने कार्यमा व्यस्त हुन्छन भने मंसिर देखि फाल्गुण महिनामा मात्रै अलि फुर्सदिलो हुने तथ्याङ्कले देखाएको छ। तथापी यस अवधिमा पनि पुरुष मानिसहरू दैनिक ज्याला मजदुरीका लागि जिल्ला भित्रै, जिल्ला बाहिर वा छिमेकी मुलुक भारतमा समेत जाने गरेको जलउपयोग गुरुयोजनाको सर्वेक्षणका क्रममा गरिएका समुदाय भेटघाटको छलफलबाट जानकारी प्राप्त भएको छ। समुदायका महिला र पुरुषको प्रत्येक महिना व्यस्त हुने समयको विश्लेषण ग्राफ- १ मा प्रस्तुत गरिएको छ।

२.५.७. नगरपालिकामा उपलब्ध मानव संसाधनको विश्लेषण

कुनै पनि विकास निर्माणका क्रियाकलापहरूलाई गुणस्तरीय र दिगो रूपमा सञ्चालन गर्न स्थानीय स्तरमा सीप भएका दक्ष जनशक्ति हुन अति आवश्यक छ। योजना तर्जुमा र कार्यान्वयनको खाका तयार गर्दा कुनै पनि भूगोलमा दक्ष मानव जनशक्ति के कति छ, कुन कुन दक्षता र सीपहरू छ भनि पत्ता लगाउनु जरुरी हुने गर्दछ। यसमा जलउपयोग गुरुयोजना निर्माणका क्रममा गरिएको छलफल र लिईएको तथ्याङ्कका आधारमा, कुल ५१३ जना विभिन्न दक्षता र सीप भएका जनशक्ति उपलब्ध छन्। जसमध्ये सबैभन्दा बढी सिकर्मि, डकर्मि (दक्ष ज्यामी) १४२ जना, काठको काम गर्ने मिस्त्री ६६ जना रहेका छन् भने कृषि प्राविधिक

मानव संसाधन विवरण

ग्राफ- २: नगरपालिकामा उपलब्ध मानव संसाधनको विश्लेषण

५६ जना र मर्मत सम्भार कार्यकर्ता ६४ जना रहेका देखिन्छन्। वडा अनुसार उपलब्ध मानवसंसाधनको विवरण तलको ग्राफ-२ मा प्रस्तुत गरिएको छ।

२.५.८. स्थानीय निर्माण सामग्रीहरूको उपलब्धता

नगरपालिका क्षेत्र भित्रै स्थानीय स्रोत तथा निर्माण सामग्रीहरूको पर्याप्तता रहेको छ। ढुङ्गा, बालुवा, काठ, गिट्टी र बाँस जस्ता स्थानीय निर्माण सामग्रीहरू हरेक वडाहरूको आफ्नो क्षेत्र भित्र नै उपलब्ध छन्। वडामा ढुङ्गाको स्रोतको लागि सबै वडाहरूमा रहेका विभिन्न नदी/खोला/खहरेहरू, जुन पालिकाबाट बालुवा/ढुङ्गा उत्खननका लागि अनुमति प्राप्त छन् जस्तै: कर्णाली नदीबाट पर्याप्त मात्रामा उपलब्ध हुने सम्भावना छ। ढुङ्गा र गिट्टीका सबै वडाहरूमा पर्याप्त मात्रामा उपलब्ध हुन्छ, भने बालुवा र काठको लागि केही वडाहरूलाई अरु वडाहरूमा जानुपर्ने बाध्यता रहेको छ। वडा अनुसार स्थानीय सामग्री उपलब्धता सम्बन्धी थप विस्तृत विवरण तलको तालिका-१२ मा उल्लेख गरिएको छ।

तालिका- १२: स्थानीय सामग्रीको पालिकामा उपलब्धता सम्बन्धि विवरण

वडा न.	स्थान/दुरी	ढुङ्गा	गिट्टी	बालुवा	काठ/अन्य
१	पाइने स्थान	लाम्पाटा, भारी खाने	कर्णाली नदी	कर्णाली नदी	बेलाना सा. बन

	दुरी (कि.मि.)	१	२०	२०	२
२	पाइने स्थान	फुरके सल्ला	कर्णाली नदी	कर्णाली नदी	लिती सा. बन
	दुरी (कि.मि.)	१	०-१	१८	१
३	पाइने स्थान	लोयाटि	कर्णाली नदी	कर्णाली नदी	लोयाटि सा. बन
	दुरी (कि.मि.)	१	१५	१५	१
४	पाइने स्थान	कर्णाली नदी, बेल खेत	कर्णाली नदी, बेल खेत	कर्णाली नदी, बेल खेत	साज रुख
	दुरी (कि.मि.)	५	५	५	३
५	पाइने स्थान	तालगाड	कर्णाली नदी	कर्णाली नदी	जाल्पादेवी सा.बन
	दुरी (कि.मि.)	६	२०	२०	३
६	पाइने स्थान	छडेखोला	छडेखोला	कर्णाली नदी	राष्ट्रिय बन
	दुरी (कि.मि.)	४	४	२५	३
७	पाइने स्थान	बरला गाड	बरला गाड	कर्णाली नदी	मुरेली सा.बन
	दुरी (कि.मि.)	३	३	२०	३
८	पाइने स्थान	छाडेना, नाउली	कर्णाली नदी	कर्णाली नदी	राष्ट्रिय बन
	दुरी (कि.मि.)	३	१६	१६	३
९	पाइने स्थान	घल्लेडी खोला, भुमि खोला	कर्णाली नदी	कर्णाली नदी	राष्ट्रिय बन
	दुरी (कि.मि.)	४	१०	१०	३

स्रोत: जलउपयोग गुरुयोजना, सामाजिक तथा प प्राविधिक अध्ययन, २०७९

२.६. सेवा केन्द्रहरू सम्बन्धी विवरण

यस नगरपालिकामा स्थानीय सेवा केन्द्रको रूपमा हरेक वडामा आधारभूत/तथा माध्यमिक विद्यालयहरू रहेका छन्। त्यसै गरी ११ वटा स्वास्थ्य संस्था/ इकाई/चौकीहरू पनि रहेका छन्। हाल स्थानीय तहको संरचना निर्माण भएपछि हरेक वडामा वडा कार्यालयहरू स्थापित भएका छन्। उक्त संघसंस्थाहरू सम्बन्धी विस्तृत विवरण तालिका-१३ र अनुसूची नं.१, SA-५ मा प्रस्तुत गरिएको छ।

तालिका- 13: नगरपालिकामा रहेका सेवाकेन्द्रहरूको विवरण

क्र.स.	सेवा केन्द्रको नाम	कार्यालय स्थित वडा र स्थान	कैफियत
१	सामुदायिक स्वास्थ्य सेवा केन्द्रहरू	८,९ वडाहरूमा १/१ वटा	
२	स्वास्थ्य चौकी	सबै वडामा	
३	विधालय (आधारभूत/मा.बि. तह)	सबै वडामा	
४	सामुदायिक वन उपभोक्ता समुह	सबै वडामा	

स्रोत: जलउपयोग गुरुयोजना, सामाजिक तथा प्राविधिक अध्ययन, २०८०

२.७. विकास साझेदारहरू, गैह सरकारी संस्थाहरू, समुदायमा आधारित संस्थाहरू तथा सहकारी सम्बन्धी विवरण

यस पञ्चदेवल विनायक नगरपालिकामा सरकारी निकायहरू बाहेक अन्य दातृ निकाय/विकास साझेदारहरूले पनि विभिन्न क्षेत्रमा कार्यक्रम संचालन गर्दै आईरहेका छन्। विशेष गरि कृषि उत्पादन/बजारीकरण, स्वास्थ्य सरसफाई, विपद जोखिम न्यूनीकरण लगायत सामाजिक/आर्थिक विकासका क्रियाकलापहरू आदिमा सघाउ पुरयाउदै आईरहेका छन्। नगरपालिकामा कार्यरत मुख्य विकास साझेदार तथा गैह सरकारी संस्थाहरूको विवरण निम्न तालिका-१४ मा प्रस्तुत गरिएको छ भने विस्तृत विवरण अनुसूची-१ को SA-४ मा उल्लेख गरिएको छ।

तालिका- 14: मुख्य विकास साझेदार तथा गैह सरकारी संस्थाहरूको विवरण

सरोकारवाला संस्थाको नाम	क्रियाकलाप संचालनको प्रकृती	कार्य क्षेत्र (वडा/भुगोल)	संस्थाको आर्थिक स्रोत
(दातृ संस्था)	भविष्यमा सहकार्य हुन सक्ने क्षेत्र		
संघीय सरकार	पूर्वाधार निर्माण	सबै	नेपाल सरकार
प्रदेश सरकार	पूर्वाधार निर्माण	सबै	नेपाल सरकार
युएसएआईडी कर्णाली जल परियोजना	वास	सबै	युएसएआईडी
वाक नेपाल	पावर परियोजना, जीविकोपार्जन उथानसिल तथा पोषण परियोजना, स्कुल पोषण परियोजना, एच एड् भि परियोजना, युरेका परियोजना, समुदायमा आधारित बिपद जोखिम परियोजना	सबै	सेभ द चिल्ड्रेन, वल्ड भिजन, युएसएआईडी, रिन्यूउल वोर्ल्ड
आस्था नेपाल	बाल संरक्षण	१,२,३,४,५,६ र ७वडामा	वल्ड भिजन
आइ डि यस नेपाल	स्कुल पोषण परियोजना	सबै	वल्ड फुड कार्यक्रम
रुडेक नेपाल	खानेपानी परियोजना	सबै	हेल्भेटास

स्रोत: जलउपयोग गुरुयोजना, सामाजिक तथा प्राविधिक अध्ययन, २०८०

माथि तालिका-८ मा उल्लेख गरिएका विकास साझेदारहरू तथा गैह सरकारी संस्थाहरू बाहेक स्थानीय स्तरमा विभिन्न सामुदायिक संस्थाहरू, सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरू, कृषि समूहहरू/आमा समूहहरू पनि गठन भएका छन्। ती समुदायमा आधारित संस्थाहरूले कुनै न कुनै रूपमा समुदायको सामाजिक तथा आर्थिक क्रियाकलापहरूमा सहयोग पुरयाउदै आईरहेका छन्। यसका साथै समुदाय स्तरमा वित्तीय सेवा प्रदान गर्न ९ वटा सहकारी संस्था गठन भई सक्रिय रूपमा समुदायस्तरमा बचत तथा ऋण लगायत

लघु उद्दम प्रवर्धन मार्फत आर्थिक गतिविधिहरूलाई चलायमान बनाउन सहयोग पुरयाउदै आईरहेको छ। वडा स्तरमा रहेका उक्त सहकारी संस्थाको विवरण तलको तालिका-१५ अनुसार रहेको छ भने विस्तृत विवरण अनुसूची-१ को SA-३ मा उल्लेख गरिएको छ।

तालिका- 15: सहकारी संस्थाहरूको विवरण

वडा न.	जम्मा सहकारी संख्या	सहकारीको किसिम अनुसार संख्या			शेयर सदस्य संख्या				जम्मा शेयर पुँजी
		कृषि/बचत ऋण	बहु-उद्देश्य	पेशागत/ अन्य	महिला	पुरुष	अन्य	जम्मा	
१	३	२	१	०	४०९	४१८	०	८२७	२७२८०००
२	२	२	०	०	१६७९	१३३८	०	३०१७	८८३३६००
३	२	१	१	०	३५०	०	०	३५०	८८७४५६६२
४	०	०	०	०	०	०	०	०	०
५	१	०	१	०	११६	१७४	०	२९०	१५०००००
६	१	१	०	०	३००	४७६	०	७७६	३४०४१००
७	०	०	०	०	०	०	०	०	०
८	०	०	०	०	०	०	०	०	०
९	०	०	०	०	०	०	०	०	०
जम्मा	९	६	३	०	२८५४	२४०६	०	५२६०	१०५२१३६२

स्रोत: जलउपयोग गुरुयोजना, सामाजिक तथा प्राविधिक अध्ययन, २०८०

अध्याय-३: विद्यमान जलस्रोतहरूको अवस्था र प्रयोग

३.१. नगरपालिकामा उपलब्ध जलस्रोतहरूको विवरण

पञ्चदेवल विनायक नगरपालिका क्षेत्र भित्र रहेका पानीका स्रोतहरूको तथ्याङ्क विश्लेषण गर्दा जम्मा २८८ वटा पानीका स्रोतहरू अवस्थित रहेको देखिन्छ । नगरपालिकाको भूगोल कर्णाली जलाधार क्षेत्र भित्र रहेको, नगरपालिकामा पानीका स्रोतहरू विशेष गरी वनजंगलमा निर्भर रहेको देखिन्छ। नगरपालिकामा सरदर १४६ मिमि औसत वार्षिक वर्षा मापन भएको अछाम केन्द्रको तथ्याङ्कले देखाउदछ।

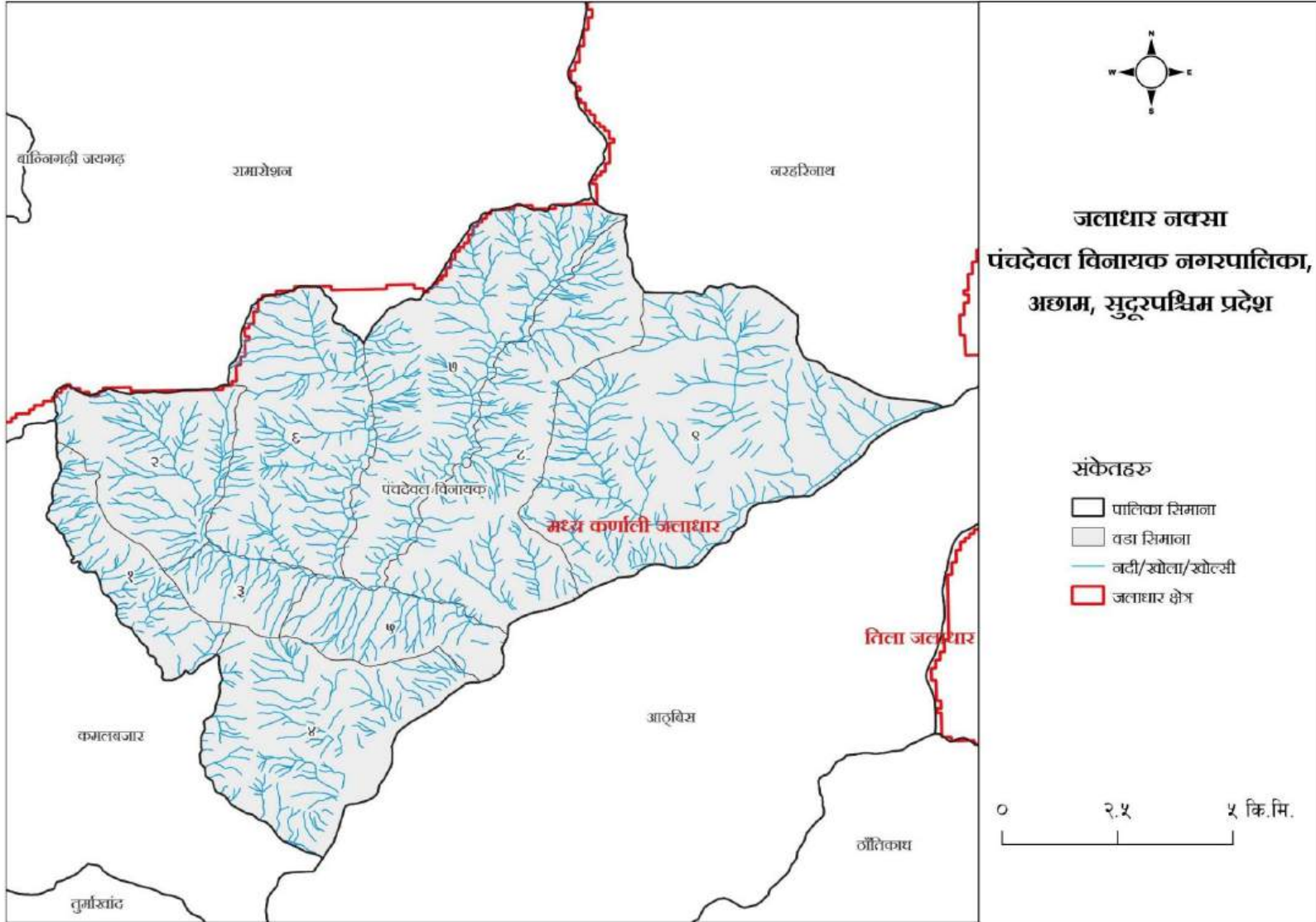
यहाँका स-साना मुहानहरूमा पानीको परिमाणको स्थिति वर्षाको पानीको स्रोत र जमिन मुनिको पानीका भण्डारण समेत मुख्य कारण रहने भएकाले यस भित्रका पानीका स्रोतहरूमा पानीको मात्रा घट्दो क्रममा रहेको अनुमान गर्न सकिन्छ।

३.२. नगरपालिकामा उपलब्ध जलस्रोतहरूको विश्लेषण

पानीको एकीकृत तथा समुचित व्यवस्थापनका लागि विद्यमान जलस्रोतहरूको विश्लेषण महत्वपूर्ण हुने गर्दछ। जलउपयोग गुरुयोजनाको अभिन्न अंगको रूपमा रहेको यस अध्यायमा भित्रका पानीका स्रोतहरूको अवस्था, गुणस्तर, वर्तमानमा र भविष्यमा हुन सक्ने प्रयोगको विश्लेषण गरिएको छ। समुदायका मानिसहरूले आफ्ना पानीजन्य आवश्यकताहरू जस्तै: पिउने पानी, खाना पकाउने लगायत अन्य घरायसी प्रयोजनका साथै उत्पादन मुलक पेशा व्यवसायका लागि स्रोतहरूमा पानी यथेष्ट परिमाणमा उपलब्ध छ वा छैन, उपलब्ध पानीको गुणस्तर के कस्तो रहेको छ, जलस्रोतहरूको विद्यमान प्रयोग स्थिति र भविष्यको उपयोगको संभावना के-कस्तो रहेको छ, पानी सम्बन्धी कुनै किसिमको विवाद छ/छैन भन्ने अवस्थाको विश्लेषण जलउपयोग गुरु योजनाको अध्ययन चरणमा सामाजिक तथा प्राविधिक अध्ययनका माध्यमबाट गरिएको छ। पञ्चदेवल नगरपालिकामा हाल प्रयोगमा रहेका तथा भविष्यमा प्रयोगको संभावना रहेका पानीका स्रोतहरूको प्राविधिक अध्ययन, जानिफकारहरूसँगको अन्तरक्रिया तथा स्थलगत अवलोकन गरी यस अध्यायमा पानीका स्रोतहरू सम्बन्धी तथ्याङ्कहरूको विवेचना गरिएको छ।

पञ्चदेवल विनायक नगरपालिकामा विभिन्न निकाय तथा साझेदार संस्थाहरूले मापन गरेका जलस्रोतहरूको उपलब्ध तथ्याङ्कका आधारमा यस अध्यायमा स्रोतहरूको विश्लेषण गरिएको छ। मापन भएका स्रोतहरूको विभिन्न वडा र स्तरमा गरिएका तथ्याङ्क प्रमाणीकरण कार्यशाला गोष्ठीहरूमा सूची तयार गरी अनुसूचीमा राखिएको छ। यसमा मापन गरिएका कूल २८८ वटा जलस्रोतहरू मध्ये २७४ स्रोतहरू मूल रहेका छन्। नगरपालिकाभित्र १४ वटा नदी/खोला जस्ता जलस्रोतहरू मापन गरिएका छन्।

वडागत रूपमा विश्लेषण गर्दा सबैभन्दा बढी स्रोत वडा न. ६ मा ८३ वटा मापन भएका छन भने सबै भन्दा कम वडा न. ३ मा १६ वटा स्रोतहरू मात्रै रहेको देखिन्छ ।

यस को जलउपयोग गुरुयोजनामा समावेश गरिएका पानीका स्रोतहरूको मापनका लागि तपसिल अनुसारको पद्धती अपनाईएको थियो ।

गुरुयोजना तयारीका क्रममा जम्मा २८८ स्रोतहरू मापन गरिएको थियो । पानीका स्रोत मापनमा प्रयोग गरिएका मुख्य विधिमा मूलहरूमा बाल्टिन स्टप घडी विधि (Bucket and stop watch method) तथा नदी, खोलाहरूमा गति क्षेत्र विधि (Velocity Area Method) अपनाईएको थियो।

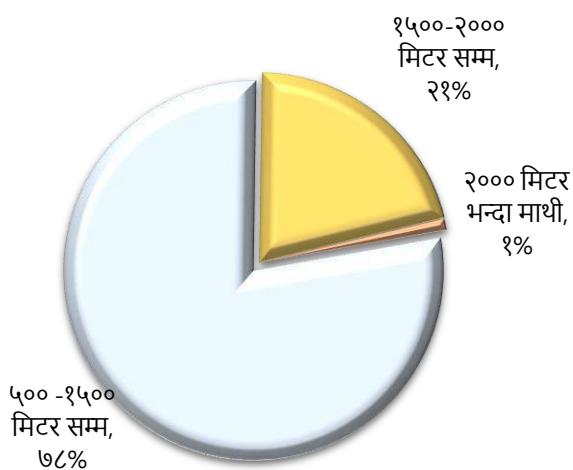
वडागत रुपमा जलस्रोतहरूको विवरण तलको तालिका-१६ मा प्रस्तुत गरिएको छ भने विस्तृत विवरण अनुसूची- २ मा दिइएको छ।

तालिका- 16: विद्यमान जलस्रोतहरूको वडागत विवरण

स्रोतहरूको प्रकार	वडा नम्बर									जम्मा
	१	२	३	४	५	६	७	८	९	
मुल	३१	२३	१६	२३	३०	७९	२७	२४	२१	२७४
खोला	०	१		१		४	२	२	४	१४
जम्मा	३१	२४	१६	२४	३०	८३	२९	२६	२५	२८८

३.२.१. स्रोतहरूको अवस्थितिको आधारमा जलस्रोतहरूको विश्लेषण

यस नगरपालिकामा रहेका विद्यमान स्रोत हरूको सम्भावित प्रयोजनलाई यकिन गर्नको लागि गरिएको सामाजिक तथा प्राविधिक अध्ययनको क्रममा हरेक स्रोत र मुख्य बस्तीहरूको अवस्थित उचाई GPS का माध्यमबाट मापन गरिएको थियो । विद्यमान स्रोतहरूको उचाई र उपलब्ध क्षमता मापनबाट स्रोतहरूको

ग्राफ- 3: अवस्थितिका आधारमा स्रोतहरूको विश्लेषण

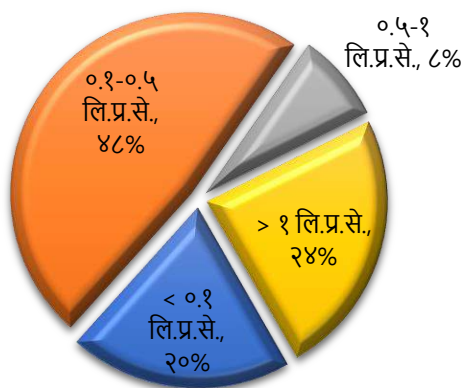
सम्भावित प्रयोजन र समेट्न सकिने बस्तीहरूको पहिचान तथा समग्र जलाधार क्षेत्र भित्र पानीको व्यवस्थापनको आकलन गर्न सकिने भएकाले गुरुयोजना निर्माण क्रममा स्रोतहरूको अवस्थिति पत्ता लगाइएको हो।

यस नगरपालिकामा रहेका विद्यमान स्रोतहरूको अवस्थित उचाईको माध्यमबाट विश्लेषण गर्दा सर्वेक्षण गरिएका जम्मा २८८ वटा मापन गरिएका स्रोतहरू मध्ये ३ वटा स्रोतहरू समुद्रसतह देखि २००० मिटर भन्दा माथिको उचाईमा अवस्थित रहेका छन् भने ६१ स्रोतहरू

१५०० देखि २००० मिटर सम्मको उचाईमा अवस्थित छन्, २२४ स्रोतहरू ५०० देखि १५०० मिटर उचाईमा

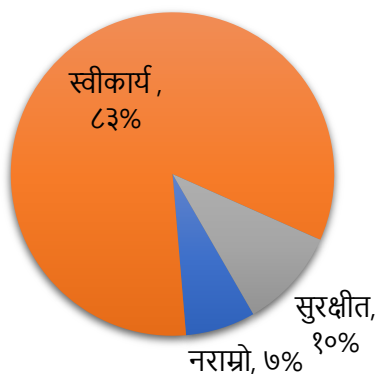
अवस्थित छन। उक्त विद्यमान स्रोतहरूको अवस्थिति विश्लेषण चित्र ८ मा उल्लेख गरिएको छ भने प्रत्येक स्रोतहरूको थप विस्तृत अनुसूची नं. २ मा उल्लेख गरिएको छ ।

३.२.२. स्रोतहरूको क्षमताको आधारमा जलस्रोतहरूको विश्लेषण

पञ्चदेवल विनायक नगरपालिकामा मापन गरिएका २८८ वटा स्रोतहरूमा उपलब्ध पानीको परिमाणको हिसाबले प्राविधिक विश्लेषण गर्दा मापन गरिएका पानीका स्रोतहरू मध्ये करिब ६१ स्रोतहरूमा पानीको बहाव ०.१ लिटर प्रति सेकेन्ड वा सो भन्दा कम रहेको छ। १२७ स्रोतहरूमा ०.१ लि. देखी ०.५ लिटर प्रति सेकेन्ड, २१ स्रोतहरूमा ०.५ देखी १ लिटर प्रति सेकेन्ड सम्म रहेको छ भने बाँकी ८३ स्रोतहरूमा मात्र पानीको बहाव १ लिटर प्रति सेकेन्ड वा सो भन्दा बढी पाईएको छ। चित्र नं. ९ मा विद्यमान पानीका स्रोतहरूको क्षमता विश्लेषण गरिएको छ भने उक्त मूलहरूको थप विस्तृत प्राविधिक तथा सामाजिक विवरण अनुसूची नं. २ मा उल्लेख गरिएको छ ।

३.२.३. स्रोतहरूको गुणस्तरको आधारमा विश्लेषण

जलउपयोग गुरुयोजनाको सर्वेक्षणका क्रममा गरिएका घरभेट, जानिफकार र लक्षित समुहसंग गरिएका अन्तरक्रिया तथा छलफल, पानीका आधारित रोगहरूको स्थिति तथा नगरपालिकामा गरिएका बैठकहरूका आधारमा नगरपालिकामा २० स्रोतहरू गुणस्तरका दृष्टीकोणले नराम्रो भेट्टीएका छन भने २३९ स्रोतहरू स्वीकार्य र २९ स्रोतहरूमा भने रताम्रो गुणस्तरका रहेको विश्लेषण गरिएको छ।

ग्राफ- 5: गुणस्तरका आधारमा स्रोतहरूको विश्लेषण

पानीको परीक्षण भइनसकेको हुँदा सामान्यतया सबै मुहान/मूलको पानी भौतिक रुपमा हेर्दा धमिलोपना नभएको, गन्ध तथा स्वाद राम्रै भएकोले स्वीकार्य छ भन्न सकिन्छ तर रासायनिक

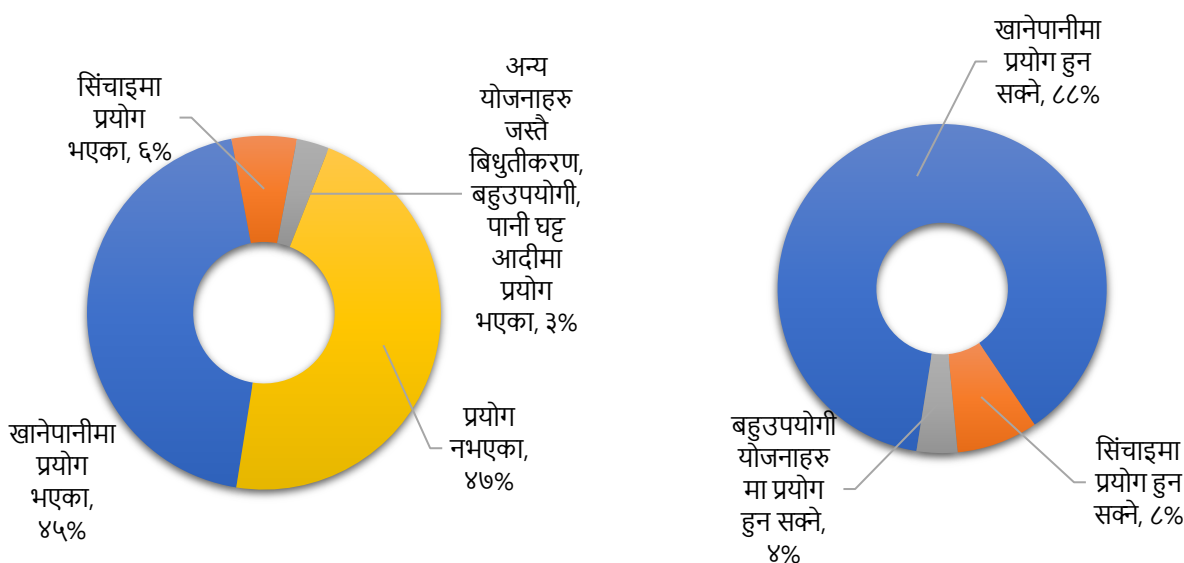
तथा जैविक रुपमा पानी परीक्षणको नतिजाबाट मात्रै पानीको गुणस्तर थाहा हुने हुन्छ।

भविष्यमा खानेपानी प्रयोजनका लागि मुहानहरूको प्रयोग गर्दा मुहान तथा पानीको गुणस्तरलाई ध्यान दिई पानी परीक्षण गरेर मात्र योजनाहरूको निर्माण गर्नुपर्ने तथा उपभोक्ताहरूलाई पनि सचेतीकरण गर्नुपर्ने

देखिन्छ । सुरक्षित गुणस्तर भएका मुहानहरूलाई पिउनको लागि प्रयोगमा ल्याउनु पर्ने र नराम्रो गुणस्तर भएका मुहानहरूलाई शुद्धीकरण र सुधार पश्चात मात्र खानेपानी प्रयोजनका लागि प्रयोग गर्ने र अन्य स्रोतहरूलाई सिंचाइ तथा जलउर्जा प्रयोजनको लागि प्रयोग गर्न सकिने देखिन्छ ।

३.२.४. स्रोतहरूको विद्यमान परिप्रयोग र उप-जलाधार क्षेत्रहरूमा सम्भावित उपयोगको आधारमा विश्लेषण

यस नगरपालिकामा गुरुयोजनाको तथ्याङ्क संकलन गर्दा खानेपानीका लागि १२९ वटा स्रोतहरू, सिंचाइका लागि १७ स्रोतहरू, अन्य प्रयोजनका लागि ८ वटा स्रोतहरू प्रयोगमा रहेका देखिन्छन् । हाल प्रयोगमा नरहेका १३४ स्रोतहरू रहेका छन् । पानीका स्रोतहरूको विद्यमान उपयोग र भविष्यमा उपभोगको विश्लेषण संलग्न चित्र १४ र १५ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

ग्राफ- 6: सम्भावित उपयोगका आधारमा स्रोतहरूको विश्लेषण

३.३. विद्यमान खानेपानी योजनाहरूको अवस्था विश्लेषण

यस नगरपालिकामा विद्यमान जम्मा ८ वटा ग्राभिटि पाइप प्रणालीका खानेपानी योजनाहरू रहेका छन् । ति आठवटै खानेपानी योजनाहरू उपभोक्ता तथा सरसफाइ समितिहरूबाट संचालित रहेका छन् । जलउपयोग गुरुयोजनाको सर्वेक्षणका क्रममा गरिएका अन्तरक्रिया र वस्तुस्थिति विश्लेषणका साथै NwASH को तथ्याङ्कबाट अधिकांश योजनाहरूको संचालन तथा मर्मतको अवस्था सन्तोषजनक रहेको पाईन्छ । विद्यमान ८ वटै खानेपानी योजनाहरूबाट नगरपालिकाको कूल घरधुरी मध्ये १६२ (३%) घरधुरीहरू लाभान्वित रहेका छन् भने हाल निर्माणाधीन अवस्थामा रहेका ३० वटा योजनाहरूबाट थप ९५९ (१७%) घरधुरीहरू लाभान्वित हुने देखिन्छ ।

जलउपयोग गुरुयोजना निर्माणको अवधिमा सङ्कलन गरिएको तथ्याङ्कहरूको विश्लेषण गर्दा विद्यमान सबै खानेपानी योजनाहरूमा संरचना निर्माण भइ खानेपानी वितरण गरिएको भएतापनि हालको अवस्था हेर्दा योजनामा निर्मित संरचनाहरू बिग्रेको/भत्केको हुँदा सबै खानेपानी योजनाहरूलाई अव्यवस्थित योजनामा

वर्गिकरण गरिएको छ। ति खानेपानी योजनाको ब्यबस्थापकीय अवस्था पनि एकदमै कमजोर रहेको छ। विद्यमान ८ वटै खानेपानी योजनाहरूमा उपभोक्ता समिति गठन भएको र कर्मचारी (मर्मत सम्भार कार्यकर्ता) को व्यवस्था भएता पनि कमजोर संस्थागत व्यवस्थापन, मर्मत सम्भार कोष व्यवस्थापन र पानी सुरक्षाका उपायहरू नअपनाएका कारण योजनाबाट उपभोक्ताले व्यवस्थित सेवा प्राप्त गरेका छैनन्। विद्यमान खानेपानी योजनाहरूको अवस्था सम्बन्धी विवरण तालिका १७ मा प्रस्तुत गरिएको छ भने बिस्तृत विवरण अनुसूची-३ को TA-२ मा उल्लेख गरिएको छ।

तालिका- 17: विद्यमान खानेपानी योजनाहरूको अवस्था विश्लेषण

वडा नं.	सेवा क्षेत्रका लाभान्वित घरधुरी	प्रयोग गरिएका स्रोत			संचालन अवस्था			निर्माणाधीन योजना	
		व्यवस्थित योजना	अव्यवस्थित योजना	असुरक्षित स्रोत	व्यवस्थित	सन्तोष जनक	अव्यवस्थित	संख्या	सेवा क्षेत्रका घरधुरी संख्या
१	३१८	०	०	०	०	०	०	०	०
२	६२८	०	०	०	०	०	१	१७९	०
३	५८०	०	०	०	०	०	०	०	०
४	६०५	०	१	०	०	१	४	१४५	०
५	५१७	०	०	०	०	०	५	१४८	०
६	७६४	०	२	०	०	२	६	१९४	०
७	७३४	०	०	०	०	०	१	२९	०
८	८४६	०	३	०	०	३	७	१४३	०
९	५७८	०	२	०	०	२	६	१२१	०
जम्मा	५५७०	०	८	०	०	८	३०	९५९	०

स्रोत: जलउपयोग गुरुयोजना, सामाजिक तथा प्राविधिक अध्ययन, २०८०

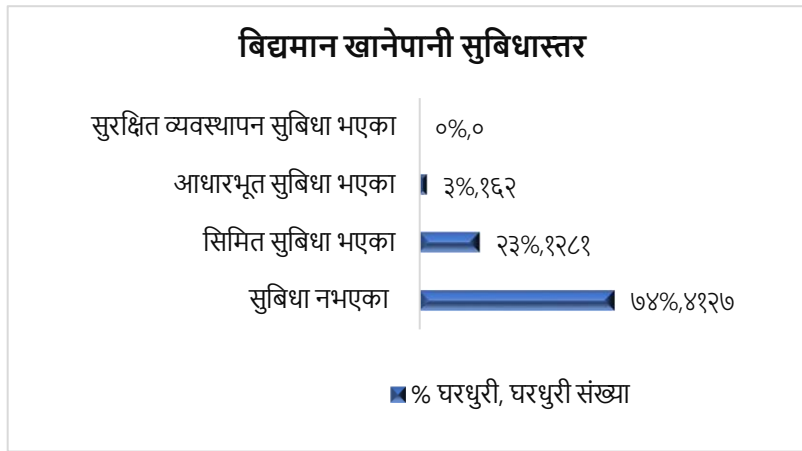
३.३.१. विद्यमान योजनाहरू र सेवा क्षेत्र

यस नगरपालिकाका जलउपयोग गुरुयोजनाको सर्वेक्षणका समय गरिएका बस्ती भेट र तथ्याङ्क प्रमाणीकरण कार्याशालाहरूमा आएको जानकारी र तथ्याङ्कहरूको विश्लेषण गर्दा का कुल ५,५७० घरधुरीहरूमध्ये करिब ३% (१६२) घरधुरीहरू मात्रै विद्यमान खानेपानी योजनाहरूबाट लाभान्वित भएको पाइन्छ। विद्यमान खानेपानी योजनाहरूबाट सेवापुगेका टोल तथा बस्तीहरूको विश्लेषण गर्दा वडा नं. ४ को कुजेडा, वडा नं. ६ का दानिगडा र खागनाला, वडा नं. ८ का छयामादै, टुडिगाउँ, कुमाली गाउँ र वडा नं. ९ का भाटगाउँ, भानाकोट र तल्लो भाटगाउँ गरि ९ वटा बस्तीका १६२ घरधुरीहरूमा खानेपानी सेवा पुगेको देखिन्छ

विद्यमान खानेपानी योजनाहरूबाट लाभान्वित घरधुरी तथा जनसंख्याको विस्तृत विवरण अनुसूची-३ को TA-२ मा उल्लेख गरिएको छ।

३.३.२. विद्यमान योजनाहरूको संचालनको अवस्था

यस नगरपालिकामा रहेका विद्यमान खानेपानी योजनाहरूमा प्राय जसो योजनाहरू योजनाबद्ध तरिकाले तथा निर्धारित प्राविधिक मापदण्ड अनुसार निर्माण नगरिएको, मर्मत सम्भारको आवश्यक व्यवस्था नभएको र योजनाहरूमा पानी सुरक्षा योजना लागु नगरिएको अवस्था रहेको छ। जलउपयोग गुरुयोजनाको सर्वेक्षणका समय गरिएका बस्ती भेट र स्रोत तथा संरचनाहरूको स्थलगत अवलोकन गर्दा गुणस्तरका आधारमा योजनाबाट वितरित खानेपानी पनि पूर्णरूपमा सुरक्षित रहेको देखिदैन। सञ्चालनमा रहेका योजनाहरूले योजना क्षेत्रका सबै घरधुरीहरूलाई नियमित सेवा दिन नसकेको अवस्था छ। विद्यमान योजनाहरूमा संरचनाहरू निर्माण गरिएको भएता पनि पानी शुद्धीकरण सम्बन्धित यथेष्ट संरचना नभएको, स्रोतहरूमा विभिन्न कारणले दूषित हुने सम्भावना रहेको, केहि उपभोक्ता घरधुरीहरूले सिधै खोला खोल्सीको पानी

ग्राफ- 8: समुदायको विद्यमान खानेपानी सुबिधास्तर विश्लेषण

उपभोग गरिरहेको सर्वेक्षणले देखाएको छ। विद्यमान खानेपानी योजनाहरूमा अन्य व्यवस्थापकीय पक्षहरू हेर्दा ब्यबस्थित रूपले संचालन भएको पाइदैन। विद्यमान ८ वटा योजनाहरू सबैमा निजिधारा जडान गरिएको भएतापनि नियमित मर्मत सम्भार तथा ब्यबस्थापनको अभावले ति योजनाहरूबाट पनि उपभोक्ताहरूले सुरक्षित ब्यबस्थापन सुबिधा उपलब्ध भएको पाइदैन। योजनाहरूमा समग्र ब्यबस्थापनका सुचकहरूको विश्लेषण गर्दा नियमित रूपमा पानी

शुल्क सङ्कलन, उ.स.को बैठक तथा वार्षिक साधारण र मर्मत सम्भार कार्यकर्ता परिचालनका कार्यहरू कुनैपनि योजनामा रहेको छैन। आगामी दिनहरूमा खानेपानी सेवालाई ब्यबस्थित गर्न सेवा नपुगेको क्षेत्रमा नयाँ योजनाहरूको निर्माण र सेवा पुगेको क्षेत्रमा विद्यमान योजनाहरूको अवस्था विश्लेषण गरी मर्मत सम्भार, पानी सुरक्षा/शुद्धीकरण तथा दिगोपनाका क्रियाकलापहरू सञ्चालन गर्नुपर्ने आवश्यकता रहेको सरोकारवालाहरूको बुझाई रहेको छ। विद्यमान खानेपानी योजनाहरूको संचालन अवस्था तथ्याङ्क संकलन गर्ने क्रममा केहि योजनाहरूमा ईन्टेक लगायत संरचनाहरू मर्मत गर्नु पर्ने देखिन्छ। विद्यमान खानेपानी योजनाहरूबाट लाभान्वित घरधुरी तथा जनसंख्या, बस्तीको विस्तृत विवरण अनुसूची-३ TA-२ मा उल्लेख गरिएको छ, भने वडागत सरांश विवरण तालिका-१६ मा उल्लेख गरिएको छ। योजनाहरूको विस्तृत विवरण N-WASH MIS Dashboard मा समेत उपलब्ध रहेको छ।

३.३.३. विद्यमान खानेपानी योजनाहरूको सुबिधास्तरको अवस्था विश्लेषण

पञ्चदेवल विनायक नगरपालिकाका कूल ५५७० घरधुरीहरूको विद्यमान खानेपानी योजनाहरूको सुबिधास्तरको विश्लेषण गर्दा करिब २६% घरधुरीहरूमा मात्रै खानेपानी प्रणालीको सुबिधा पुगेको देखिन्छ भने बाँकी ७४% घरधुरीहरूमा खानेपानी प्रणालीबाट सुबिधा पुगेको छैन। खानेपानी सुबिधाको पहुँच पुगेका घरधुरीहरू मध्ये पनि सबै २६% घरधुरीहरूमा पानीको गुणस्तरको कारणले आधारभूत सुबिधामात्रै पुगेको देखिन्छ। नगरपालिकामा खानेपानीको सुबिधास्तरको तालिका-१८ मा दिइएको छ।

तालिका- 18: विद्यमान खानेपानी सुविधास्तर बर्गिकरण विवरण

वडा नं.	जम्मा घरधुरी संख्या	सुबिधा स्तर बर्गिकरण (घरधुरी संख्या)			
		सुबिधा नभएका	सिमित सुबिधा भएका	आधारभूत सुबिधा भएका	सुरक्षित व्यवस्थापन सुबिधा भएका
१	३१८	२४५	७३	०	०
२	६२८	४८४	१४४	०	०
३	५८०	४४७	१३३	०	०
४	६०५	३८८	१३९	७८	०
५	५१७	३९८	११९	०	०
६	७६४	५७३	१७६	१५	०
७	७३४	५६५	१६९	०	०
८	८४६	६२७	१९५	२४	०
९	५७८	४००	१३३	४५	०
जम्मा :	५५७०	४१२७	१२८१	१६२	०
प्रतिशत		७४.०९%	२३.००%	२.९१%	०.००%

स्रोत: जलउपयोग गुरुयोजना, सामाजिक तथा प्राविधिक अध्ययन, २०८०

३.३.४. निर्माणाधीन योजनाहरू र लक्षित सेवाक्षेत्र विवरण

NWASH तथा जलउपयोग गुरुयोजना निर्माणको क्रममा संकलन गरिएका तथ्याङ्कहरू हेर्दा यस पञ्चदेवल विनायक नगरपालिकामा ३० वटा निर्माणाधीन खानेपानी योजनाहरू रहेका छन् । निर्माणाधीन योजनाबाट नगरपालिकाको वडा नं. २, ४, ५, ६, ७, ८ र ९ का गरि करिब ९५९ घरधुरीहरूमा व्यवस्थित खानेपानी सेवा सुचारु हुने देखिन्छन् भने वडा नं. १ र ३ मा निर्माणाधीन योजनाहरू रहेका छैनन्। निर्माणाधीन खानेपानी योजनाका लाभान्वित घरधुरीहरूमा निजी धारा समेत जडान हुने हुँदा खानेपानी व्यवस्थित तरिकाले वितरण हुने अपेक्षा गर्न सकिन्छ।

निर्माणाधीन खानेपानी योजनाहरूको सेवाक्षेत्रको विश्लेषण गर्दा वडा नं २ को १ वटा योजनाबाट विनायक बजारका १७९ घरधुरी, वडा नं ४ का ४ वटा योजनाबाट राजबाडा दामाईबाडा परेखोला, गनपथ, चेल्काल, टोटेकेसाल बस्तीका १४५ घरधुरी, वडा नं ५ का ५ वटा योजनाबाट आली, ठकुरी, भुल, कार्की, राजीपातल, बडरुख, आरुख, गनपथ, तपसीकामीटोल, रावलटोल, मथिल्लोलयाटा, तल्लो लयाटा, डाडाघर बस्तीका १४८ घरधुरी, वडा नं ६ का ६ वटा योजनाबाट जामुने खाटिबाडा, जामुने बसन्तडाडा, केतुकाना, तोली, सजेना, सालरुख, नाऊगाडे, आगाहा बस्तीका १९४ घरधुरी, वडा नं ७ का १ वटा योजनाबाट जोगी बसाले टोल बस्तीका २९ घरधुरी, वडा नं ८ का ७ वटा योजनाबाट पातले, चुरेखुली टोल, डाड टोल, रातमाटे टोल, पातल गाउँ, बोरा गाउँ, तिखापातल बजार टोल बस्तीका १४३ घरधुरी, वडा नं ९ का ६ वटा योजनाबाट चिलताडा, हाडेगडा, भईचला टोल, बाउजुला राकु, सल्लेडी टोल राकु, तल्लो भाट गाउँ, चौरटा राकु बादुला टोल बस्तीका १२१ घरधुरी लाभान्वित हुने रहेका छन्।

वडागत रूपमा निर्माणाधीन खानेपानी योजनाहरूको संख्या, लाभान्वित हुने घरधुरी र जनसंख्या विवरण अनुसूची- ६ को ०१-१ मा दिइएको छ।

३.४. विद्यमान सरसफाइ अभ्यासको अवस्था विश्लेषण

३.४.१. बस्तीहरूको खुला दिसामुक्त क्षेत्र तथा पूर्ण सरसफाइ स्थिति

पञ्चदेवल विनायक नगरपालिका अन्तरगतका साबिकका गा.वि.स.हरू खुल्ला दिसामुक्त भइसकेको भएतापनि हाल सबै घरधुरीहरूमा शौचालय रहेको छैन। N-WASH तथाङ्क संकलनको क्रममा १०% (५७१) घरधुरीहरूमा गरिएको नमुना सर्वेक्षण अनुसार ५७१ घरधुरीहरू मध्ये १३% घरधुरीहरूमा शौचालय नभएको भेटिएको छ। शौचालय भएका घरधुरीहरू मध्ये पनि ६६% घरधुरीहरूमा मात्रै सुधारिएको शौचालय भएको र बाँकी २१% घरधुरीहरूमा खाल्डो शौचालय वा अस्थायी प्रकारका शौचालयहरू रहेका छन्। मुख्यतः शौचालय नहुनुको कारण अलग्निका घरधुरीहरू तथा शौचालय बिग्रे भत्केका घरधुरीहरू रहेका छन्। निर्माण भएका शौचालयहरू मध्ये पनि उपयुक्त मर्मत सम्भार अभावका कारण प्रयोग विहीन अवस्था भएको देखिन्छन्। भित्र सर्वेक्षण गरिएका केही घरधुरीहरूमा सामाजिक कुरीतिहरू, अशिक्षा आदि कारणले महिनावारी भएको बेला महिलाहरूलाई शौचालय प्रयोग गर्न नदिने गरेको भन्ने पनि बस्तीस्तरको आमभेला र छलफलबाट देखिएको छ। नगरपालिकाका करिब ८०% प्रतिशत भन्दा बढी घरधुरीहरूले पशुपालन गरिराखेको र गोठमल व्यवस्थापनको अवस्था एकदमै नराम्रो रहेको छ। मानिसहरू बस्ने घरको मुनि गोठको रूपमा प्रयोग हुने र पशुपंक्षी पालन गरिने साथै हिउदको समयमा पनि घरआगनमै पशु चौपायाहरू बाँधेर पालन गर्ने भएकाले गोठमलसँग सम्बन्धी सरसफाइ व्यवस्थापन नभएको देखिन्छ। सरसफाइका अन्य महत्वपूर्ण भागहरू अन्तरगत भाडासुकाउने चाङ्ग करिब ३१% घरधुरीमा रहेको र फोहोरफाल्ने खाडलहरू करिब ८८% घरधुरीहरूले व्यवस्थापन गरेको देखिन्छ। नगरपालिकाले आगामी दिनहरूमा घरायसी तथा व्यक्तिगत सरसफाइका क्रियाकलापहरू संचालन गर्नुका साथै खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता योजना (वास प्लान) निर्माण गरि पूर्ण सरसफाइ तर्फ उन्मुख हुनुपर्ने देखिन्छ, किनभने नगरपालिकाका ९ वटै वडाहरू मध्ये हालसम्म कुनैपनि वडा पूर्ण सरसफाइयुक्त वडा घोषणा भएको छैन तर पूर्ण सरसफाइयुक्त टोल/बस्ती र वडा घोषणा गर्दै नगरपालिकालाई नै पूर्ण सरसफाइयुक्त नगर घोषणा गर्ने लक्ष्य भने रहेको छ। यस नगरपालिकाको घरायसी सरसफाइको अवस्था तालिका-१९ मा प्रस्तुत गरिएको छ।

तालिका- 19: वडागत घरायसी सरसफाइको अवस्था विवरण

वडा नं.	जम्मा घरधुरी संख्या	शौचालय भएका घरधुरी संख्या	सुधारिएको शौचालय भएका घरधुरी संख्या	घरधुरी स्तरको अन्य सरसफाइको अवस्था विश्लेषण					पूर्ण सरसफाइ	
				साबुन सहित हातधुने घरधुरी संख्या	च्यांग जुथ्यान भएका संख्या	व्यवस्थित ठोस फोहोर फाल्ने व्यवस्था भएका	दिसाजन्य लेदो व्यवस्थापन भएका	व्यवस्थित पशुपालन र गोठे मल व्यवस्थापन भएका	घोषणा भएको (छ/छैन)	योजना छ (लक्षित समय)
१	६५	६१	५५	१६	५४	६०	६१	६१	छैन	छ
२	६८	६३	४५	५७	५८	५३	६३	६४	छैन	
३	५२	४७	३२	४१	२५	५२	४७	३६	छैन	
४	५६	५२	३८	३२	५	५५	५२	३४	छैन	

५	६२	५१	४१	४२	१	५८	५१	५०	छैन
६	७४	६८	५४	३२	६	६९	६८	५५	छैन
७	६६	४७	३७	२७	१३	६३	४७	६२	छैन
८	६६	५३	३२	२६	११	४४	५३	५३	छैन
९	६२	५२	४१	२५	६	५१	५२	४६	छैन
जम्मा	५७१	४९४	३७५	२९८	१७९	५०५	४९४	४६०	

स्रोत: NWASH सर्वेक्षण, २०८०

३.४.२. विद्यालय तथा सार्वजनिक स्थलहरूको सरसफाइको अवस्था

सरसफाइ तथा स्वच्छता व्यवहार प्रवर्द्धनका लागि विद्यालय तथा संस्थागत तहमा सरसफाइ र स्वच्छता कायम हुन अति आवश्यक छ। बालबालिकाहरूले सरसफाइ तथा स्वच्छता कायम गर्न र व्यवहार परिवर्तनका कुराहरू विद्यालयबाट सिक्ने हुँदा विद्यालयहरू परिवर्तनका बाहकका रूपमा रहेका हुन्छन्। यस नगरपालिकामा गरिएको **NWASH** सर्वेक्षण अनुसार जम्मा ६९ वटा विद्यालयहरू रहेका छन् जसमध्ये सुरक्षित खानेपानीको पहुँच भएका विद्यालय संख्या ४४ वटा (६४%), सुरक्षित शौचालय भएका विद्यालय संख्या ६२ (९०%) वटा, साबुनपानीले हात धुने व्यवस्था भएका विद्यालय संख्या १५ (२२%) वटा र ठोस फोहोर संकलन र व्यवस्थापन भएका विद्यालय संख्या १९ (२८%) वटा रहेका छन्। विद्यालयमा खानेपानीको व्यवस्था भएको देखिएता पनि नेपाल सरकारको मापदण्ड अनुरूप विद्यार्थीको अनुपातमा आवश्यक पर्याप्त पानीको परिमाण कुनै पनि विद्यालयमा भएको देखिदैन।

वडा तथा अन्य कार्यालयहरूमा रहेको खानेपानी तथा सरसफाइ अवस्था सम्बन्धि संकलित तथ्याङ्क अनुसार ९ वटा वडा कार्यालय र नगरपालिकाको कार्यालय गरी १० वटा कार्यालयहरूमा खानेपानी, शौचालय र साबुनपानीले हात धुने व्यवस्था उपलब्ध रहेको, खानेपानी शुद्धीकरणका लागि केहि वडाहरूमा फिल्टरको व्यवस्था गरेको देखिन्छ भने ठोस फोहोर व्यवस्थापन र दिसाजन्य पदार्थको व्यवस्थापन भने एकदमै कमजोर रहेको देखिएको छ। विद्यालय र संस्थागत खानेपानी तथा सरसफाइ सम्बन्धी विवरण तालिका-२० मा उल्लेख गरिएको छ भने बिस्तृत विवरण अनुसूची-१, **SA-५** मा उल्लेख गरिएको छ।

तालिका- 20: विद्यालय तथा संस्थागत खानेपानी र सरसफाइको अवस्था

संस्थाको किसिम	वडा	संस्था को जम्मा संख्या	खानेपानीको व्यवस्था भएका संख्या	शौचालय को व्यवस्था भएका	साबुन पानीले हात धुने व्यवस्था भएका	व्यवस्थित ठोस फोहोर व्यवस्थापन भएका	दिसाजन्य लेदो व्यवस्थापन भएका
विद्यालय	१	४	३	४	३	१	४
विद्यालय	२	५	५	५	२	१	५
विद्यालय	३	६	४	६	२	२	६
विद्यालय	४	११	१०	१०	७	८	१०
विद्यालय	५	११	५	९	०	१	९
विद्यालय	६	७	४	७	१	२	७
विद्यालय	७	८	७	८	०	२	८

विद्यालय	८	८	३	७	०	१	७
विद्यालय	९	९	३	६	०	१	६
जम्मा :		६९	४४	६२	१५	१९	६२
प्रतिशत :			६४%	९०%	२२%	२८%	९०%
वडा तथा नगरपालिका कार्यालयको सरसफाइ अवस्था							
वडा कार्यालय	९	९	९	९	९	९	९
नगरपालिका	१	१	१	१	१	१	१
जम्मा :	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०

स्रोत: NWASH सर्वेक्षण, २०८०

स्वास्थ्य संस्थाहरूमा खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता अवस्थाको विश्लेषणको लागि संकलित तथ्यांक अनुसार यस पञ्चदेवल विनायक नगरपालिकामा जम्मा ११ वटा स्वास्थ्य संस्थाहरू रहेका छन्। जसमध्ये सुरक्षित खानेपानी आपूर्ति र सुरक्षित शौचालयको व्यवस्था भएका स्वास्थ्य संस्थाहरू ११ वटा रहेका छन्। २ वटा स्वास्थ्य संस्थाहरूमा ठोस तथा तरल फोहोर व्यवस्थापन र १ वटा स्वास्थ्य संस्थामा दिसाजन्य लेदो व्यवस्थापन राम्रोसंग व्यवस्थापन गरेको पाइँदैन। यसको संख्यात्मक विवरण तालिका-२१ मा दिइएको छ।

तालिका- 21: स्वास्थ्य संस्थाहरूमा खानेपानी तथा सरसफाइको अवस्था

संस्थाको किसिम	वडा	संस्थाको जम्मा संख्या	खानेपानीको व्यवस्था भएका संख्या	शौचालयको व्यवस्था भएका	साबुन पानीले हात धुने व्यवस्था भएका	व्यवस्थित ठोस फोहोर व्यवस्थापन भएका	दिसाजन्य लेदो व्यवस्थापन भएका
स्वास्थ्य संस्था (सरकारी)	९	११	११	११	९	९	१०
जम्मा	९	११	११	११	९	९	१०

स्रोत: NWASH सर्वेक्षण, २०८०

३.४.३. वातावरणीय सरसफाइको अवस्था

जलउपयोग गुरुयोजनाको सर्वेक्षणका क्रमका गरिएको छलफल अन्तरक्रियाका आधारमा पञ्चदेवल विनायक नगरपालिकाको वातावरणीय सरसफाइको अवस्था हेर्दा पालिकामा बढ्दै गईरहेको जनसंख्याको चाप र यातायात संचालनले मानिसहरूको आवागमन बढ्दा बाटोघाटो र सार्वजनिक स्थलहरूमा ठोस तथा तरल फोहोर पदार्थहरू थुप्रिने क्रम बढ्दै गईरहेको छ। यी समस्याहरूको समाधानका लागि सार्वजनिक स्थानहरूमा शौचालयहरूको निर्माण र निर्माण भएको ठाउँहरूमा उचित व्यवस्थापन र नयाँ निर्माणका लागि आवश्यक पहल गर्नु पर्ने देखिन्छ। हाल विनायक बजारमा एक वटा सार्वजनिक शौचालय रहेता पनि शौचालयको व्यवस्थापन तथा प्रयोग एकदम नाजुक रहेको छ।

त्यसै गरि ठोस फोहोरको व्यवस्थापनका लागि नगरपालिकाले स्यानिटरी ल्याण्डफिल साइटको डिपीआर तयार गरी आ.व. २०७९.८० बाट कार्य शुरुवात गरेको छ। सो योजनाबाट वडा नं १,२,३,४,५ का विनायक बजार, पानडाडा, कुइका, कालिकास्थान, धामीगाउ बस्तीहरू लाभान्वित हुनेछन। यसले बढ्दै गई रहेका बजार क्षेत्रहरूमा ठोस फोहर सङ्कलन, ढुवानीको व्यवस्थापन गर्नुका साथै फोहोरहरूको घरधुरीबाट सङ्कलनकै समयमा वर्गिकरण हुनेगरी प्रयोग नै घटाउने (Reduce), पुनरप्रयोग (Reuse) र पुनचक्रण (Recycle) को लागि कार्यविधि तयार गरी लागु गर्नुपर्ने देखिन्छ।

३.४.४. दिसाजन्य लेदो, ठोस फोहोर तथा फोहोरपानी व्यवस्थापनको विद्यमान अवस्था

ठोस फोहर व्यवस्थापन का साथै दिसाजन्य लेदो व्यवस्थापन को कार्य नगरपालिका भित्र ठुलो समस्याको रुपमा हाललाई नदेखिएको भएतापनि घरधुरीहरूमा शौचालयका खाडलहरू भरिदा त्यसलाई सफा गर्ने र दिसाजन्य लेदो व्यवस्थापन गर्ने कार्य समस्याको रुपमा देखिदै आएको छ। N.WASH सर्वेक्षणको क्रममा संकलित तथ्याङ्कहरूको विश्लेषण गर्दा घरायसीस्तरका करिब ६०% घरायसी चर्पिको खाडल ५ बर्ष भित्रै भरिन्छ भन्ने देखिन्छ भने बाँकी ४०% घरधुरीको चर्पिको खाडल ८ वर्षपछि भरिन्छ भन्ने देखिन्छ। ती भरिएका खाडलहरूको दिसाजन्य लेदोको संकलन, ढुवानी र व्यवस्थापन को राम्रो प्रवन्ध नभएको कारणले गर्दा करिब १३% घरधुरीहरूले मानिसद्वारा मेसिन वा अन्य सुरक्षित साधनको प्रयोग नगरिकनै गर्ने गरेको देखिएको छ। निस्किकेने दिसाजन्य लेदो पनि असुरक्षित तरिकाले खेतबारी वा खोलानालामा फाल्ने गरेको देखिन्छ। त्यसैले दिसाजन्य लेदो यसरी विस्थापन गर्दा त्यसले वातावरणीय स्वच्छतामा हानी पुरयाउनुका साथै मानव स्वास्थ्यमा समेत एकदमै प्रतिकूल असर पर्ने तथा विभिन्न महामारीहरूको प्रकोप बढ्ने सम्भावना रहेको हुँदा व्यवस्थापन का लागि पहल गर्ने बारेमा वडा तथा स्तरीय योजना तर्जुमा गोष्ठीमा भएको छलफलबाट समेत देखिएको छ।

सरसफाइ तथा स्वच्छता प्रवर्धनका लागि आनीबानी तथा व्यवहार परिवर्तन

गुरुयोजना निर्माणका क्रममा संकलित तथ्याङ्क, समुदाय भेटघाट र अन्तरक्रियाहरूको आधारमा घर परिवार, टोल, समुदाय तथा स्तरमा निश्चित व्यवहारहरूको परिवर्तन जरुरी देखिएको छ। नगरपालिकाले तपसिलका मुख्य क्षेत्रमा खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता र पानीको बहु उपयोगका व्यवहार प्रवर्धनका लागि थप क्रियाकलापहरू संचालन गर्न पर्ने आवश्यकता देखिन्छ।

- १) पानीको उत्पादनशिल प्रयोग
- २) स्रोत संरक्षण, भू-जल भण्डारण, जलवायु परिवर्तन अनुकूलन तथा विपद जोखिम व्यवस्थापन
- ३) खानेपानीको शुद्धता तथा सरसफाइ र स्वच्छता
- ४) वातावरणीय स्वच्छता
- ५) पानीको पहुँच र बहुउपयोगमा लैङ्गिक तथा सामाजिक समावेशीकरण

तालिका- 22: गतिविधि तथा सुझावहरू

क्र. स.	व्यवहार परिवर्तन केन्द्रित क्षेत्र	लक्षित वर्ग	जिम्मेवारी	सरोकारवाला निकाय	सञ्चार माध्यम

१	खानेपानी शुद्धीकरण	घरपरिवार, विद्यालय तथा सार्वजनिक निकाय	, खानेपानी तथा सरसफाई उपभोक्ता समिति तथा सार्वजनिक निकाय, समुदाय	बाल तथा युवा क्लव, आमा समूह, स्वास्थ्य स्वयंसेविका, स्वयंसेवक तथा सामाजिक परिचालन गर्ने संघसंस्था	रेडियो, टेलिभिजन, सामाजिक सञ्जाल, सामुदायिक परिचालन, प्रदर्शनी, सडक नाटक तथा विभिन्न सूचनामुलक सामग्री
२	वास (खानेपानी, सरसफाई र स्वच्छता)	घरपरिवार, विद्यालय तथा सार्वजनिक निकाय	, खानेपानी तथा सरसफाई उपभोक्ता समिति, स्वास्थ्य संस्था तथा सार्वजनिक निकाय	बाल तथा युवा क्लव, आमा समूह, स्वास्थ्य स्वयंसेविका, स्वयंसेवक तथा सामाजिक परिचालन गर्ने संघसंस्था	रेडियो, टेलिभिजन, सामाजिक सञ्जाल, सामुदायिक परिचालन, प्रदर्शनी (हाट बजार, मेला, भेला, विभिन्न अवसरहरू तथा बैठकहरूमा), सडक नाटक तथा विभिन्न सूचना तथा सन्देशमुलक सामग्री, विद्यालय तथा समुदाय स्तरीय प्रतियोगिताहरू
३	पानीका स्रोत संरक्षण	घरपरिवार, विद्यालय र खानेपानी तथा सरसफाई उपभोक्ता समिति	खानेपानी तथा सरसफाई उपभोक्ता समिति, समुदाय तथा	बाल तथा युवा क्लव, आमा समूह, कृषि समूह (साना किसान) तथा सामाजिक परिचालन गर्ने संघसंस्था	रेडियो, टेलिभिजन, सामाजिक सञ्जाल, सामुदायिक परिचालन, प्रदर्शनी (हाट बजार, मेला, भेला, विभिन्न अवसरहरू तथा बैठकहरूमा), सडक नाटक तथा विभिन्न सूचना तथा सन्देशमुलक सामग्री, विद्यालय तथा समुदाय स्तरीय प्रतियोगिताहरू
४	पानीको उत्पादनशिल तथा बहु प्रयोग	घरपरिवार, समुदाय, साना किसान	खानेपानी तथा सरसफाई उपभोक्ता समिति, , कृषक समूह तथा बिकास साझेदारहरू	बाल तथा युवा क्लव, आमा समूह, कृषि समूह (साना किसान) तथा सामाजिक परिचालन गर्ने संघसंस्था	रेडियो, टेलिभिजन, सामाजिक सञ्जाल, सामुदायिक परिचालन, प्रदर्शनी (हाट बजार, मेला, भेला, विभिन्न अवसरहरू तथा बैठकहरूमा), सडक नाटक तथा विभिन्न सूचना तथा सन्देशमुलक सामग्री, विद्यालय तथा समुदाय स्तरीय प्रतियोगिताहरू

५	वातावरणीय स्वच्छता	घरपरिवार तथा समुदाय	विद्यालय, समुदाय, तथा सार्वजनिक निकाय	बाल तथा युवा क्लव, आमा समूह, गाउँप्रहरी कृषि समूह (साना किसान तथा सामाजिक परिचालन गर्ने संघसंस्था, सुरक्षा निकाय	रेडियो, टेलिभिजन, सामाजिक सञ्जाल, सामुदायिक परिचालन, प्रदर्शनी (हाट बजार, मेला, भेला, विभिन्न अवसरहरू तथा बैठकहरूमा), सडक नाटक तथा विभिन्न सूचना तथा सन्देशमुलक सामग्री, विद्यालय तथा समुदाय स्तरीय प्रतियोगिताहरू
६	जलवायु अनुकूलन तथा विपद जोखिम न्यूनीकरण	घरपरिवार, साना किसान, समुदाय	, विद्यालय, कृषि समूह, खानेपानी तथा सरसफाइ उपभाक्ता समिति,	बाल तथा युवा क्लव, आमा समूह, गाउँप्रहरी कृषि समूह (साना किसान तथा सामाजिक परिचालन गर्ने संघसंस्था, सुरक्षा निकाय	रेडियो, टेलिभिजन, सामाजिक सञ्जाल, सामुदायिक परिचालन, प्रदर्शनी (हाट बजार, मेला, भेला, विभिन्न अवसरहरू तथा बैठकहरूमा), सडक नाटक तथा विभिन्न सूचना तथा सन्देशमुलक सामग्री, विद्यालय तथा समुदाय स्तरीय प्रतियोगिताहरू, जोखिम पूर्व सूचना प्रणाली

३.५. विद्यमान सिंचाइ योजनाहरूको अवस्था विश्लेषण

३.५.१. विद्यमान सिंचाइ योजनाहरू र सेवाक्षेत्र

यस नगरपालिकाको कुल भू-भाग १४७.७५ बर्ग कि.मि. अर्थात् २९५,५०० रोपनी रहेको छ। उक्त भू-भाग मध्ये खेतीयोग्य जमिनको भू-भाग करिब ८४,९५६ रोपनी (२८.७५%) रहेको छ। पञ्चदेवल विनायक नगरपालिकामा विद्यमान १०५ वटा कुलो सिंचाइ योजनाहरू रहेको छन्। ती विद्यमान सिंचाइका योजनाहरूबाट करिब १४,०८२ रोपनी अर्थात् कुल खेतीयोग्य भू-भाग मध्ये करिब १७% जमिन सिंचित भइरहेको छ। संकलित तथ्यांक अनुसार कुलो सिंचाइका सबै भन्दा बढी योजना वडा नं. ६ मा २० वटा रहेका छन् भने वडा नं. ७ मा १७ वटा र वडा नं. ९ मा १६ वटा रहेका छन्। त्यसैगरि वडा नं. ३ मा कुलो सिंचाइका सबैभन्दा कम अर्थात् ६ वटा योजना मात्र रहेका छन्। पञ्चदेवल विनायक नगरपालिकामा निर्माण भएका विद्यमान सिंचाइका योजनाहरू नेपाल सरकारको सिंचाइ विभाग, नगरपालिका तथा विभिन्न संघ सस्थाहरूको आर्थिक सहयोगमा निर्माण भएका हुन। सिंचाइ योजनाहरूको वडागत सारांश विवरण तलको तालिका-२३ मा दिएको छ भने विस्तृत विवरण अनुसूची-५, SA-८ मा प्रस्तुत गरिएको छ।

तालिका- 23: वडागत रुपमा सिंचाइ योजना र सिंचित क्षेत्रफल (रोपनीमा)

वडा नं.	विद्यमान सिंचाइ योजनाहरूको विवरण				निर्माणाधीन सिंचाइ योजना			
	कुलो सिंचाइ		लघु/अन्य सिंचाइ		कुलो सिंचाइ		लघु/अन्य सिंचाइ	
	संख्या	सेवा क्षेत्र (रोपनी)	योजना संख्या	सेवा क्षेत्र (रोपनी)	योजना संख्या	सेवा क्षेत्र (रोपनी)	योजना संख्या	सेवा क्षेत्र (रोपनी)

१	७	५८२	०	०	०	०	०	०
२	८	६१५	०	०	०	०	०	०
३	६	१२००	०	०	०	०	०	०
४	९	७८५	०	०	०	०	०	०
५	१३	१६५५	०	०	०	०	०	०
६	२०	४३००	०	०	०	०	०	०
७	१७	२२२०	०	०	०	०	०	०
८	९	७१५	५	४१	०	०	०	०
९	१६	२०१०	४	३०	०	०	०	०
जम्मा	१०५	१४०८२	९	७१	०	०	०	०

स्रोत: जलउपयोग गुरुयोजना, सामाजिक तथा प्राविधिक अध्ययन, २०८०

३.५.२. विद्यमान सिंचाइ योजनाहरूको संचालनको अवस्था

पञ्चदेवल विनायक नगरपालिकामा रहेका १०५ वटा विद्यमान कुलो सिंचाइ योजनाहरूको संचालन तथा मर्मत सम्भारको अवस्थाको विश्लेषण गर्दा सबै योजनाहरूबाट हाल सिंचाइ सुबिधा उपलब्ध भएता पनि पहिरो तथा अन्य कारणले बिग्रेको हुँदा कुलोमा चुहावट भइरहेको देखिन्छ। सिंचाई सेवाको प्रभावकारिताको लागि १०५ वटै विद्यमान कुलो सिंचाईका योजनाहरूमा सानो देखि ठूलो मर्मत समेत गर्नुपर्ने देखिएको छ। विद्यमान योजनाहरूको सामाजिक तथा प्राविधिक सर्वेक्षण अनुसार सबै सिंचाइ योजनाहरू आंशिक संचालनमा रहेका छन्। यसका साथै संचालनमा रहेका योजनाहरूमा उपभोक्ता समिति गठन गरि उपभोक्ता मार्फतनै योजनाहरू संचालित रहेतापनि मर्मत सम्भार कोष संकलन तथा परिचालन, पानी बाँडफाँड व्यवस्थापनका लागि नीतिनियमहरू, तथा सिंचाइ योजनाको नियमित रेखदेखका लागि मर्मत सम्भार कार्यकर्ताको ब्यबस्था गरेको छैन।

त्यसैगरि नगपालिकाको वडा नं. ८ मा ५ वटा र वडा नं. ९ मा ४ वटा गरि जम्मा ९ वटा विद्यमान लघु सिंचाई योजनाहरू रहेका छन्। लघु सिंचाईका ति ९ वटा योजनाहरूबाट सेवाक्षेत्रका ९९ घरधुरीहरूको ७१ रोपनी जमिन सिंचित भइरहेको छ। ति लघु सिंचाईका योजनाहरूको संचालन तथा मर्मत सम्भारको अवस्था विश्लेषण गर्दा सबै योजनाहरूको अवस्था सन्तोषजनक रहेको देखिएको छ।

विद्यमान सिंचाइ योजनाहरूको संचालन तथा मर्मत सम्भारको बिस्तृत अवस्था अनुसूची-५, TA-३, SA-९ मा उल्लेख गरिएको छ।

३.५.३. निर्माणाधीन सिंचाइ योजनाहरू र लक्षित सेवाक्षेत्र

यस पञ्चदेवल विनायक नगरपालिकामा गुरुयोजना सर्वेक्षणका क्रममा कुनै पनि सिंचाइ योजना निर्माणाधीन अवस्थामा रहेका छैनन्।

३.६. विद्यमान बहु-उपयोगी योजनाहरूको अवस्था विश्लेषण

३.६.१. विद्यमान योजनाहरू र सेवाक्षेत्र

यस पञ्चदेवल विनायक नगरपालिका भित्र विद्यमान बहु-उपयोगी योजनाहरू १५ वटा रहेका छन्। बहु-उपयोगी योजनाहरूबाट सिंचाइ, विद्युतिकरण र घट्टका योजनाहरू संचालनमा रहेका छन्।

नगरपालिका भित्र रहेका १५ वटै बहु-उपयोगी योजनाहरूमा ४४०३ घरधुरीहरू लाभान्वित भएका मध्ये सिंचाइबाट ४४०३ घरधुरीहरू, घट्टाबाट २८८८ र लघु जलबिद्युतबाट १८१४ घरधुरीहरू रहेका छन्। बहुउपयोगी योजनाबाट लाभान्वित अधिकांश घरधुरीहरू दोहोरिएको देखिन्छ। वडागत रूपमा योजना संख्या हेर्दा वडा नं. ५ मा २ वटा योजना, वडा नं. ६ मा २ वटा योजना, वडा नं. ७ मा ४ वटा योजना, वडा नं. ८ मा ४ वटा र वडा नं. ९ मा ३ वटा योजनाहरू रहेका छन्। बहु-उपयोगी योजनाहरूको सारांश विवरण तालिका-२४ मा उल्लेख गरिएको छ भने विस्तृत विवरण अनुसूची-५ को SA १० मा रहेको छ।

तालिका- 24: वडागत रूपमा बहु-उपयोगी योजनाहरूको विवरण

वडा नं.	योजना संख्या	बहु उपयोगको क्षेत्र	लाभान्वित घरधुरी संख्या			
			सिंचाइ	घट्ट	ल.ज.बि.	जम्मा
५	२	MHP+CI+IWM	९२०	९२०	१४०	९२०
६	२	MHP+IRR, CI+IWM	५८८	८८	५००	५८८
७	४	MHP+IRR, CI+IWM	१२२०	३२०	९००	१२२०
८	४	CI+IWM	११९०	११९०	०	११९०
९	३	MHP+IRR, CI+IWM	४८५	३७०	२७४	४८५
जम्मा	१५		४४०३	२८८८	१८१४	४४०३

स्रोत: जलउपयोग गुरुयोजना, सामाजिक तथा प्राविधिक अध्ययन, २०८०

३.६.२. विद्यमान योजनाहरूको संचालनको अवस्था

पञ्चदेवल विनायक नगरपालिकामा संचालित विद्यमान १५ वटा बहुउपयोगी योजनाहरू मध्ये १४ वटा योजनाहरू आंशिक रूपमा संचालित रहेका छन् भने वडा नं. ८ को १ वटा योजना बन्द भएको छ। आंशिक रूपमा संचालित योजनाहरूमा पनि मर्मत सम्भार कोषको व्यवस्था कुनैपनि योजनाहरूमा रहेको देखिदैन। सबै योजनाहरूमा निर्मित संरचनाको स्थिति मध्यम खालको रहेको छ, भने संचालनको स्थिति मध्यम रहेको देखिन्छ। ति योजनाहरूमा उपभोक्ता समिति गठन गरिएको भएतापनि हाल उपभोक्ता समितिहरू निष्कृय रहेका छन् भने सम्बन्धित निकायमा दर्ता प्रक्रिया तथा खाता ब्यबस्थापनको कुनैपनि रेकर्ड नरहेको अवस्था छ। विद्यमान बहुउपयोगी योजनाहरूको बिस्तृत विवरण अनुसूची-५, SA-१० र TA-५ मा उल्लेख गरिएको छ।

३.६.३. निर्माणाधीन योजनाहरू र लक्षित क्षेत्र

यस पञ्चदेवल विनायक नगरपालिकामा गुरुयोजना सर्वेक्षणका क्रममा कुनै पनि बहुउपयोगी योजना निर्माणाधीन अवस्थामा रहेका थिएनन् ।

३.७. विद्यमान जलवायु परिवर्तन अनुकूलन/विपद जोखिम व्यवस्थापन तथा स्रोत संरक्षण योजनाहरूको अवस्था विश्लेषण

यस नगरपालिकामा जलवायु परिवर्तन अनुकूलन/विपद जोखिम व्यवस्थापन तथा स्रोत संरक्षण सम्बन्धी विद्यमान योजनाको रूपमा २ वटा योजनाहरू रहेका छन्। संकलित तथ्यांक अनुसार यस नगरपालिकाको वडा नं. २ मा १ वटा र वडा नं. ५ मा १ वटा गरि मुहान संरक्षण सम्बन्धी योजनाहरू रहेका छन्। यी योजनाहरूको बिस्तृत विवरण अनुसूची-५, TA-६ र SA-११ मा दिइएको छ।

जलउपयोग गुरुयोजना तयारीका लागि गरिएको तथ्याङ्क संकलन तथा अवस्था विश्लेषण अनुसार यस नगरपालिकामा हालसम्म वातावरण तथा पर्यावरण सम्बन्धी योजना तथा क्रियाकलापहरू पर्याप्त मात्रामा सञ्चालन तथा व्यवस्थापन हुन नसकेको देखिन्छ। स्थानीय स्तरमा साधन स्रोतको कमी, संघ, प्रदेश र स्थानीय सरकारको अधिकारका क्षेत्र तथा सम्बन्धित विकास सम्बन्धित कार्यालयहरूको ग्रामीण क्षेत्रमा गरिने विकास निर्माण कार्यहरूमा समन्वय अभाव जस्ता कारणले खासै उपलब्धि हासिल हुन नसकेको सरोकारवालाहरूको बुझाई रहेको छ। यसकारण आगामी दिनहरूमा क्षेत्रगत योजना निर्माण गर्दा वातावरण, पर्यावरण तथा जलवायु अनुकूलन सम्बन्धी कृयाकलापहरू अन्य आयोजनाहरूको अन्तरनिहित कृयाकलापको रूपमा समेत सञ्चालन गर्नुपर्ने देखिन्छ।

यस बाहेक विश्वभरि भइरहेको प्राकृतिक स्रोतहरू माथिको अतिदोहन, बढ्दो प्रदुषण र जलवायुमा परिरेको त्यसको प्रत्यक्ष असरले गर्दा अतिवृष्टि, अनावृष्टि र त्यसबाट सिर्जित प्राकृतिक प्रकोपहरूको संख्या नेपालमा पनि बढ्दो छ।

राष्ट्रिय जलवायु परिवर्तन नीति, २०६७ अनुसार, नेपालको अधिकतम तापक्रम प्रतिवर्ष सरदर ०.०६ डिग्री सेल्सियसका दरले वृद्धि भएको देखिन्छ। नेपालले विश्वको कूल हरित ग्याँसको करिब ०.०२५% मात्र उत्सर्जन गरेता पनि वायुमण्डलीय तापक्रम वृद्धिका कारण नेपाल अधिक रूपमा प्रभावित हुँदै गइरहेको छ। यहाँ वार्षिक वर्षा-चक्रमा हेरफेर, लामो समय सम्म खडेरी पर्ने, तथा तिब्र वर्षा हुने गरेको छ। पानी पर्ने समय र अवधिमा पनि परिवर्तन हुँदै गइरहेको छ।

अछाम जिल्ला अन्तर्गत रहेको पंचदेवल विनायक नगरपालिकामा पनि पछिल्ला वर्षहरूमा वर्षातको समयमा ठूलो पानी पर्ने र त्यसले गर्दा भित्र रहेका खोलाखोल्सीहरूमा पानीको बहाव बढ्दा बाढी आउने, नदी/खोलाको कटान हुने र जसको प्रत्यक्ष असर खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता तथा बालीनालीहरूमा परिरेको छ। वर्षातको समयमा पर्ने अतिवृष्टिले नगरपालिकाका धेरैजसो बस्तीहरूमा पहिरो, बाढीको कारणले ठूलो धनजनको क्षति हुने गरेको छ। वातावरण तथा पर्यावरण सम्बन्धी योजनाहरू मध्ये तटबन्ध तथा नदी/खोला नियन्त्रणका योजनाहरू त्यति दिगो भैरहेको देखिदैन। जलवायु परिवर्तनका असरले गर्दा

बर्षातको समयमा अत्यधिक ठुलो पानी पर्ने र खोला तथा नदीहरूमा पानीको मात्रा अत्यधिक बढ्ने हुँदा तटबन्धहरू बगाउने गरेको, जसले गर्दा संचालन तथा मर्मत सम्भारमा समस्या हुने गरेको छ।

३.७. विद्यमान जल उर्जा योजनाहरूको अवस्था विश्लेषण

यस नगरपालिकामा जलउर्जाको क्षेत्रमा १६ वटा परम्परागत घट्टका योजनाहरू विद्यमान योजनाको रूपमा रहेका छन्। ति घट्टहरू व्यक्तिगत रूपमा संचालन गरेका छन्। बस्तिस्तरबाट संकलित तथ्यांक र वडास्तरमा गरिएको प्रमाणीकरण अनुसार १६ वटा परम्परागत घट्टहरू मध्ये वडा नं. ५, ७, ८ र ९ मा मात्रै रहेका छन्।

उक्त १६ वटा योजनाहरू मध्ये वडा नं. ५ मा १ वटा, वडा नं. ७ मा ६ वटा, वडा नं. ८ मा १ वटा र वडा नं. ९ मा ८ वटा योजनाहरू रहेका छन्। जसबाट योजना आसपास क्षेत्रका करिब १६१९ घरधुरी (जनसंख्या: ८४२३) लाभान्वित भईरहेका छन्।

जल उर्जाका यि योजनाहरूको संचालन तथा मर्मत सम्भारको अवस्था विश्लेषण गर्दा सबै योजनाहरू व्यक्तिगत रूपमा संचालित रहेको तथा १६ वटै योजनाहरू राम्रोसंग संचालनमा रहेका छन्। उक्त योजनाहरूको थप योजनागत विवरण अनुसुचि-५, SA-१२ मा उल्लेख गरिएको छ।

३.८. जलस्रोतहरूको दिगो उपयोगका लागि संस्थागत/उपयोग सम्बन्धि संयन्त्र

पञ्चदेवल विनायक नगरपालिका भित्र खोला, नदी तथा पानीका मुहानहरू प्रशस्तै रहेको तर उचित व्यवस्थापन नहुनुका साथै निर्माण भएका खानेपानी तथा सरसफाइ, सिंचाइ लगायत बहुउपयोगिता सहितका पानी घट्ट जस्ता योजनाहरूको पनि दिगोरूपमा परिचालन र व्यवस्थापन संयन्त्र र रणनीति व्यवस्थापनको अभाव रहेको पाईन्छ। यस नगरपालिका भित्र उपलब्ध पानीका स्रोतहरूको व्यवस्थित ढंगबाट प्रयोग र संस्थागत हिसाबले उपभोक्ता समितिहरूको क्षमता विकास गर्नुका साथै बहु-प्रयोग, दिगोप्रयोग र मर्मत सम्भार सम्बन्धि प्रबिधि विकासको लागि नगरपालिकाले नीतिगत रूपमा ल्याएको खण्डमा उपभोक्ताहरूको पनि संस्थागत विकास हुने देखिन्छ। जसले समग्रमा एकीकृत जलस्रोत व्यवस्थापन गर्न सघाउ पुऱ्याउने देखिन्छ। यसका साथै सतही पानीका स्रोतहरूको संरक्षण र व्यवस्थापनका लागि मुहान, खोलानाला, नदी लगायतको पानीका स्रोतहरूको संरक्षण र व्यवस्थापन गर्नुपर्ने देखिन्छ। हाल नगरपालिकामा स्रोत जलस्रोतहरूको दिगो उपयोग र व्यवस्थापनका लागि नगरपालिकाले निर्माण गरेका जलचर एवं जलिय जैविक विविधता संरक्षण सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको ऐन २०७५, पन्चदेवल विनायक नगरपालिका विपद् जोखिम न्युनिकरण तथा व्यवस्थापन गर्न बनेको विधेयक २०७६, पन्चदेवल विनायक नगरपालिका विपद् व्यवस्थापन कोष संचालन कार्यविधिलाई आवश्यकता अनुसार थप बिशिष्टिकरण गरि जलस्रोत क्षेत्रको विकास, दिगोपना तथा विवेकपूर्ण उपयोग गर्न सकिन्छ। निर्माण भएका ऐन कानूनहरूको यथेष्ट कार्यान्वयन र आवश्यकतामा आधारित थप कानून निर्माण र कार्यान्वयनका साथै आम नागरिकहरूलाई चेतनामुलक कार्यक्रम सहित क्षेत्रगत क्षमता विकास गर्नु पर्ने समेत आवश्यकता रहेको छ।।

खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता व्यवस्थापनका लागि नगरपालिका तथा वडास्तरका संयन्त्रहरू जस्तै; खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता समन्वय समितिहरू लाई सक्रिय बनाउने, वातावरण तथा पर्यावरण संरक्षणका लागि स्थानीय समुदायलाई नै सक्रिय बनाउने र उनीहरूको परम्परागत ज्ञान, सीप र दक्षता प्रयोग

गरी पर्यावरणको संरक्षणका साथै समुदायको जल, जंगल र जमिनसंग सम्बन्धित क्रियाकलापहरूको माध्यमबाट जीविकोपार्जनमा सुधार ल्याउने कार्यहरू प्राथमिकतामा रहनु आवश्यक हुन्छ ।

यसका साथै जलाधार क्षेत्रहरूको संरक्षण र बन तथा वातावरणको अति दोहन रोक्न सामुदायिक बन उपभोक्ता समूहहरूको क्षमता बिकासमा सहयोग पुरयाउदै आइरहेको छ। नगरपालिकाको हाता भित्रको वातावरण तथा पर्यावरणको संरक्षणका लागि भौतिक पुर्बाधारका कुनैपनि ठुला योजनाहरू निर्माण गर्नु भन्दा पहिले प्रारम्भिक वातावरणीय सर्वेक्षण र परीक्षण गर्नुपर्ने व्यवस्था लागू गर्नु पर्ने आवश्यकता रहेको छ।

३.९. जलस्रोतमा बिबाद

नेपालको ग्रामिण भेगमा पानीका स्रोत वा मुहानको स्वामित्वलाई लिएर स्थानीय समुदायहरू विच र ब्यक्तिहरूविच समेत यदकदा विवाद हुने गरेको देखिन्छ । यसको अलावा समुदायमा सामाजिक, राजनीतिक वा आर्थिक कारणले गर्दा विभिन्न किसिमका मूल विवादहरू विद्यमान रहेका पाइन्छन् । यस्तो विवादले त्यस्ता स्रोतहरूमा आधारित योजनाहरूको तर्जुमा र तिनको कार्यान्वयनमा नकारात्मक प्रभाव पार्दछ। यस्ता बिवादहरूलाई योजना तर्जुमा अगाडी नै निराकरण गर्न जरुरी हुन्छ । यसै कुरालाई मध्यनजर गरी स्रोतहरू पहिचान गर्ने क्रममा नै तिनिहरूको स्वामित्व तथा उपयोगलाई लिएर विवाद भए नभएको एकिन गर्न पञ्चपुरी नगरपालिका, सम्बन्धित वडा समिति तथा स्थानीय समुदायसंग विभिन्न चरणमा सघन छलफल गरिएको थियो । जल उपयोग गुरुयोजना तयारीको क्रममा प्राविधिक एवं सामाजिक विश्लेषण गर्दा स्थानीय समुदायको सहयोगमा नगरपालिकामा बिभिन्न चरणमा कुल ६०१ वटा मापन भएका पानीका स्रोतहरूमा जलस्रोत बिबाद बारे छलफल गरिएको थियो । स्रोत पहिचानको समयमा यी स्रोतहरूमा विवाद छ/छैन भनी एकिन गरिएको थियो । समुदाय स्तरमा पानीको उपभोग प्राथमिकता, आलोपालो सम्बन्धित सामान्य बिबाद हुने गरेका र स्थानीय स्तरमै समाधान हुने गरेको गुरुयोजना निर्माणका समय गरिएका छलफलबाट जानकारी प्राप्त भएको छ। नगरपालिका न्यायिक समितिमा स्रोत बिबाद सम्बन्धित कुनै पनि गुनासो नरहेको समिति सचिवालयले जनाएको छ। नगरपालिकामा यस गुरुयोजना निर्माण अवधि सम्म कुनै पनि स्रोतहरूमा विवाद रहको छैन। यस गुरुयोजनामा संलग्न सबै योजनाहरूमा बिवादरहित स्रोत वा मुहानलाई मात्रै उपयोग गरिएको छ ।

अध्याय-४ : गुरुयोजना कार्यान्वयन रणनीति र परिकल्पना

४.१. नगरपालिकाको रणनीतिक प्राथमिकता

पञ्चदेवल विनायक नगरपालिकाको जलउपयोग गुरुयोजनाको समीक्षा तथा समायोजन कार्य स्थानीय जनप्रतिनिधिहरू लगायत विद्यमान सरोकारवालाहरूको व्यापक सहभागिता, सकृयता तथा चरणबद्ध कार्यतालिका अनुसारका बस्तीहरूको वास्तविक अवस्था, विद्यमान स्रोत साधनहरूको सम्भावना तथा वर्तमानको वास्तविक आवश्यकतामा आधारित भई निर्माण गरिएको छ । नगरपालिकाले हाललाई पञ्चवर्षीय (आ.व. २०८०/८१ देखी २०८५/८६) सम्मका लागि क्षेत्रगत रूपमा आवधिक परिकल्पनाहरू निर्माण गरी गुरुयोजनाले निर्धारण गरेका योजना तथा कार्यक्रमहरूलाई कार्यान्वयन गर्ने लक्ष्य कायम गरिएको छ । यस पञ्चदेवल विनायक नगरपालिकाले तपसिल बमोजिमका क्षेत्रगत परिकल्पनाहरू तथा योजना प्राथमिकीकरणका आधारहरू योजना तर्जुमा गोष्ठी मार्फत तय गरेको छ । यस नगरपालिकाले खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता व्यवस्थापनका लागि दिगो विकास लक्ष्य (सन् २०३०) अनुसार नेपाल सरकारको लक्ष्य पुरा गर्न निम्न अनुसारका परिकल्पनाहरू र रणनीतिहरू अवलम्बन गर्नेछ ।

क्षेत्रगत परिकल्पना:

खानेपानी तथा सरसफाइ क्षेत्र:

परिकल्पना:

"स्वस्थ वातावरण घरघरमा धारा, दिगोपनाका लागि जुटौ हामी सारा"

सिंचाइ तथा निकास क्षेत्र:

परिकल्पना:

"कृषि पर्यटन र पूर्वाधार विकासको सपना, आधुनिक र सम्पन्नशाली नगरको रचना"

"आजैबाट शुरु गरौ एक छाक भात, एकछाक रैथाने बालीको परिकार"

"तरकारी खेति र फलफुल खेती गरी उत्पादन बढाऔ, सिंचाइ तथा आयआर्जन गरी समृद्ध न.पा. बनाऔ"

"हाम्रो रहर, समतामुलक सहर"

वातावरण तथा पर्यावरण क्षेत्र

परिकल्पना:

"रुख रोपौ, सुखी बनौ, जलवायु अनुकूलमा हामी जुटौ"

४.२. जलाधार क्षेत्र व्यवस्थापनका लागि एकीकृत जलस्रोत व्यवस्थापन

पञ्चदेवल विनायक नगरपालिकामा मुख्यजलाधार क्षेत्रको रूपमा रहेको कर्णाली नदी र उप-जलाधारको रूपमा रहेका अन्य खोला, नदीनाला र तालतलैयाको पानी कर्णाली नदीमा मिसिन्छ। पञ्चदेवल विनायक नगरपालिकामा प्राय सबै जसो नदीघाटी तथा जलाधार क्षेत्रहरूको नजिकै वरिपरी मानिसको बस्ती रहेको पाईन्छ। समुदायका मानिसहरूले जीविकोर्पाजनको लागि आवश्यक पर्ने आधारभूत आवश्यकताहरू जस्तै; सिंचाइ आदिका लागि जलाधार तथा उप-जलाधार क्षेत्रहरूमा निर्भर हुदै आएका छन्। जलाधार तथा उप-

जलाधार क्षेत्रमा रहेका समुदायहरूको जीविकोपार्जन र त्यस्तो क्षेत्रमा उपलब्ध हुदै आएको प्राकृतिक स्रोतहरूको विचमा गहिरो सम्बन्ध रहेको हुन्छ।

पञ्चदेवल विनायक नगरपालिकाले जलाधार क्षेत्रमा एकीकृत जलस्रोत व्यवस्थापनका सिद्धान्तमा आधारित जलउपयोग गुरुयोजना लागु गरी समग्र पर्यावरणको दिगोपनमा संझौता नगरिकन समन्यायिक तवरले आर्थिक-सामाजिक लगायत जल, जमिन तथा सम्बद्ध स्रोत साधनहरूको समन्वयात्मक विकास तथा व्यवस्थापन गर्ने नीति लिएको छ।

खानेपानी तथा सरसफाइमा पहुँचलाई संयुक्त राष्ट्रसंघले आधारभूत मानव अधिकारको रूपमा घोषणा गरेको र नेपालको संविधानले समेत आधारभूत मानव अधिकारको रूपमा आत्मसात गरेकोले यसले खानेपानी तथा सरसफाइलाई आधारभूत अधिकारको रूपमा सेवा विकास गर्ने नीति लिएको छ।

एकीकृत जलस्रोत व्यवस्थापन लागु गर्नको लागि नगरपालिकाले जलउपयोग गुरुयोजनालाई एक औजारको रूपमा अवलम्बन गरेको छ। एकीकृत जलस्रोत व्यवस्थापनका डब्लिन सिद्धान्तहरू तथा जलस्रोतको उपयोग एवं जलस्रोतहरूको संरक्षणका लागि बनेका जलस्रोत सम्बन्धी नेपाल सरकारका ऐन, कानून, नीति एवं योजनाहरूको परिपालना गर्दै जलउपयोग गुरुयोजनाले यसका लक्ष्य तथा उद्देश्यहरूहासिल गर्न तपसिल अनुसारका नीति नियमको तर्जुमा तर्फ ध्यान दिनु पर्ने आवश्यकता रहेको छ।

- एकीकृत जलस्रोत व्यवस्थापन मार्फत योजना तर्जुमा
- योजना तर्जुमा, नीति निर्माण र कार्यान्वयनमा सबैको सहभागिता
- पानीको बहुउपयोगिता, विवेकपूर्ण उपयोग तथा उत्पादनशिल प्रयोग
- जलवायु परिवर्तन अनुकूलन र जोखिम व्यवस्थापनका लागि नीति तर्जुमा, सरोकारवालाहरूको क्षमता विकास र ठोस कार्यान्वयन
- पानीको पुनर्भरण, पुनर्धारण र पुनर्प्रयोग लगायत समुदायका मौलिक सीपहरूको उपयोग मार्फत पानीका स्रोतहरूको संरक्षण

समग्रमा एकीकृत जलस्रोत व्यवस्थापनका माध्यमले समग्र जलाधार क्षेत्रको समुचित र विवेकपूर्ण विकास गर्न, जलाधार क्षेत्र भित्रको सम्पूर्ण प्राकृतिक स्रोतहरूलाई एकीकृत एवं दिगोरूपमा विकास गरी गरिबी न्यूनीकरण गर्न को वार्षिक योजना तर्जुमामा सरोकारवाला साझेदारहरू, समुदाय र जनप्रतिनिधिहरूले ठोस योजना निर्माण गरी कार्यान्वयन गर्नुपर्ने आवश्यकता रहेको र सो का लागि सबैको सहकार्य, साझेदारी र प्रतिबद्धता रहेको जलउपयोग गुरुयोजना निर्माणका क्रममा आयोजना गरिएका योजना तर्जुमा गोष्ठीहरूमा सरोकारवालाहरूको धारणा रहेको छ। एकीकृत जलस्रोत व्यवस्थापनका लागि विभिन्न क्रियाकलापहरू योजना तर्जुमा गोष्ठी मार्फत सहभागीहरूले नगरकार्यपालिकामा सिफारिस गरी गुरुयोजनामा प्राथमिकीकरण सहित समावेश गरेका छन्।

४.३. एक जल नीति तथा अवधारणा

स्थानीय स्तरमा जलस्रोतहरूको व्यवस्थापन गर्ने यो एकीकृत तथा समष्टिगत प्रारूप रूप हो । यो पानीको व्यापक, दिगो तथा बहुउपयोग गर्ने नविनतम अवधारणा हो । यो पानीको संरक्षण, व्यवस्थापन तथा दिगो

उपयोग तथा जलचक्रको महत्व तथा मुल्यलाई आत्मसाथ गर्दै जल उत्पन्न प्रकोप न्यूनीकरण, पानीको गुणस्तर सुधार गर्ने अवधारणाको रूपमा युएसएआइडी कर्णाली जल परियोजनाले स्थानीय स्तरमा आवश्यक सहजिकरण र प्राबिधिक सहयोग सहित अवलम्बन गर्न लागेको हो । पानीको समतामुलक वितरण, आर्थिक तथा वातावरणीय सन्तुलन, सामाजिक मागको पूर्ति तथा जल सुरक्षणका लागि सामुहिक कार्यको अवधारणाको रूपमा एक जल नीतिलाई लिन सकिन्छ । पानीको वितरण, पानीको भूस्वरूप, खडेरी, जलवायू परिवर्तन, जनसंख्या बृद्धी, आर्थिक प्रणाली जस्ता सवालसंग सम्बन्धित रहेर गरीने दिगो प्रयास एक जल नीतिले समेटेको छ । । एक जल नीति अन्तरगत पानीको मुल देखि धारा हुदै जलाधार क्षेत्रमा उपलब्ध सवै किसिमका पानीका स्रोतहरू जस्तै सतह जल, भूमिगत जल, वर्षातको पानी तथा फोहर पानीको वातावरणीय, पर्यावरणीय सन्तुलन तथा सवै तहमा सुशासन कार्यान्वयन समेत प्राथमिकतामा रहेको छ । जलस्रोतमा संलग्न सवै साझेदारहरूको पहिचान गर्दै पानीको दिगोपना र सुरक्षित भविष्य कायम गर्न सकिन्छ साथै राजनैतिक तथा प्रशासनिक सिमानाको कारणले उत्पन्न हुन सक्ने जलस्रोत विवादहरूलाई दिगो व्यवस्थापन गर्न यो बलियो औजार हुन सक्छ । तसर्थ, यो अवधारणाले समस्त पानीसंग सम्बन्धित सम्पूर्ण सरोकारवालाहरू एक ठाउँमा ल्याएर समस्या र जोखिम सम्बन्धि छलफल गरेर फ्रेमवर्क तयार गरी योजनाबद्ध तरीकोले गआडि बढ्न मद्दत पुरयाउने देखिन्छ ।

एक जल अवधारण अवलम्बन निम्न प्रकार गर्न सकिन्छ ।

- समान लक्ष्य, उद्देश्य र कृयाकलापहरूको पहिचान गरी जल उपयोग तथा सुरक्षण गर्ने ।
- मुख्य कार्यान्वयनकर्ताहरूले खानेपानी सेवा, जलस्रोत व्यवस्थापनको नक्साँकन गरी आफ्नो भुमिकालाई सक्षम तथा परिणाममुखी बनाउने ।
- पानीको दिगो व्यवस्थापन गर्दा पर्यावरण, प्राकृतिक परिस्थीतिकीय प्रणाली, भौगोलिक तथा जल विज्ञान विषयलाई हरेक जलाधारमा आत्मसाथ गर्ने ।
- समुदायहरूको आर्थिक, वातावरणीय र आवश्यकताको परिपूर्ति गर्न सवै किसिमका जलस्रोतहरू जस्तै सतहगत पानी, भूमिगत पानी, वर्षातको पानी तथा फोहरपानीको मुल्य तथा महत्वलाई आत्मसाथ गर्ने ।
- सम्पूर्ण जलसरोकारवालाहरूलाई एकआपससंग नेटवर्किंग गरेर जल (पानी) सुरक्षाको लागि एकिकृत समाधानका उपायहरू पहिचान गरी एकिकृत जलाधार व्यवस्थापन योजना तयार गर्ने ।

४.४. लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशिकरण अवधारणा र एकीकृत जलस्रोत व्यवस्थापन

समुदायको अवस्था विश्लेषण गर्दा पानीसँग सम्बन्धित क्रियाकलापहरूमा घरायसीस्तरमा महिलाहरू तथा जीविकोपार्जन वा उत्पादनशिल प्रयोगको हिसाबले समुदायका केहि निश्चित वर्ग, समुदायको पानीसँग बढी सरोकार हुने हुँदा जल उपयोग गुरुयोजनाको तयारी चरण देखि कार्यान्वयन तहसम्म महिला र त्यस्ता वर्गहरूको सहभागिता र नेतृत्व सुनिश्चित गरिन्छ । गुरुयोजनाले पानी र जलस्रोतको विनियोजन, सुशासन र वित्तका पक्षहरूमा पहुँचमा सबैभन्दा ठूलो असमानताहरू अनुभव गर्ने जनसंख्याको विशेष

आवश्यकताहरूलाई सम्बोधन गर्दै उमेर, लिंग, धर्म, जाति, अपाङ्गता, भूगोलका आधारमा आउने अवरोधहरूर त्यसबाट आधारभूत सेवाहरूको पहुँचमा पर्ने असरलाई कम गर्ने र प्राथमिकता दिन सहयोग पुरयाउदछ। यस जलउपयोग गुरुयोजनाको कार्यान्वयन प्रकृत्यामा पारदर्शिता, सहभागिता र जवाफदेहिताको अभ्यास मार्फत सुशासनको प्रवर्द्धन र लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशिकरण को सुनिश्चितता गराउन तपसिलका नीति लिईने छ।

नगरपालिकाको वस्तीहरूमा विद्यमान अवस्थामा लैङ्गिक असमानता, सामाजिक कुप्रथाहरू (छाउपडी, बालविवाह, बहुविवाह, जातिय विभेद, सामाजिक कार्यमा समान सहभागिता पूर्ण रुपमा नभएको, लैङ्गिक हिंसा आदी) रहेका छन्। समाधानका लागि सामाजिक कुप्रथा न्यूनीकरणका अभियानहरू, महिला बालबालिका अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूका लागि सशक्तिकरण कार्यक्रम संचालन साथै तपसिल बमोजिमका नीति तथा कार्यविधिहरू कार्यान्वयन गरेको छ,

क) GESI नीति, बाल अधिकार कार्यविधि, जेष्ठ नागरिक कार्यविधि, अपाङ्गता कार्यविधि

ख) लैङ्गिक हिंसा निवारण कोष कार्यविधि

ग) आपतकालीन बालकोष संचालन कार्यविधि

घ) महिलासंग उपप्रमुख कार्यक्रम

- प्रत्येक वर्ष यस लगायत अन्य कार्यरत संघ संस्थाहरूको जलस्रोत, सरसफाइ र स्वच्छता को क्षेत्रमा उपलब्ध बजेट समीक्षा गरी सो बारे सबै उपभोक्तालाई अग्रिम जानकारी गराइनेछ।
- नगरपालिकामा बजेट तथा कार्यक्रमहरू समीक्षा सरोकारवाला निकायहरूको सहभागितामा गरि उक्त प्रकृत्यालाई थप लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशिकरण मैत्री बनाईने।
- नगरपालिकामा उपलब्ध बजेट स्रोत तथा जलस्रोत, सरसफाइ र स्वच्छतासित सम्बन्धित अन्य सूचना तथा जानकारीमा सबै उपभोक्ताहरूको थप पहुँचका लागि संचारमैत्री कार्यक्रमहरू सहित साझेदारी गर्ने।
- जलउपयोग गुरुयोजनालाई नगरपालिका भित्रका जलस्रोत, सरसफाइ र स्वच्छता लगायतका अन्यपानीका क्षेत्रमा गरिने सम्पूर्ण लगानीहरूको प्रमुख आधारको रुपमा लिईनेछ साथै साझेदार निकायहरूसंगको समन्वय र आन्तरिक स्रोत साधनको उपयोग सहित योजनाहरू कार्यान्वयन गर्दा जलउपयोग गुरुयोजनामा उल्लेखित प्राथमिकता अनुरूपनै गर्ने।
- जलउपयोग गुरुयोजना तर्जुमाको चरणमा झै यसको कार्यान्वयनमा समेत महिलाहरूको समान सहभागिता तथा दलित, जनजाती तथा पछाडी पारिएको वर्गको समानुपातिक प्रतिनिधित्व हुने गरी सम्बन्धित उपभोक्ताहरूको सकृय सहभागिताका लागी निरन्तर समन्वय गर्ने साथै। योजनाहरूको निर्माण, सञ्चालन तथा मर्मत सम्भार उपभोक्ता समितिको प्रत्यक्ष संलग्नता र सकृयतामा गर्न आवश्यक पहल गर्ने।
- गुरुयोजना कार्यान्वयनमा उपभोक्ता समिति गठन तथा पुनर्गठन गर्दा लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशिकरण लाई ध्यान दिदै महिलाहरूको समान सहभागिता तथा दलित, जनजाती तथा पछाडी पारिएको वर्गको समानुपातिक प्रतिनिधित्व हुने गरी पदाधिकारी तथा सदस्यहरू समावेश गरिनेछ।

- सवै उपभोक्ता समितिहरूमा सम्बन्धित क्षेत्रमा बसोवास गर्ने महिलाहरूको समान तथा बिभिन्न जात जातीहरूको समानुपातिक प्रतिनिधित्व सुनिश्चित गरिनेछ । समितिका प्रमुख पदहरूमा समेत महिलाहरूको कम्तिमा ५०%, सामाजिक बिभेदमा परेका जात जातीहरूको समानुपातिक प्रतिनिधित्व अनिवार्य गरिनेछ ।
- जलउपयोग गुरुयोजना कार्यान्वयनको क्रममा महिला र सामाजिक बिभेदमा परेका जात जातीहरूको क्षमता अभिवृद्धीका लागि बिशेष पहल गर्ने नीति लिईने साथै उनीहरूलाई नै लक्षित गरेर बिभिन्न क्षमता बिकास क्रियाकलापहरू सञ्चालनमा जोड दिईने छ । क्षमता विकासका कृयाकलापहरूको लागि सहभागी छनौट गर्दा समेत लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशिकरण लाई ध्यान दिनुपर्नेछ ।
- स्रोत र साधनले भ्याए सम्म यस अन्तरगत निर्माण गरिने सबै भौतिक संरचनाहरूलाई महिला, बालबालिका, अपाङ्ग र बृद्ध मैत्री बनाइनेछन । मुख्यतया खानेपानी र सरसफाइ परियोजनाका आवश्यकिय संरचनाहरू महिलाहरूको महिनावारी स्वच्छता व्यवस्थापनलाई सहज हुने किसिमले गर्नुका साथै घरायसी कार्य बोझ न्यूनिकरण र समय बचत हुनेगरी निर्माण गर्न तर्फ आवश्यक समन्वय गर्ने ।
- खानेपानी सरसफाइ र स्वच्छता अवस्था कमजोर रहेका क्षेत्रलाई उपर्युक्त योजना तथा कार्यक्रमहरू सहित प्राथमिकता दिईने साथै अति-गरीब र पछाडि पारिएका वर्गहरूको उच्च जनसंख्या भएको क्षेत्रलाई क्षमता विकास लगायत सरसफाइ/स्वच्छता कार्यक्रमहरू संचालन गर्न प्राथमिकतामा राखिनेछ ।
- खानेपानीको धारा, शौचालय निर्माण, ढल जडान गर्दा आवश्यक पर्ने लागतमा गरिब तथा सीमान्तकृत परिवारलाई सहूलियत दिइनेछ ।
- कठिन परिस्थिति र विशेष अवस्थाका कारण पानीको महसुल तिर्न नसक्ने गरिब तथा सीमान्तकृत समुदायलाई पानीको महसुलमा अनुदान वा छुट दिइनेछ ।
- ग्रामीण मर्मत सम्भार कार्यकर्ता र शौचालय निर्माणकर्ता छनोटको मापदण्ड महिला, गरीब र बहिष्कृत वर्ग मैत्री बनाउन साझेदारहरू सहित कार्यान्वयन गर्ने ।
- महिला, गरिब र बहिष्कृतका मुद्दाहरूलाई सम्बोधन गर्न खानेपानी उपभोक्ता तथा सरसफाइ समितिका लागि सम्झौता तयार गर्दा आवश्यक अनिवार्य शर्तहरू समेत राखि कार्यान्वयन गर्न पहल गर्ने ।
- अनुगमन समुहमा महिला, बालबालिका, गरिब तथा बहिष्करणमा परेका समुहहरूको सहभागिता सुनिश्चित गर्ने ।
- सार्वजनिक लेखापरीक्षण गर्दा लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशिकरणमुद्दाहरू छलफल गरि आवश्यक सुधारका लागी पहल गर्ने ।
- यस गुरुयोजना अर्न्तगत निर्माण गरिने सबै योजनाहरूमा सुशासन नीति अगाल्दै अनिवार्य रुपमा सार्वजनिक सुनवाई, सार्वजनिक समिक्षा र सार्वजनिक परिक्षण गरिनेछन । यी सबैमा कार्यहरूमा आम उपभोक्ता र सेवा प्रदायक बिचको अन्तरकृया र संवादलाई बिशेष जोड दिइनेछ ।

परियोजनाहरूका भौतिक संरचनाहरू र तिनले प्रदान गर्ने सेवाको गुणस्तर र दिगोपनाको लागि उक्त योजना कार्यान्वयन गर्ने संस्था पुर्णरूपमा जवाफदेहि हुनेछ ।

४.५. पानीको उत्पादनशिल प्रयोग

पानीलाई खानेपानी प्रयोजनका लागि मात्रै प्रयोग गर्ने तर संस्थागत र दिगो विकासका लागि ध्यान नदिदा समुदायमा योजनाहरू डिजाइन अवधिसम्म संचालनमा राखिराख्न समस्या रहेको स्थिति विद्यमान छ। योजनाहरूमा पानी उपयोग बाफतको शुल्क उठाउने र उठेको रकमबाट योजनामा हुन विउने विभिन्न स-साना मर्मत कार्यहरूमा उपयोग गर्न सकिए योजनाहरूको संचालनलाई सहज र दिगो बनाउन सकिन्छ। नगरपालिकामा गरिएका प्राविधिक र सामाजिक सर्वेक्षणमा गरिएका छलफलमा पानी शुल्क उठाउने र योजनाहरूको उपभोक्ता स्तरबाटै स्वस्फुर्त समयानुकुल मर्मत सम्भार गर्ने गरेको निकै नै कम अभ्यास छन्। पानीको उपभोगमा पुस्तान्तरण गर्न र दिगो योजनाका लागि संस्थापन व्यवस्थापन, मर्मत सम्भार कोष, पानी शुल्क लगायत पारदर्शि सयन्त्र स्थापना र समावेशीताका सिद्धान्त अवलम्बन गर्नु आवश्यक देखिन्छ। पानीको उत्पादनशिल प्रयोग मार्फत समुदायको आयआर्जन बृद्धी गर्न सकिए कोष उठाउन र योजनाहरूको मर्मत सम्भार समय गरी पानीको उपभोग दिगो र निरन्तर गर्न सकिन्छ।

समुदायमा पानीको बहु-उपयोग मार्फत उत्पादनशील क्षेत्रहरूमा प्रयोग गर्ने, धाराबाट खेरजाने पानी करेशाबारी तथा तरकारी खेतीमा प्रयोग गर्ने, स्रोतहरू उपलब्ध हुने समुदाय तथा बस्तीहरूमा पानीको बहु-उपयोग गर्ने नीति अपनाई खानेपानी संगै आधुनिक सिंचाइका योजनाहरूको पनि कार्यान्वयन गर्ने तर्फ ले नीति तर्जुमा गरी कार्यान्वयनमा जानु दिगो योजना कार्यान्वयनका लागि आवश्यक छ । खेरजाने पानीले समुदायको वातावरणलाई फोहोर तुल्याउनका साथै विभिन्न रोगहरू/महामारीहरू समेत निम्त्याउन सक्ने, लामखुट्टे, झिंगा जस्ता किराहरूको प्रकोप बढ्ने हुदा त्यसको उचित व्यवस्थापन गरिने नीति अवलम्बन सहित पानीको प्रयोग मार्फत आयआर्जनका अवसरहरू श्रृजना गर्ने र समुदायले पानीको उपयोग बाफतको शुल्क संकलन गरी पानीका योजना तथा स्रोतहरू संरक्षणमा लगानी गर्ने, स-साना आर्थिक स्रोतहरूका लागि बाह्य स्रोत र परनिर्भरता हटाउन पानीलाई उत्पादनशिल प्रयोग गर्नु आवश्यक देखिन्छ। जलउपयोग निर्माणका क्रममा पञ्चदेवल विनायक नगरपालिका भित्र पानीको उत्पादनशिल प्रयोग गर्न सक्ने अवस्था पर्याप्त रहेका र पानीको बहुउपयोगीता तथा दिगो संस्थागत व्यवस्थापकिय पक्षमा जोड दिनु पर्ने सरोकारवालाहरूको बुझाई रहेको छ।

४.६. जलस्रोतको उपयोगका लागि विकल्प तथा प्रविधिहरू

जलवायु परिवर्तन लगायत प्रकृतिमा हुदै गईरहेको असन्तुलनले गर्दा पानीका स्रोतहरूमा पानीको बहाव कम हुदै गईरहेको तथा बर्षातको समयमा अतिवृष्टि हुदा पहिरो जाने, बस्तीहरू बाढी डुबानमा पर्ने समस्याहरू दिनानुदिन बढ्दै गरिरहेका छन् । त्यसकारण जलस्रोतको समुचित उपयोगका लागि विभिन्न विकल्प तथा प्रविधिहरू आवश्यक पर्ने हुदा यस पञ्चदेवल विनायक नगरपालिकाका लागि आवश्यक विकल्पहरू निम्न अनुसार रहेका छन् ।

यस नगरपालिकामा बिद्यमान प्रविधिहरूको विश्लेषण गर्दा निम्न प्रविधिहरू प्रयोगमा रहेको र प्रयोगमा ल्याउन सकिने सम्भावना देखिएको छ । जलस्रोतहरूको दिगो उपयोगका लागि तल उल्लेखित प्रविधि बिकल्पहरू गुरुयोजनाको सर्वेक्षणले सुझाएको छ।

तालिका- 25: नगरपालिकाका क्षेत्रमा सम्पादन गरिने पूर्वाधार क्रियाकलापहरूका लागि सुझाइएका प्रविधि विकल्पहरू

क्र. सं	खानेपानी	सिंचाइ	जल उर्जा	पानी घट्ट/अन्य
१	ग्राभिटी	नहर/कुलो सिंचाइ	पेल्टिक सेट	परम्परागत
२	पम्पिङ (सोलार ÷ बिधुतीय)	लिफ्टिङ्ग लघु सिंचाइ प्रविधिहरू: छोटो दुरीका कच्ची कुलो वा सानो दुरीका पाईप सिंचाइ	माइक्रो हाइड्रो (लघु जलबिधुत)	सुधारिएका (बिधुत उत्पादन सहितको बिकल्प)
३	बहुउपयोगी	स-साना पोखरी	मेगा हाइड्रो (विधुत ग्रिड प्रणाली)	जल क्रिडा स्थल
४	बर्षातको पानी संकलन	फिरफिरे, थोपा		माछा पालन

जलवायु परिवर्तन लगायत प्रकृतिमा हुँदै गईरहेको असन्तुलनले गर्दा पानीका स्रोतहरूमा पानीको बहाव कम हुँदै गईरहेको तथा बर्षातको समयमा अतिवृष्टि हुदा पहिरो जाने, बस्तीहरू बाढी डुबानमा पर्ने समस्याहरू दिनानुदिन बढ्दै गरिरहेका छन् । त्यसकारण जलस्रोतको समुचित र दिगो उपयोगका लागि विभिन्न उपयुक्त बिकल्प तथा प्रविधिहरू आवश्यक पर्ने हुदा यस पञ्चपुरी नगरपालिकाले समयानुकुल आवश्यक प्रविधिहरू विभिन्न क्षेत्रका लागि तय गर्नु पर्ने सुझाइएको छ।

४.७. मापदण्डमा आधारित प्राथमिकीकरण औजारहरू (CBRT)

खानेपानीका योजनाहरूको वडा र नगरपालिकास्तरमा प्राथमिकीकरणका लागि युएसएआइडी कर्णाली जल परियोजनाले मापदण्डमा आधारित प्राथमिकीकरणका औजारहरू (CBRT tools) को प्रयोग गरिन्छ। जलउपयोग गुरुयोजनाका खानेपानी क्षेत्रका योजना प्राथमिकीकरणमा प्रयोग भएको यो औजारको प्रयोग गर्न निकै सहज, योजना तर्जुमा र प्राथमिकीकरणमा हुने बिवाद न्युनिकरणमा सहयोगी रहेको, गरिब बिपन्न र पछाडी पारिएका बर्ग/ खानेपानीको पहुँच नपुगेका (सेवा बिहिन), भौगोलिक कठिनाई भएका क्षेत्र/ समुदायहरूलाई प्राथमिकता दिने, सेवाकेन्द्र लगायत बस्ती घनत्व भएको स्थान बिशेषका योजनाको माग सम्बोधन गर्नका साथै समतामुलक ढंगबाट माग सम्बोधन गर्न अत्यन्तै महत्वपूर्ण रहेको योजना तर्जुमा गोष्ठीका सहभागीहरूको प्रतिक्रिया रहेको थियो।

मापदण्डमा आधारित प्राथमिकीकरण औजारहरू र सूचकहरूको विवरण तलको तालिका-२६, २७, २८, २९, ३० र ३१ मा प्रस्तुत गरिएको छ।

तालिका- 26: मापदण्डमा आधारित प्राथमिकीकरण सूचक (खानेपानी नयाँ योजना)

क्र. सं	सूचक	उप सूचक	अंक भार	जम्मा अंक	कैफियत (अङ्क दायरा: ६ - ३६)	
क) आधारभूत खानेपानी सेवाको पहुँचमा समुदायको स्थिति					१३	(अङ्क दायरा: ४ - १३)
१	गरिब घरधुरि (%)	> = ५०%	३	३		

	सेवा दिइने जनसंख्याको बिबरण		$\geq 25\% < 40\%$	२	३	बढी जनसंख्या भएका समुदायको लागि प्राथमिकता (उच्च जनसंख्या घनत्व)	
			$< 25\%$	१			
		लैङ्गिक समानता लक्षित समूहको घरधुरि (%)	$\geq 40\%$	३			३
			$\geq 25\% < 40\%$	२			
		सामाजिक समावेशीकरण लक्षित समूहको घरधुरि (%)	$< 25\%$	१			३
			$\geq 40\%$	३			
	$\geq 25\% < 40\%$		२				
		$< 25\%$	१				
२	भौगोलिक कठिनाइमा रहेको समुदाय	≥ 5 घण्टा	३	३	भौगोलिक कठिनाइमा रहेको समुदायको लागि प्राथमिकता		
		≥ 2 घण्टा < 5 घण्टा	२				
		< 2 घण्टा	१				
३	विद्यालय तथा स्वास्थ्य संस्थाको अवस्थिति	छ	१	१	बिध्यालय तथा स्वस्थ संस्था भएका समुदायलाई प्राथमिकता		
		छैन	०				
ख) समुदायमा विद्यमान खानेपानी सेवाको अवस्था (सेवास्तर)					१८	(अङ्क दायरा: ० - १८)	
क्र. स.	सूचक	घरधुरी (%)	अंक भार				
१	सेवा विहिन तथा असुरक्षित खानेपानी सेवा उपभोग गर्ने घरधुरी	१००%	३	१८	उच्च प्रतिशत, उच्च प्राथमिकता हुनेछ		
२	सीमित खानेपानी सेवाको पहुंचमा रहेको घरधुरी	०%	२				
३	आधारभूत खानेपानी सेवाको पहुंचमा रहेको घरधुरी	०%	१				
४	सुरक्षित रूपमा व्यवस्थित खानेपानी सेवाको पहुंचमा रहेको घरधुरी	०%	०			प्रतिशत कम, उच्च प्राथमिकता हुनेछ	
ग) समुदायमा लगानी मैत्री वातावरणको अवस्था					५	(अङ्क दायरा: २ - ५)	
१	स्थानीय सरकार (LG) द्वारा जलउपयोग गुरुयोजना अथवा	बजेट विनियोजन भैसकेको	३	३	स्थानीय तहले पहिचान तथा		

	खानेपानी सरसफाइ तथा स्वच्छता योजना अथवा पालिकाको वार्षिक योजनामा प्राथमिकता निर्धारण गरिएको योजना	बजेट विनियोजनको प्रतिवद्धता गरेको	२		प्राथमिकिकरण गरिएको खानेपानी योजन अथवा आवधिक योजनामा समाबेस गरिएको योजना उच्च प्राथमिकताहुनेछ
		छैन	१		
२	खानेपानी योजनामा लागत साझेदारीको सम्भावना (खानेपानी योजनामा योगदान र मर्मत गर्न स्थानीय निकाय र सरोकारवालाहरूको इच्छा, तत्परता र प्रतिवद्धता)	छ	२	२	स्थानीय सरकार /साझेदारहरू र उपभोक्ता सँग लागत साझेदारीको सम्भावना उच्च राहेको योजनाउच्च प्राथमिकता हुनेछ
		छैन	१		
जम्मा अंक (माथिका ३ सूचकहरूको जम्मा - क, ख र ग)				३६	

तालिका- 27: मापदण्डमा आधारित प्राथमिकिकरण सूचक (खानेपानी मर्मत सम्भार पुनःनिर्माण योजना)

क्र.सं	सूचक	उप सूचक	अंक भार	जम्मा अंक	कैफियत (अङ्क दायरा: ९ - २८)
योजनाको भौतिक अवस्था				२१	(अङ्क दायरा: ६ - २१)
१	पानीको उपलब्धता	वर्ष भरी	१	३	पानीको उपलब्धता कमरहेको समुदायको लागिप्राथमिकता
		>११महिना	२		
		≤११महिना	३		
२	योजना सम्पन्न बर्ष	≤५वर्ष	१	३	पुरानो योजना रहेको समुदायको लागि प्राथमिकता
		>५वर्ष देखि	२		
		≤१०वर्ष			
		>१०वर्ष	३		
३	विद्यमान खानेपानी योजनाका भौतिक संरचनाको संचालन अवस्था	>७५%	१	४	भौतिक संरचनाको संचालनअवस्था नाजुक रहेको समुदायको लागि प्राथमिकता
		>५०%	२		
		<७५%			
		>२५%	३		
		<५०%			
	<२५%	४			

४	घरधुरी र सन्चालनमा रहेका धाराको आनुपत	≤५घरधुरी	१	३	घरधुरी र सन्चालनमा रहेका धाराको आनुपत उच्चरहेको समुदायको लागि प्राथमिकता
		५-१०घरधुरी	२		
		>१० घरधुरी	३		
५	समुदायमा उपलब्ध पानीको मात्रा	≤६५लि/से	१	३	हाल सन्चालनमा रहेको धारामा पानीको बहाव (लि/से) कम रहेको समुदायको लागि प्राथमिकता
		६६-१०० लि/से	२		
		>१०० लि/से	३		
६	उपलब्ध पानीको गुणस्तर	सधै राम्रो	१	३	समुदायमा उपलब्ध पानीको गुणस्तर नाजुक रहेको समुदायको लागि प्राथमिकता
		प्राय राम्रो	२		
		प्राय नराम्रो	३		
७	पानीको चुहावट	छैन	०	२	संरचना तथा पाईपप्रणालीमा चुहावट उच्चरहेको समुदायको लागि प्राथमिकता
		छ	२		
विद्यमान खानेपानी योजनामा उपभोक्ता समितिको अवस्था				७	(अङ्क दायरा: ३ - ७)
१	विद्यमान समयमा खानेपानी योजनामा उपभोक्ता समितिको उपलब्धता	छ	२	२	विद्यमान समयमा खानेपानी योजनामा उपभोक्ता समितिको उपलब्ध रहेको समुदायको लागि प्राथमिकता
		छैन	१		
२	विद्यमान समयमा मर्मत सम्भार कार्यकर्ताको उपलब्धता	छ	२.५	२.५	विद्यमान समयमा मर्मत सम्भार कार्यकर्ताको उपलब्ध रहेको समुदायको लागि प्राथमिकता
		छैन	१		
३	विद्यमान समयमा पानी महसुलको व्यवस्था रहेको तथा महसुल संकलन गर्ने गरेको	छ	२.५	२.५	विद्यमान समयमा पानी महसुलको व्यवस्था रहेको तथा महसुल संकलन गर्ने गरेको समुदायको लागि प्राथमिकता
		छैन	१		

तालिका- 28: मापदण्डमा आधारित प्राथमिककरण सूचक (सिंचाइ योजना)

क्र.सं.	मुख्य सूचक	अंकभार	कैफियत
---------	------------	--------	--------

१	प्रति घरधुरी लागत	३	धेरै घरधुरी प्रतिशतलाई धेरै अंक
२	समुदायमा आयआर्जन/उत्पादनमुखी क्रियाकलापहरू संचालनको अवस्था	३	उत्पादनमुखी खेती गरिरहेको र बजार केन्द्र सम्म सहज पहुँच रहेको समुदायलाई धेरै अंक
३	योजनाबाट सिंचित हुने क्षेत्रफल	३	धेरै क्षेत्रफललाई धेरै अंक
४	लैंगिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण	३	धेरै लैससास समटने योजनालाई धेरै अंक
५	स्थानीय तहको आफ्नो प्राथमिकतामा आधारित सुचक	३	विशेष प्राथमिकताका भूगोल / लगानी जुट्न सक्ने/गरिब पछाडी परेको समुदायलाई धेरै अंक
जम्मा अंकभार		१५	कुल बढी अंकलाई प्राथमिकता

तालिका- 29: मापदण्डमा आधारित प्राथमिकिकरण सुचक (बहुउपयोगी योजना)

क्र.सं.	मुख्य सूचक	अंकभार	कैफियत
१	खानेपानी सहितको बहु उपयोगी योजनालाई प्राथमिकता	२	खानेपानी सहितको बहु उपयोगी योजना:२, अन्य:१
२	प्रति घरधुरी लागत	३	धेरै घरधुरी प्रतिशतलाई धेरै अंक
३	समुदायमा आयआर्जन/उत्पादनमुखी क्रियाकलापहरू संचालनको अवस्था	३	उत्पादनमुखी खेती गरिरहेको र बजार केन्द्र सम्म सहज पहुँच रहेको समुदायलाई धेरै अंक
४	लैंगिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण	३	धेरै लैससास समटने योजनालाई धेरै अंक
५	स्थानीय तहको आफ्नो प्राथमिकतामा आधारित सुचक	३	विशेष प्राथमिकताका भूगोल / लगानी जुट्न सक्ने/गरिब पछाडी परेको समुदायलाई धेरै अंक
जम्मा अंकभार		१४	कुल बढी अंकलाई प्राथमिकता

तालिका- 30: मापदण्डमा आधारित प्राथमिकिकरण सुचक (वातावरण/पर्यावरण तथा स्रोत संरक्षण योजना)

क्र.सं.	मुख्य सूचक	अंकभार	कैफियत
१	बृक्षारोपण, भूक्षय व्यवस्थापनका लागी बायो ईन्जिनियरिङ लागयतका कार्यहरूलाई प्राथमिकता	३	बृक्षारोपण, बायोईन्जिनियरिङ्ग, मुल संरक्षण: ३ तटबन्धन, पहिरो नियन्त्रण, कटान नियन्त्रण:२ अन्य:१

२	लैंगिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण	३	धेरै लैससास समटने योजनालाई धेरै अंक
३	बसोबास गर्ने घरधुरीहरूलाई बिस्तापनबाट बचाउन सहयोग गर्ने योजना	२	प्रत्यक्ष सहयोग गर्ने : २, सहयोग गर्ने : १
४	स्थानीय तहको आफ्नो प्राथमिकतामा आधारित सुचक	३	विशेष प्राथमिकताका भूगोल / लगानी जुटन सक्ने/गरिब पछाडी परेको समुदायलाई धेरै अंक
जम्मा अंकभार		११	कुल बढी अंकलाई प्राथमिकता

तालिका- ३१: मापदण्डमा आधारित प्राथमिकिकरण सुचक (पानी घट्ट योजना)

क्र.सं	मुख्य सूचक	अंक भार	कैफियत
१	घट्टको आधारभुत पुर्वाधार रहेको र पेनस्टक पाईप, रोटर आदी मात्र परिवर्तन गरि सुधार गर्नु पर्ने योजना	३	घट्ट घर लगायतका संरचना रहेको:३ घट्ट घर आदी मर्मत गरि संचालन गर्नु पर्ने:२ नयाँ बनाउनु पर्ने:१
२	लैंगिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण	३	महिला तथा लक्षित समुदायको समय बचत गराउने खालको योजना:३, आंशिक:२, ठिकै:१
३	स्थानीय तहको आफ्नो प्राथमिकतामा आधारित सुचक	३	विशेष प्राथमिकताका भूगोल / लगानी जुटन सक्ने/गरिब पछाडी परेको समुदायलाई धेरै अंक
जम्मा अंकभार		९	कुल बढी अंकलाई प्राथमिकता

स्रोत: जलउपयोग गुरुयोजना तर्जुमा निर्देशिका, कर्णाली जल परियोजना

४.८. स्रोत संरक्षण

यस नगरपालिकाको कुल भूभाग ६,५८,१८० रोपनी क्षेत्रफलमा फैलिएको छ । यस मध्ये करिब २०.७२ प्रतिशत खेती योग्य भूभाग रहेको छ । नगरपालिका क्षेत्र उर्वर खेती योग्य जमिन, वनजंगल, झाडीहरू, जलक्षेत्र तथा वसोवास योग्य क्षेत्र सहितको विविधतायुक्त धरातलीय अवस्थिति रहेको छ । यस नगरपालिका क्षेत्रमा कृषि कार्यका लागि उपयोग गरिएको कूल जमिन १,३६,४०० रोपनी रहेको देखिन्छ । विश्वव्यापी रूपमा रहेको जलवायु परिवर्तनको दिन प्रतिदिनको असरहरू, जनसंख्या बृद्धिदर, खेतीपाती, तिब्र रूपमा सडक लगायतका निर्माण गतिविधिहरू तथा पशुपालनका कारण वनजंगल क्षेत्र बढी फाडानी भइराखेको छ भने अर्कोतर्फ नगरपालिका क्षेत्रमा नदी कटान, बर्सातको भल, बाडी र पहिरोहरूका कारणले गर्दा वातावरणमा असर गरेको छ । गुरुयोजना सर्वेक्षणमा गरिएका छलफलका आधारमा वातावरणीय संरक्षण र पर्यावरण क्षेत्र नगरपालिकाको निति तथा कार्यक्रममा कम प्राथमिकतामा परेको जस्तो देखिन्छ साथै यस क्षेत्रमा बिद्यमानमा समेत व्यवस्थित योजनाहरू बन्न सकेका छैनन्। नगरपालिकामा खोल्सी नियन्त्रण, पहिरो नियन्त्रण जस्ता स-सानो योजना तथा क्रियाकलापहरू संचालन भए पनि व्यवस्थित रूपमा एकद्वार प्रणालीमा संचालन गर्न

सकिएको पाईदैन। पानीका स्रोत संरक्षण तथा परम्परागत कुवा संरक्षणमा भने नगरपालिकामा उल्लेख्य कार्यहरू भएको पाईन्छ।

खानेपानीका स्रोतहरू जलवायु परिवर्तन तथा मानवद्वारा निर्माण भईरहेका विभिन्न पूर्वाधारजन्य गतिविधिहरूले गर्दा सुक्दै र हराउदै गईरहेका विभिन्न सर्वेक्षणले पाईएको छ भने बढ्दो जनसंख्या, शहर केन्द्रित जनघनत्व, नयाँ प्रविधि र जिवनशैली, उद्योग धन्दा आदि कारणहरूले समुदायमा पानीको माग बढ्दै गईरहेको छ। समुदायको बढ्दो पानीको माग, पर्यावरणको संरक्षण र सुक्दै तथा हराउदै गईरहेका स्रोतहरू बिचको सन्तुलन मिलाउन हाल प्रयोग भइरहेका पानीका स्रोतहरूका साथै प्रयोग नभएका स्रोतहरूको पनि उचित संरक्षण र व्यवस्थापन हुन अति आवश्यक छ। यसका लागि स्रोतहरूको वरिपरि खुला चरिचरण नगर्ने/नगराउने, पानीका स्रोतहरूको वरिपरी घेरबार गर्ने तथा फोहर हुन बाट बचाउने जस्ता क्रियाकलापहरू पर्दछन्। त्यसैगरि पानीका सुक्दै गईरहेका स्रोतहरूको संरक्षणका लागि बर्षातको पानीलाई जमिन भित्र पठाउने खाडल (Recharge Pits), स्रोतहरूको माथि पुनर्भरण पोखरीका साथै समथर भूभागमा त्यहाँ रहेका प्राकृतिक तालतलैयाको संरक्षणका साथै पानीको स्रोतहरू वरिपरी पानी नसुकाउने जातका बोटबिरुवाहरूको वृक्षारोपण आदि गर्न सकिन्छ।

नगरपालिका स्तरिय योजना तर्जुमा गोष्ठीमा भएको छलफलमा खुला चरिचरणलाई, आगलागी, जंगल फडानी आदिलाई निरुत्साहित पार्ने, योजनाबद्ध विकास निर्माण योजनाहरू थाल्ने साथै स्रोत संरक्षणमा समुदायको अगुवाई सुनिश्चित गरी जलाधारहरू बिच बिवाद समाधान सहित क्षमता अभिवृद्धी र बिबेकपूर्ण उपयोगको वातावरण निर्माण, सामुदायिक बनक्षेत्रहरूलाई बिस्तार र संरक्षण/सम्बर्द्धनमा टेवा पुऱ्याउने, नदी कटान, भु-क्षयीकरण, ढुंगा गिट्टी बालुवा आदिको नियमन उत्खनन र प्रयोग, पूर्वाधार निर्माण गर्दा स्रोतलाई असर नपर्ने र वातावरणमैत्री संरचना निर्माण साथै पानीका स्रोत नजिक संरचना निर्माण गर्दा बायो ईन्जिनियरिङका बिकल्प सहित संरचना निर्माण गर्ने, प्राकृतिक अवस्थालाई कायम, संरक्षण र प्रवर्धन गर्ने, नगरपालिका स्तरमा संरक्षणका ठोस नीति नियम तर्जुमा गरी कार्यान्वयनमा ल्याउनु पर्ने आवश्यकता देखिन्छ। यसै गरी निर्माण नियमन जस्ता बिषयहरूमा बिज्ञहरूको सल्लाह परामर्स सहित नीति तर्जुमा, समुदायको क्षमता अभिवृद्धी गर्न सूचना/शिक्षा/संचार सामग्रीहरूको प्रकाशन र वितरण आदि सम्वन्धि आवश्यक कानून बनाई नगरपालिकाको बार्षिक योजना मार्फत कार्यक्रमहरू संचालन गर्ने बारेमा छलफल भएको थियो। त्यसैगरि प्राकृतिक रूपमा बिद्यमान रहेका ताल तलैयाहरूको संरक्षण, जल पर्यटन प्रवर्धनका साथै पानीको स्रोतहरू वरिपरी पानी नसुकाउने जातका बोटबिरुवाहरूको वृक्षारोपण, जलाधार क्षेत्र भित्र समुदायहरूमा स्रोत संरक्षण र विवेकपूर्ण उपयोगका लागि सहभागितात्मक योजना तर्जुमा गर्ने बिषयमा समेत पञ्चपुरी नगरपालिकाका सरोकारवाला प्रतिवद्ध रहेका छन्।

अध्याय-५ : जलउपयोग गुरुयोजना

५.१. अन्तर विश्लेषण

खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता

पञ्चदेवल विनायक नगरपालिकामा हालसम्म ८ वटा खानेपानी योजनाहरू विद्यमान योजनाको रूपमा रहेका छन् । जसबाट नगरपालिकाको कूल घरधुरी ५५७० मध्ये १६२ घरधुरीहरू लाभान्वित भएको देखिन्छ । नगरपालिकामा गुरुयोजना तथाङ्क संकलनका समय सम्म ३० वटा खानेपानी योजनाहरू निर्माणाधीन अवस्थामा रहेका छन् । निर्माणाधीन योजनाहरूबाट ९५९ घरधुरीहरू लाभान्वित हुने देखिन्छ । यसरी समग्रमा विद्यमान योजनाहरू र निर्माणाधीन योजनाहरूबाट नगरपालिकाको कुल घरधुरीको करिब ११२१ (२०%) घरधुरीहरूमा निर्माणाधीन योजनाहरू सम्पन्न हुँदा व्यवस्थित योजनाबाट खानेपानी सेवा आपूर्ति हुने देखिन्छ । हालसम्म निर्माण सम्पन्न भएका र निर्माणाधीन योजनाहरू सबै उपभोक्ता समितिबाट संचालन र व्यवस्थापन भईरहेका छन् । योजनाहरूको मर्मत सम्भार र व्यवस्थापन राम्रो ढंगबाट हुन नसकेकोले सबै खानेपानी योजनाहरूबाट आधारभूत खानेपानी सेवा समेत आपूर्ति हुन सकेको छैन ।

टोलस्तरीय भेला तथा बैठकहरूबाट संकलित तथाङ्कहरू, वडा स्तरीय बैठक, अनुशिक्षण तथा योजना तर्जुमा गोष्ठी र नगरपालिकास्तरीय बैठक, छलफल तथा योजना तर्जुमा गोष्ठीको अवधिमा संकलन गरिएका तथाङ्कहरूको विश्लेषण गर्दा नगरपालिकामा हालसम्म ८ वटा खानेपानी योजनाहरू विद्यमान योजनाको रूपमा

रहेका छन् । जसबाट १६२ घरधुरीहरू लाभान्वित भएको देखिन्छ । नगरपालिकामा गुरुयोजना तथाङ्क संकलनका समय सम्म विभिन्न वडामा ३० वटा खानेपानी योजनाहरू निर्माणाधीन अवस्थामा रहेका छन् । निर्माणाधीन योजनाहरूबाट करिब ९५९ घरधुरीहरू लाभान्वित हुने देखिन्छ। यसरी समग्रमा विद्यमान योजनाहरू र निर्माणाधीन योजनाहरूबाट नगरपालिकाको कुल घरधुरीको करिब २०% घरधुरीहरूमा निर्माणाधीन योजनाहरू सम्पन्न हुँदा व्यवस्थित योजनाबाट खानेपानी सेवा आपूर्ति हुने देखिन्छ। हाल सम्म निर्माण सम्पन्न भएका र निर्माणाधीन योजनाहरू सबै उपभोक्ता समितिबाट सञ्चालन र व्यवस्थापन भईरहेका छन्।

यसका साथै सबै योजनाका उपभोक्ता समितिहरूको सम्बन्धित निकायहरूमा दर्ता, उनीहरूको बार्षिक साधारण सभा, आय ब्ययको अवस्था सार्वजनिकरण, पानी सुरक्षा योजना लगायत पानीको स्रोत संरक्षण र दिगो बनाउन गरिने प्रयासहरू समेत महत्वपूर्ण हुन जान्छन। नगरपालिकाको भौगोलिक अवस्थित खानेपानीका मुहानहरूको अवस्था र यस क्षेत्रमा बिगत बर्षहरूमा पानीका स्रोतहरूमा भईरहेको बर्षायामको क्षती लगायतका कारणहरूलाई समेत भाबी योजना बनाउदा बिश्लेषण गर्नु जरुरी हुन जान्छ।

जलउपयोग गुरुयोजनाको तथाङ्क र छलफलहरूले पालिकामा मुहान दर्ता एकदमै कम रहेको, समितिहरू दर्ता रहेपनि धेरै समितिहरू निस्कृय खालका भेट्टीएका छन् । मासिक बैठक नगर्ने, वार्षिक भेला तथा साधारण सभा नगर्ने र लेखापरिक्षण पनि नगर्ने खालका समितहरू देखिन्छन् । खानेपानी तथा सरसफाइ उपभोक्ता समितिलाइ आफ्नो जिम्मेवारी तर्फ चासो नदेखिएको, समितीका पदाधिकारीहरूले समेत मासिक महशुल नतिर्ने गरेको, योजना तथा संरचनाको लगत तयार नगरेको, नियमित तथा भैपरि आउने मर्मतसंभार आदी प्रति चासो नभएको देखिन्छ ।

विद्यमान खानेपानी योजनाहरूले वितरण गर्दै आई रहेको खानेपानीहरूमा पानी सुरक्षा योजना निर्माण नभएको देखिएको छ। यसका साथै सबै योजनाहरूमा सानो तथा ठुलो मर्मत गरि योजनाहरूलाई दिगोरुपमा संचालन गर्नुपर्ने चुनौती रहेको छ। नगरपालिकाले सबै विद्यमान खानेपानी योजनाहरू र निर्माणाधीन खानेपाली योजनाहरूमा सुरक्षित पानीका उपायहरू अवलम्बन गर्नुपर्ने र निर्माणको अन्त संगै पानी सुरक्षा योजना निर्माण, पानी महशुल निर्धारण र संकलन संयन्त्र, पानी हेरालो वा ग्रामीण मर्मत सम्भार कार्यकर्ताको व्यवस्थापन गर्नुपर्ने आवश्यक देखिन्छ।

अधिकांश खानेपानी उपभोक्ता समितिहरूको व्यवस्थापकिय क्षमता कमजोर देखिएको छ भने प्राय सबै खानेपानी योजनाहरूमा आवश्यक प्राबिधिक जनशक्तिको कमि महशुष गरिएको छ यसको निदानका लागी पालिकामा हाल विद्यमान खानेपानी योजनाका उपभोक्ता समितिहरूको व्यवस्थापकिय क्षमता विश्लेषण गर्दा कुनैपनि उपभोक्ता समितिहरू व्यवस्थित ढंगबाट संचालन भएको नदेखिएको हुँदा नगरपालिकाले आवश्यक ऐन कानुनहरू निर्माण गरि उपभोक्ता समिति मार्फत हुने निर्माण कार्य र दिगोपना कार्यलाई व्यवस्थापन गर्नु पर्ने देखिन्छ।

त्यसकारण नयाँ खानेपानी योजनाहरू निर्माण गर्दा सुरुवात देखिनै उपभोक्ताहरूको क्षमता बिकास, मर्मत सम्भार कोष संकलन र ब्यबस्थापन, ग्रामीण मर्मत सम्भार कार्यकर्ताको बिकास र परिचालन अनिवार्य रुपमा गर्नुपर्ने देखिन्छ।

विद्यालयहरूको खानेपानी तथा सरसफाइ को अवस्थाको विश्लेषण गर्दा, जम्मा ६९ विद्यालयहरू रहेका छन्। ६९ वटा विद्यालय मध्ये ४४ (६४%) वटामा खानेपानीको राम्रो व्यवस्था रहेको छ भने ६२ (९०%) वटा विद्यालयहरूमा शौचालयको व्यवस्था रहेको तर केहि विद्यालयहरूमा मापदण्ड अनुसारको खानेपानी तथा शौचालय सुबिधा रहेको छैन। विद्यालय सरसफाइको समग्र स्थिति मुल्याङ्कन गर्दा विद्यालयहरूमा भरपर्दो व्यवस्थित खानेपानी योजनाहरू निर्माण गर्नुपर्ने, खानेपानी तथा सरसफाइ प्रवर्धनका लागि उपयुक्त सहयोगी व्यक्तिको व्यवस्थापन सहित स्पष्ट नीति नियम बनाउनु पर्ने देखिन्छ ।

नगरपालिका क्षेत्रमा रहेका ११ वटा स्वास्थ्य संस्थाहरूमा गरिएको सर्वेक्षणका आधारमा खानेपानीको राम्रो व्यवस्थापन ११ वटैमा पाईएको छ भने ११ वटैमा शौचालय सुबिधा रहेको छ । त्यस्तै ठोस तथा अन्य फोहोर व्यवस्थापन ९ वटामा सन्तोषजनक रहेको छ। स्वास्थ्य संस्थाहरूको समग्र स्थिति मुल्याङ्कन गर्दा संस्थाहरूमा भरपर्दो व्यवस्थित खानेपानी योजनाहरू निर्माण गर्नुपर्ने, खानेपानी तथा सरसफाइ प्रवर्धनका लागि उपयुक्त सहयोगी व्यक्तिको व्यवस्थापन सहित स्पष्ट नीति नियम बनाउनु पर्ने देखिन्छ ।

नगरपालिका क्षेत्रमा रहेका निर्माण गरिएका सार्वजनिक शौचालयहरू समेत उचित व्यवस्थापन अभाव देखिएको छ। निर्माण भएका शौचालयहरूलाई प्रयोगमा ल्याउन खानेपानी आपूर्ति, सरसफाइको प्रवन्ध सहित नियमित हेरचाह र रेखदेखका लागि प्रवन्ध गर्नुपर्ने आवश्यक देखिन्छ।

घरायसी सरसफाइको अन्तर विश्लेषण गर्दा १३% घरधुरीहरूमा शौचालय निर्माणका लागि अभियान संचालन गर्नुपर्ने, शौचालयहरूको स्तरउन्नति, मर्मतका लागि बिशिष्ट नीति सहित समुदायहरूलाई उत्प्रेरित गर्नुपर्ने देखिन्छ भने महिनावारी व्यवस्थापन र महिलाहरूलाई नीति निर्माण देखि योजना कार्यान्वयन सम्म सकृय तथा अर्थपुर्ण सहभागिता गराई चेतनामुलक कार्यक्रमहरूका माध्यमबाट सबै अवस्थामा शौचालय तथा पानी धाराको प्रयोगका अनिवार्य पहुँच गराउनु पर्ने आवश्यक देखिन्छ ।

नगरपालिकामा दिसाजन्य लेदो व्यवस्थापन र ठोस फोहोर व्यवस्थापनको अभाव रहेको पाईन्छ। नगरपालिकाले बढ्दो शहरीकरण र बसाइँसराइको चाप बढी भएकोले अहिले देखि नै दिसाजन्य लेदोको उचित व्यवस्थापनका लागि आवश्यक पहल गर्ने र बजेट विनियोजन गर्ने साथै शहरी क्षेत्रका ठोस तथा अन्य तरल फोहोर व्यवस्थापनका लागि उचित समाधानका उपाय सहितको नीति तर्जुमा गर्दै कार्यान्वयन गर्नुपर्ने देखिन्छ।

सिंचाइ सुबिधा

सिंचाइ तर्फ नगरपालिकामा १०५ वटा सिंचाई कुलोका योजनाहरू विद्यमान योजनाहरू रहेका छन् । त्यसै गरि लघु सिंचाई तर्फ ९ वटा विद्यमान योजनाहरू रहेका छन्। विद्यमान सबै सिंचाइका योजनाहरूबाट कूल खेतियोग्य सिंचित क्षेत्रफलको करिब १४१५३ रोपनी अर्थात् कूल खेतियोग्य भू-भाग मध्ये करिब १७% जमिन सिंचित भइरहेको छ। हालसम्मका विद्यमान सिंचाइ योजनाहरू मध्ये प्राय सबै योजनाहरू सिंचाई बिभाग, प्रदेश सरकार र स्थानीय सरकार मार्फत बजेट विनियोजन भई निर्माण भएको देखिन्छ।

वातावरण, पर्यावरण र स्रोत संरक्षण

वातावरण, पर्यावरण र स्रोत संरक्षण तर्फ विद्यमान कुनैपनि योजनाहरू रहेका छैनन् भने नगरपालिकाको योजना तर्जुमा गोष्ठीबाट जम्मा ५५ वटा वातावरण पर्यावरण सम्बन्धि योजनाहरू प्रस्ताव गरिएका छन्। पञ्चदेवल विनायक नगरपालिकामा वर्षातको समयमा नदी कटान तथा बाढीबाट बिगतका वर्षहरूमा ठूलो धनजनको क्षति हुँदै आइरहेको छ । वर्षातको समयमा हुने क्षति र जोखिमहरूलाई मध्यनजर गर्दै नगरपालिकाले विपद पुर्व तयारी तथा प्रतिकार्य योजना तयारी गरिरहेको छ तथापी योजनाहरूको कार्यान्वयनका लागि ति प्रयासहरू मात्र प्रयाप्त भने छैनन् नगरपालिकामा विपद प्रतिकार्यका लागि नगरपालिका, वडा र समुदायस्तरमा पनि विभिन्न समिति, उप-समितिहरू गठन भइ परिचालन समेत भईरहेका छन्।

नगरपालिका क्षेत्रमा पानीका स्रोतहरू संरक्षण, धारा निर्माण गरि सामुदायिक उपभोग जस्ता निकै नै सराहनिय कार्यहरू गरेको सर्वेक्षणबाट प्राप्त भएको छ। पानीका स्रोतहरूलाई दिगो उपयोग गर्न रिजार्ज पोखरिहरू निर्माण, स-साना खोला खोल्सीमा चेक ड्याम निर्माण, पानीको स्रोतहरूलाई टेवा पुऱ्याउने खालका बृक्षहरू प्रवर्धन र बृक्षारोपण, प्लाष्टिक जन्य बस्तुहरू पानीका स्रोत भएका क्षेत्रमा निषेध गर्ने, चरिचरनलाई व्यवस्थित पादै पानीको मुहानहरू भन्दा माथिल्लो क्षेत्रमा चरिचरन बन्द गराउने तथा पूर्वाधारहरूको पृर्ब-सम्भाव्यता अध्ययन गर्दा स्रोतहरूलाई बिशेष ध्यान दिने कानुनहरू निर्माण, कार्यान्वयन र अनुगमन गर्नु आवश्यक देखिन्छ।

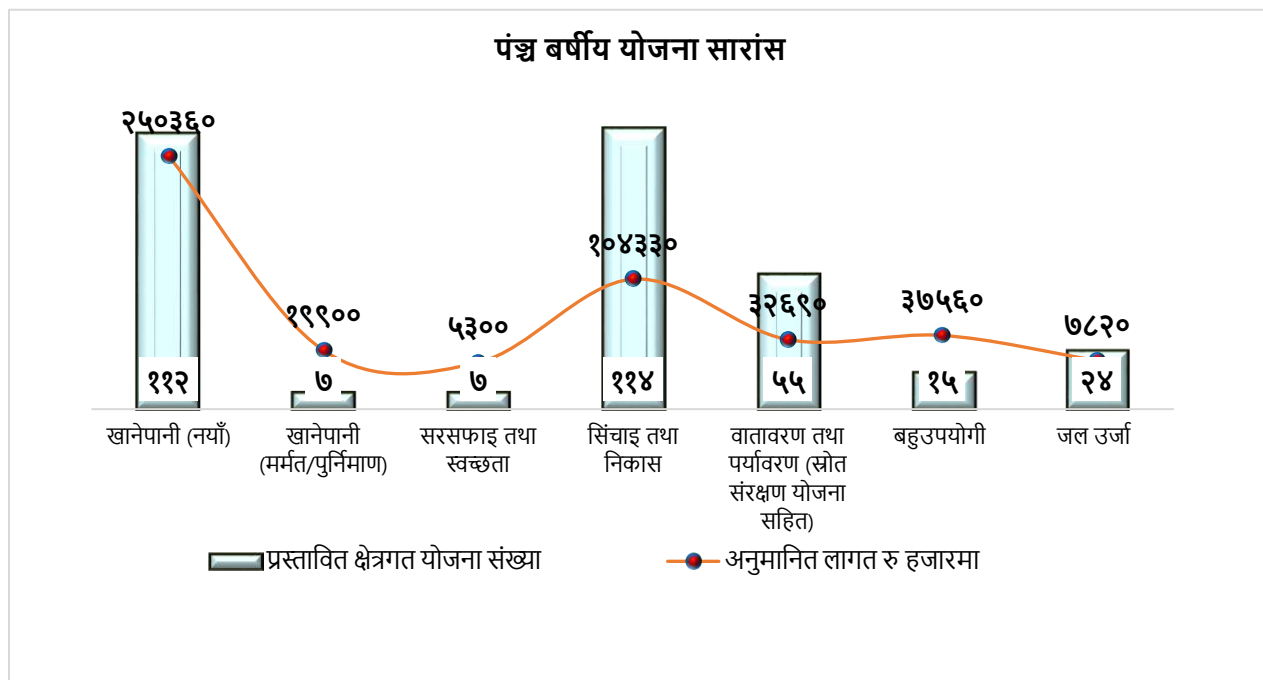
पानीको बहुउपयोगी उपयोग

पानीको बहुउपयोगिता सहित निर्माण गरिएका योजना तर्फ जम्मा १५ वटा विद्यमान योजनाहरू रहेका छन्। बिद्यमान बहुउपयोगी योजनाहरूमा ५ वटा योजनाहरू सिंचाइ तथा बिद्युत र १० वटा योजनाहरू सिंचाइ, तथा घट्ट रहेका छन्। बिद्यमान बहुउपयोगी योजनाहरूबाट नगरपालिका क्षेत्रका ४४०३ घरधुरीहरू लाभान्वित भएका छन् । घट्ट योजनाहरूबाट नगरक्षेत्रका २८८८ घरधुरीहरू लाभान्वित भएका छन् ।

बिद्यमान बहुउपयोगी योजनाहरूलाई निरन्तर सेवा उन्मोख बनाउन नगरस्तरमा मर्मतसम्भार कोषको व्यवस्थापन, उपभोग शुल्क सहित पालेहरूको पारिश्रमिक/प्रोत्साहन भत्ता, जीविकोपार्जन तथा आयआर्जन क्रियाकलापमा समुदायलाई जोडि बेमौसमी तरकारी तथा नगदे खेती तर्फ प्रोत्साहन गर्नु पर्ने देखिन्छ।

५.२. आवधिक योजनाको सारांश

यस पञ्चदेवल विनायक नगरपालिकामा विद्यमान जलस्रोतहरू, सामाजिक तथा सांस्कृतिक अवस्था, आर्थिक तथा प्राविधिक पक्षहरूको अध्ययन र छलफल तथा जन आवश्यकतामा आधारित भई जलउपयोग गुरुयोजनाको अभिन्न अंग आवधिक योजना तयार गरिएको छ। आवधिक योजना अर्न्तगत का ९ वटै वडाहरूमा योजना तर्जुमा मार्फत जम्मा सबै क्षेत्रका क्षेत्रगत योजनाहरू पहिचान गरी प्राथमिकताक्रम सहित गुरुयोजनामा संलग्न गरिएका छन।

प्रस्तावित योजनाहरूलाई योजनाको प्रकृति, कार्यान्वयनका लागि आवश्यक पर्न सक्ने बाह्य सहयोग, प्रविधि विकल्प, लागत अनुमान आदिलाई आधार मानी विभिन्न क्षेत्रका क्षेत्रगत योजनाहरूको कार्यान्वयनका लागि र वडा स्तर गरी दुई भागमा विभाजन गरी प्राथमिकता क्रम सूची तयार गरिएको छ । योजना तर्जुमाको समयमा वडा र पालिकाबाट कार्यान्वयन गर्नका लागि पहिचान भएका जम्मा क्षेत्रगत योजनाहरू मध्ये ११२ वटा नया खानेपानी योजना, ७ वटा खानेपानी योजनाहरू मर्मत तर्फ, ११४ वटा कुलो सिंचाई योजना, १५ वटा बहु उपयोगी योजना, २४ वटा सुधारिएको पानी घट्ट, ७ वटा सार्वजनिक शौचालय र ५५ वटा वातावरण, पर्यावरण संरक्षण र जलवायु परिवर्तन अनुकूलन तथा प्रकोप जोखिम न्यूनीकरण क्षेत्रका योजनाहरू गरी जम्मा ३३४ वटा बिभिन्न क्षेत्रगत योजनाहरू बृहद छलफल गरि प्राथमिकताक्रम तोकि आवधिक योजनाको रूपमा प्रस्ताव

गरिएका छन। उक्त योजनाहरूको कार्यान्वयनका लागि आवश्यक पर्ने अनुमानित लागत सहित निर्धारण गरि ग्राफ-९ मा प्रस्तुत गरिएको छ।

पञ्चवर्षीय योजनाहरूको अनुमानित लागत तयार गर्दा भित्र रहेका विद्यमान/निर्माणाधीन योजनाहरूको प्रतिव्यक्ति लागत बाट निर्धारण भएको स्थानीय दररेटहरूको आधारमा प्रस्तावित योजनाको हालको कुल जनसंख्यालाई प्रतिव्यक्ति लागतले गुणन गरी तयार गरिएको छ।

पञ्चवर्षीय योजनाहरूको अनुमानित लागत तथा प्रस्तावित योजना संख्याको विश्लेषण तलको ग्राफ-९ मा गरिएको छ भने थप क्षेत्रगत पञ्चवर्षीय योजनाहरूको योजनागत विस्तृत विवरण अनुसूची-७ देखि १२ सम्ममा उल्लेख गरिएको छ।

५.२.१. खानेपानी योजनाहरू

यस पञ्चदेवल विनायक नगरपालिकाका समुदाय स्तरमा भएका छलफल, अन्तरक्रिया, योजना तर्जुमा कार्यशाला गोष्ठीहरू र विद्यमान खानेपानीको सुबिधा स्तर विश्लेषण गरी मा जम्मा ११२ वटा नयाँ खानेपानीका योजनाहरू र ७ वटा मर्मतका योजनाहरू गरि जम्मा ११९ वटा योजनाहरू प्रस्ताव गरी पञ्चवर्षीय योजनामा समावेश गरिएका छन्। उक्त योजनाहरूको व्यवस्थापन पश्चात १ देखि ९ वटै वडाका सबै घरधुरीहरूलाई सफा सुरक्षित खानेपानी आपूर्ति गर्ने लक्ष्य लिईएको छ।

नगरपालिकामा प्रस्तावित गरिएका खानेपानी क्षेत्रका योजनाहरू निर्माणबाट करिब ४६६६ घरधुरीहरूमा सुरक्षित खानेपानी सेवा विस्तार हुने लक्ष्य लिएको छ। योजनाहरू निर्माणका लागि अनुमानित लागत २७ करोड ११ लाख १० हजार रहेको छ। तर्जुमा गरिएका योजनाहरूको वडागत विवरण तालिका-३२ मा र कार्यान्वयनका लागि नगरपालिकामा सिफारिस गरिएका योजनाहरूको प्राथमिकता क्रम अनुसारको विवरण अनुसूची-७ मा उल्लेख गरिएको छ।

तालिका- 32: प्रस्तावित खानेपानी योजनाहरूको विवरण

वडा नं.	प्रस्तावित खानेपानी योजना विवरण					
	नया			मर्मत सम्भार/पुनर्निर्माण/सेवा बिस्तार		
	योजना संख्या	लाभान्वित घरधुरी संख्या	अनुमानित लागत (ने.रु.'०००)	योजना संख्या	लाभान्वित घरधुरी संख्या	अनुमानित लागत (ने.रु.'०००)
१	१३	३१८	१९७३५	०	०	०
२	७	४१५	१९८५८	०	०	०
३	११	५५६	२८८४८	०	०	०
४	१६	८०२	४२७५०	०	०	०
५	२१	७६३	३८९२३	०	०	०
६	१९	३९३	१९९३७	०	०	०
७	१०	७५१	४४१३०	२	२२२	१४२२०
८	८	२८२	१५३२०	२	५१	१६९०
९	७	३८६	२०८६०	३	११७	३९९०

जम्मा	११२	४६६६	२५०३६०	७	३९०	१९९००
-------	-----	------	--------	---	-----	-------

स्रोत: जलउपयोग गुरुयोजना, वडा तथा स्तरीय योजना तर्जुमा गोष्ठी, २०८०

५.२.२. सरसफाइ योजनाहरू

यस नगरपालिकाका ८७% घरधुरिहरूमा घरायसी स्तरमा शौचालय निर्माण भई प्रयोगमा रहेका छन् र शौचालय बिग्रेका/भत्केका बाँकि घरधुरीहरूमा पनि शौचालय निर्माण गरी प्रयोगका लागि नगरपालिकाले जनचेतनामुलक क्रियाकलापहरू र आवश्यक सहयोग गर्ने नीति लिएको छ। यसका साथै बढ्दो यातायातको चाप र यात्रुहरूको ओहोरदोहर तथा सडक मार्गको बजार क्षेत्रहरूमा अत्यधिक मात्रामा ठोस फोहोर, खुला दिसापिसाब बढ्दै गएको हुँदा बढ्दै गईरहेका बजार क्षेत्रहरूमा सार्वजनिक शौचालयहरूको निर्माण र व्यवस्थापन गर्नुपर्ने आवश्यकता देखिएको छ। नगरपालिकाले बढ्दो बजार क्षेत्रहरूमा सार्वजनिक शौचालय निर्माण र ठोस फोहोर व्यवस्थापनका लागि ल्याण्डफिल साइट निर्माणको योजना बनाएको छ। त्यसका लागि ७ वटा नयाँ शौचालय निर्माणका लागि प्रस्ताव र १ वटा ल्याण्डफिल साइट निर्माणाधिन छ। सार्वजनिक शौचालय निर्माण लागि अनुमानित लागत ५३ लाख रहेको छ। सरसफाइका प्रस्तावित योजनाहरूको सारांश विवरण तालिका-३३ र विस्तृत विवरण अनुसूची-७ (TA-१०) मा उल्लेख गरिएको छ।

तालिका- 33: प्रस्तावित सरसफाइका योजनाहरूको विवरण

वडा नं.	प्रस्तावित योजनाहरूको विवरण			
	प्रस्तावित संख्या	लाभान्वित घरधुरी संख्या	योजनाको किसिम/प्रकृति	अनुमानित लागत (ने.रु.'०००)
३	१	९२५	नयाँ	१०००
४	१	६७८	नयाँ	७००
५	१	६००	नयाँ	८००
६	१	३२०	नयाँ	८००
७	१	६९०	नयाँ	८००
८	१	३१०	नयाँ	६००
९	१	३८०	नयाँ	६००
जम्मा	७	३९०३		५३००

स्रोत: जलउपयोग गुरुयोजना, वडा तथा स्तरीय योजना तर्जुमा गोष्ठी, २०८०

५.२.३. बहुउपयोगी योजनाहरू

पञ्चदेवल विनायक नगरपालिकाको वडा तथा पालिका स्तरीय आवश्यकता पहिचान तथा योजना तर्जुमाको समयमा यस मा विभिन्न क्षेत्रलाई लक्षित गरि जम्मा १५ वटा बहुउपयोगी क्षेत्रका योजनाहरू प्राथमिकीकरण गरिएका छन ।

नगरपालिकामा प्रस्तावित गरिएका बहुउपयोगी क्षेत्रका योजनाहरू निर्माणबाट करिब ४५४३ घरधुरीहरूमा सेवा विस्तार हुने लक्ष्य लिईएको छ। योजनाहरू निर्माणका लागि अनुमानित लागत ३ करोड ७५ लाख ६० हजार रहेको छ।

उक्त योजनाहरूको वडागत विवरण तलको तालिका-२९ मा उल्लेख गरिएको छ भने प्राथमिकता क्रम अनुसारको सूची र थप विस्तृत विवरण अनुसूची-९ मा उल्लेख गरिएको छ।

तालिका- 34: तर्जुमा गरिएका बहु-उपयोगी योजनाहरूको विवरण

वडा नं.	प्रस्तावित योजनाको विवरण			
	योजना संख्या	लाभान्वित घरधुरी संख्या	अनुमानित लागत (ने.रु.)	योजनाको प्रकार
५	२	१०६०	५६००	बहुउपयोगी
६	२	५८८	३२००	बहुउपयोगी
७	४	१२२०	९३६०	बहुउपयोगी
८	४	११९०	१२४००	बहुउपयोगी
९	३	४८५	७०००	बहुउपयोगी
जम्मा	१५	४५४३	३७,५६०	

स्रोत: जलउपयोग गुरुयोजना, वडा तथा स्तरीय योजना तर्जुमा गोष्ठी, २०८०

५.२.४. सिंचाइ योजनाहरू

वडा तथा नगरपालिका स्तरमा संचालित योजना तर्जुमा गोष्ठीबाट पञ्चदेवल विनायक नगरपालिकामा जम्मा ११४ वटा सिंचाइ कुलोका योजनाहरू (मर्मत) प्रस्ताव गरेका छन्। सिंचाइ सुबिधाको विद्यमान अवस्था र ती सिंचाइ योजनाहरूको संचालनको अवस्थालाई मध्यनजर गरी ६,००४ घरधुरीको १५,९७२ रोपनी खेतीयोग्य जमिन सिंचित हुने गरि योजनाहरू तर्जुमा गरिएका छन्। योजनाहरू निर्माणका लागि अनुमानित लागत १० करोड ४३ लाख ३० हजार रहेको छ। उक्त कुलो सिंचाइ योजनाहरूको वडागत विवरण तालिका-३० र प्राथमिकताक्रम अनुसारको सूची अनुसूची-८, **PL**-२ र **TA**-११ मा उल्लेख गरिएको छ।

तालिका- 35: प्रस्तावित सिंचाइ योजनाहरू (परम्परागत) को विवरण

वडा नं.	परम्परागत (कुलो/नहर/पाईप) सिंचाइ योजना							
	नयाँ योजना				मर्मत सम्भार/पुननिर्माण/सेवा बिस्तार			
	योजना संख्या	लाभान्वित घरधुरी संख्या	सिंचित क्षेत्र (रोपनी)	अनुमानित लागत (ने.रु.)	योजना संख्या	लाभान्वित घरधुरी संख्या	सिंचित क्षेत्र (रोपनी)	अनुमानित लागत (ने.रु.)
१	०	०	०	०	१४	६१०	२२३२	१२३३०
२	०	०	०	०	८	२५८	६१५	५१७०

३	०	०	०	०	७	४६७	१२६०	६०००
४	०	०	०	०	९	३९०	७८५	५३७५
५	०	०	०	०	१३	३५४	१६५५	१५२५५
६	०	०	०	०	२०	१०९८	४३००	३०३१५
७	०	०	०	०	१७	१६७९	२२२०	१०५१०
८	०	०	०	०	९	४९३	७१५	८६००
९	०	०	०	०	१७	६५५	२१९०	१०७७५
जम्मा	०	०	०	०	११४	६००४	१५९७२	१०४३३०

स्रोत: जलउपयोग गुरुयोजना, वडा तथा स्तरीय योजना तर्जुमा गोष्ठी, २०८०

५.२.५. स्रोत संरक्षण तथा वातावरण संरक्षण योजनाहरू

यस नगरपालिकामा कर्णाली नदी तथा अन्य खोलाहरूको कटान, पहिरो, बषार्तको भल तथा बाढी र जलवायु परिवर्तनको प्रत्यक्ष असरहरूले गर्दा पर्यावरण र वातावरण व्यवस्थापनका क्रियाकलापहरू यसको लागि धेरै आवश्यक रहेका छन्। हाल भइरहेको जलवायु परिवर्तनका असरहरू अझ आक्रामक हुने संभावना रहेको देखिन्छ। स्थानीय तहहरूको नयाँ संरचना संगै विकासमा बढ्दो जनआकांक्षा तथा नयाँ सडक ट्र्याक खोल्ने कार्यहरू, सडक विस्तार योजना लगायतले जोखिम झनै थपिने हुँदा भौगोलिक रूपमा यस नगरपालिकाको पश्चिम र दक्षिण क्षेत्रका वडा तथा बस्तीहरूमा वर्षाको समयमा अझै बढी खतरामा हुने गर्दछन।

नगरपालिकामा वातावरण संरक्षण र जलाधार क्षेत्र व्यवस्थापन लगायत जलवायु परिवर्तन अनुकूलन सम्बन्धी विभिन्न क्रियाकलापहरू तय गरिएका छन्। जस अर्न्तगत पानीका स्रोतहरू संरक्षण, नदी कटान नियन्त्रण, बहुउद्देशिय नर्सरी स्थापना तथा वृक्षारोपण, खानेपानीका स्रोतमा पुनर्भरण पोखरी निर्माण आदि जस्ता विभिन्न खाले ५५ वटा योजनाहरूको सम्भावना अध्ययन गरी प्राथमिकीकरण गरेकोछ। आगामी दिनहरूमा यसमा विकास निर्माणका गतिविधिहरू सञ्चालन संगसंगै यी क्रियाकलापहरूलाई बढी प्राथमिकता दिई जलवायु परिवर्तनका असर न्यूनीकरण र जोखिम व्यवस्थापनमा ध्यान दिनुका साथै जनचेतना बढाउने तथा जोखिम नक्सांकन गरी विकास गतिविधिहरूमा जोखिम न्यूनीकरणका उपाय अवलम्बन गर्नु जरुरी देखिन्छ। यसरी योजना तर्जुमाको समयमा योजनहरूको लगानी र प्रकृति हेरी र बाँकि योजनाहरू वडामा नै सिफारिस गरिएका छन्।

नगरपालिकामा प्रस्तावित गरिएका वातावरण तथा पर्यावरण क्षेत्रका योजनाहरू निर्माणबाट करिब ३१६८ घरधुरीहरूले लाभ पाउने छन भने योजनाहरू निर्माणका लागि अनुमानित लागत ३ करोड २६ लाख ९० हजार रहेको छ।

उक्त वातावरण तथा पर्यावरण क्षेत्रका तर्जुमा गरिएका क्रियाकलाप तथा योजनाहरूको वडागत विवरण तलको तालिका-३१ मा र थप प्राथमिकता क्रम अनुसारको सुची अनुसूची-१० मा उल्लेख गरिएको छ।

तालिका- 36: तर्जुमा गरिएका वातावरण तथा पर्यावरण योजनाहरूको विवरण

वडा नं.	प्रस्तावित योजनाहरूको विवरण
---------	-----------------------------

	योजना संख्या	लाभान्वित घरधुरी विवरण	योजनाको किसिम	योजनाको प्रकृति	अनुमानित लागत (ने.रु.)
१	६	१०९	नयाँ	वातावरण तथा पर्यावरण	३५००
२	१२	७७०	नयाँ	वातावरण तथा पर्यावरण	६६५०
३	५	९७	नयाँ	वातावरण तथा पर्यावरण	२६००
४	६	२७७	नयाँ	वातावरण तथा पर्यावरण	३५००
५	३	६०	नयाँ	वातावरण तथा पर्यावरण	१५००
६	५	१०२०	नयाँ	वातावरण तथा पर्यावरण	३४००
७	५	२२९	नयाँ	वातावरण तथा पर्यावरण	३४००
८	९	४२१	नयाँ	वातावरण तथा पर्यावरण	५५६०
९	४	१८५	नयाँ	वातावरण तथा पर्यावरण	२५८०
जम्मा	५५	३१६८			३२६९०

स्रोत: जलउपयोग गुरुयोजना, वडा तथा स्तरीय योजना तर्जुमा गोष्ठी, २०८०

५.२.६. जलउर्जा सम्बन्धी योजनाहरू

पञ्चदेवल विनायक नगरपालिकामा योजना तर्जुमा क्रममा तत्कालिक अवस्थामा कुनै पनि लघु जलबिद्युत सम्बन्धित योजनाहरू जलउपयोग गुरुयोजनामा प्रस्ताव गरिएको छैन। हाल संचालनमा रहेका ५ वटा साना जलबिद्युत योजनाहरूको मर्मत तथा नियमित संचालन गर्न यसै गुरुयोजनाको बहुउपयोगी शीर्षकमा समावेश गरिएको छ। कुटानी पिसानीलाई अझै सहज बनाउन जलउर्जा क्षेत्रमा २४ वटा सुधारिएको पानी घट्टा योजनाहरू तर्जुमा गरिएका छन्। उक्त सबै योजनाहरू निर्माण गर्न सकिनेमा पालिका क्षेत्रका ३८९४ घरधुरीहरूलाई कुटानी र पिसानीको सेवा विस्तार हुने देखिन्छ।

नगरपालिकामा सुधारिएको पानी घट्टा प्रस्तावित योजनाहरू निर्माणका लागि अनुमानित लागत ७८ लाख २० हजार प्रस्ताव गरिएको छ।

उक्त योजनाहरूका वडागत विवरण तालिका नं २५ मा र प्राथमिकता क्रम अनुसारको सूची अनुसूची-११ मा उल्लेख गरिएको छ।

तालिका- 37: प्रस्तावित जलउर्जा क्षेत्रका योजनाहरूको विवरण

वडा नं.	प्रस्तावित योजनाहरूको विवरण				
	योजना संख्या	लाभान्वित घरधुरी विवरण	योजनाको किसिम	योजनाको प्रकृति	अनुमानित लागत (ने रु.'०००)
१	२	२४४	नया	सुधारिएको घट्टा	३८०
२	०	०	नया	सुधारिएको घट्टा	०
३	०	०	नया	सुधारिएको घट्टा	०
४	०	०	नया	सुधारिएको घट्टा	०
५	१	२३०	नया	सुधारिएको घट्टा	३००

६	२	८००	नया	सुधारिएको घट्ट	९००
७	३	१३७०	नया	सुधारिएको घट्ट	१५८०
८	६	५९५	नया	सुधारिएको घट्ट	२१८०
९	८	६५५	नया	सुधारिएको घट्ट	२४८०
जम्मा	२२	३८९४			७८२०

स्रोत: जलउपयोग गुरुयोजना, वडा तथा स्तरीय योजना तर्जुमा गोष्ठी, २०८०

अध्याय-६: गुरुयोजना कार्यान्वयन, बजारीकरण र अद्यावधिक

६.१. गुरुयोजनामा लगानीका लागि अल्प/मध्यम/दीर्घकालीन योजना

जल उपयोग गुरुयोजना निर्माणको क्रममा बस्ती तथा समुदाय स्तरबाट सहभागितात्मक ढंगबाट संकलन गरिएका सूचनाहरूको वडास्तरमा प्रमाणीकरण गरी सबै क्षेत्रगत योजनाहरूको प्राथमिकीकरण गरिएको र स्तरमा गरिएको तथ्याङ्क प्रमाणीकरण र योजना तर्जुमा गोष्ठीबाट अझै योजनाहरूको प्राथमिकीकरण परिष्कृत भएको छ । पालिका भित्रका शाखा/उप-शाखाका प्रतिनिधिहरू, सबै वडाका वडा जनप्रतिनिधिहरू, स्थानीय समाजसेवी, बुद्धिजीवीहरू र नगरकार्यपालिकाका सम्पूर्ण पदाधिकारीहरूको सहभागिताले जलउपयोग गुरुयोजनाको योजना तर्जुमा कार्यलाई एकदमै प्रभावकारी बनाउन सहयोग पुगेको थियो ।

जलउपयोग गुरुयोजनाको प्रभावकारी रूपमा समुदायको अपेक्षा अनुसार कार्यान्वयनका लागि पालिकाले आफुसंग भएको स्रोतहरूको उपलब्धताको यकिन गर्नुका साथै सम्भावित साझेदारहरूको पहिचान,

स्रोतहरूको खोजी गरेर ती स्रोतहरूको आधारमा जलउपयोग गुरुयोजनामा समावेश भएका योजना तथा क्रियाकलापहरूलाई अल्पकालीन, मध्यकालीन र दीर्घकालीन रूपमा विभाजन गरिएकोछ। साथै ले जलउपयोग गुरुयोजनाको कार्यान्वयनका लागि आफ्नो आन्तरिक तथा बाह्य स्रोतहरू जुटाई बार्षिक रूपमा गर्न सक्ने लगानीको समेत प्रक्षेपण गरी प्राथमिकताक्रम अनुसारका योजनाहरूलाई अल्पकालीन/मध्यकालीन/ दीर्घकालीन रूपमा विभाजन गर्नुपर्ने हुन्छ । पञ्चदेवल विनायक नगरपालिकाले प्रक्षेपण गरेका अल्पकालीन, मध्यकालीन र दीर्घकालीन लक्ष्यहरूलाई तल चर्चा गरिएको छ।

अल्पकालीन लक्ष्य (आ.व. २०८१/८२ सम्ममा):

यस नगरपालिकाको सबै घरधुरीहरूलाई आधारभुत तहको खानेपानी उपलब्ध गराईने छ। खानेपानी उपलब्ध नभएका स्थानहरूमा खानेपानी योजनाहरू निर्माण गरी आधारभुत तहको खानेपानीबाट घरधुरीहरू लाभान्वित हुनेछन। २००० रोपनी जग्गा सिंचित गर्ने सिंचाइ योजनाहरू तर्जुमा गरिएको छ। खुल्ला दिसमुक्त घोषणा निरन्तरताका लागि शौचालय सुविधा नरहेका १३% प्रतिशत घरधुरीहरूमा साथै १०% विद्यालयहरूमा शौचालय निर्माण गर्न पहल गरिनेछ। सामुदायिक विधालयहरूमा पानीको उचित प्रबन्ध मिलाई सरसफाईको स्तर वृद्धि गरिने छ। नगर क्षेत्र भित्रका पानीका स्रोतहरूमा जलवायु अनुकूलन राखी संरक्षणका लागि आवश्यक पूर्वाधार, वृक्षारोपण तथा जनचेतनामुलक कार्यक्रमहरू संचालन गरिने छन्। समुदायहरूलाई पूर्ण सरसफाइ बनाउन पहल गरिने छ।

मध्यकालीन लक्ष्य (आ.व. २०८४/८५ सम्ममा):

यस नगरपालिकाको सबै घरधुरीहरूलाई आधारभुत तहको खानेपानीबाट उच्च तहको खानेपानीमा सेवा विस्तार गरिने छ। ६००० रोपनी जग्गा सिंचित गर्ने सिंचाइ योजनाहरू तर्जुमा गरिएको छ। समुदायहरूलाई पूर्ण सरसफाइ युक्त बनाइने छ।

दीर्घकालीन लक्ष्य (आ.व. २०८७/८८ सम्ममा):

यस नगरपालिकाको सबै घरधुरीहरूलाई उच्च तहको खानेपानीमा सेवा विस्तारलाई निरन्तरता दिईने छ। दिईनेछ। ७००० रोपनी जग्गा सिंचित गर्ने सिंचाइ योजनाहरू तर्जुमा गरिएको छ। पूर्ण सरसफाइ युक्त समुदायहरूलाई निरन्तरता दिइने छ।

खानेपानी सेवा:

- सबै आयोजनाहरूको खानेपानी सेवास्तर सुरक्षित व्यवस्था भएको स्तरमा पुऱ्याउने ।
- सुरक्षित व्यवस्था भएको खानेपानी सेवास्तर उपभोग गर्ने जनसंख्या १००%
- सरसफाइ सेवा: नगरपालिकाका सबै वडाहरू "पूर्ण सरसफाइ क्षेत्र" घोषणा भएको हुनेछ ।
- परम्परागत कुलो सिंचाइ र लघु सिंचाइ सेवा: नगरपालिकाको ७५% खेति योग्य जमिनमा व्यवस्थित सिंचाइ सेवा भएको हुनेछ ।

- जलउर्जा सेवा: नगरपालिकाका सबै मुख्य बस्तीहरूमा सुधारिएको घट्ट सेवा स्थापना भइ सेवा सञ्चालन भएको हुनेछ साथै स्थानीय स्तरमा भरपर्दो र किफायती जलविद्युत उत्पादन गरी सबै वडा तथा बस्तीमा विद्युत सेवा उपलब्ध हुनेछ ।
- स्रोत तथा वातावरण संरक्षण: नगरपालिकाका सबै जलस्रोत क्षेत्रहरू व्यवस्थित संरक्षण भएको हुनेछ।

६.२. पहिलो आ.व. २०८०.८१ मा कार्यान्वयन हुने योजनाहरू

यस पञ्चदेवल विनायक नगरपालिकाले पहिलो आ.व. २०८०/८१ का लागि ५ वटा खानेपानी योजनाहरू, ३ वटा सिंचाइ कुलो विस्तारका योजनाहरू ५ वटा वातावरण तथा पर्यावरण योजनाहरूलाई कार्यान्वयन गर्नेछ। पहिलो आ.व.मा कार्यान्वयन हुने योजनाहरूको विवरण तलको तालिका-३८ मा उल्लेख गरिएको छ।

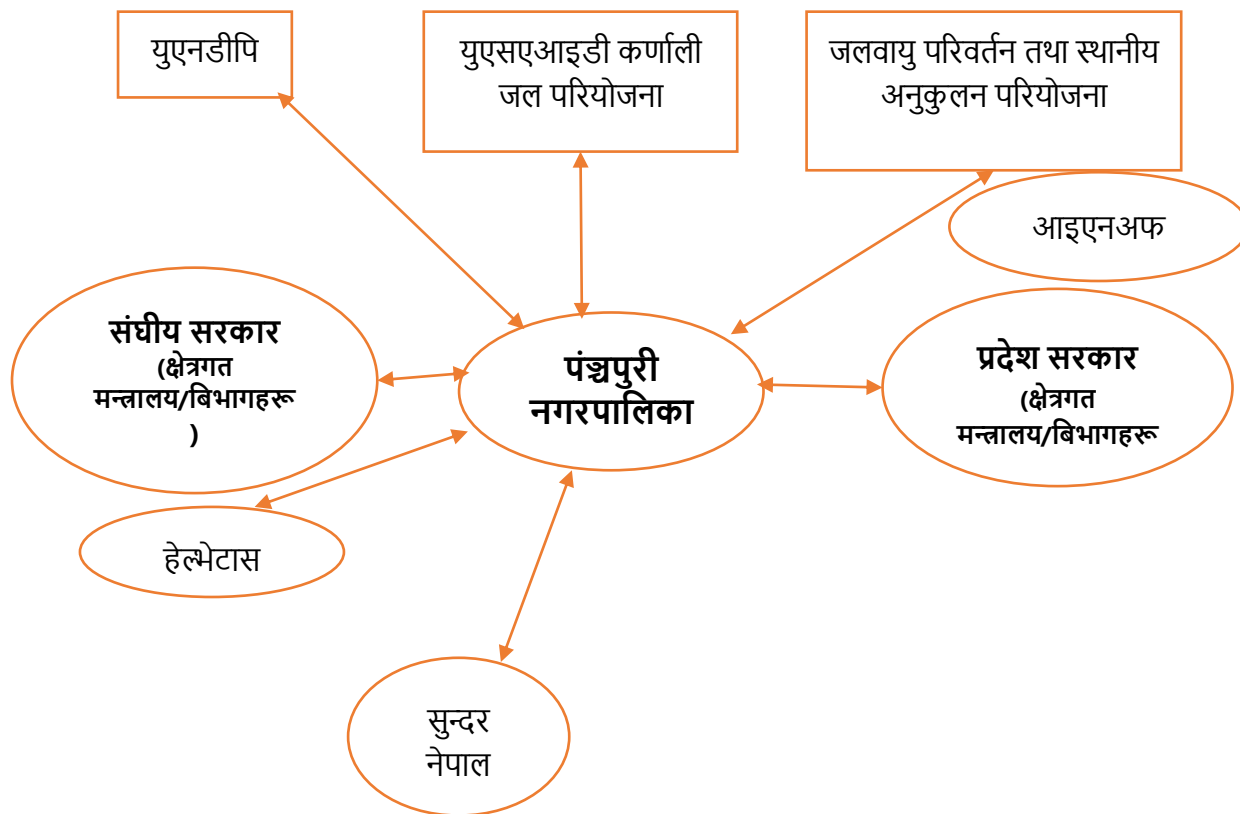
तालिका- ३८: पहिलो वर्ष कार्यान्वयन गरिने योजनाहरू

क्र.स.	योजनाको नाम	योजनाको क्षेत्र	वडा नं.	कार्यान्वयन गर्ने निकाय	सहकार्य	अनुमानित लागत
१	बुढीदह मुल खा.पा. योजना	खानेपानी	४	नगरपालिका		१२५०
२	गडीखोला लिफ्ट खा.पा. योजना	खानेपानी	३	नगरपालिका		६२४०
३	निगल पानीमूल खा.पा. योजना	खानेपानी	४	नगरपालिका		२५३०
४	डीमडिमे खोला मुल क खा.पा. योजना	खानेपानी	१	नगरपालिका		१५००
५	चडेपानी खा.पा. योजना	खानेपानी	३	नगरपालिका		४३२०
६	भित्रखेत सिंचाइ योजना	सिंचाई	४	नगरपालिका		२७५
७	कुजेडा सिंचाइ योजना	सिंचाई	४	नगरपालिका		७७५
८	पाचेरौवा सिंचाइ कुलो योजना	सिंचाई	८	नगरपालिका		८००
९	गुटपनेरी मूल संरक्षण	वातावरण तथा पर्यावरण योजनाहरू	६	नगरपालिका		६००
१०	लाम्पाटा मुल संरक्षण	वातावरण तथा पर्यावरण योजनाहरू	१	नगरपालिका		६००
११	पैरापानी मुल संरक्षण	वातावरण तथा पर्यावरण योजनाहरू	३	नगरपालिका		५००
१२	काफलखोला मुहान संरक्षण	वातावरण तथा पर्यावरण योजनाहरू	८	नगरपालिका		६००
१३	जाजरखोला वागदुला मुहान संरक्षण	वातावरण तथा पर्यावरण योजनाहरू	९	नगरपालिका		८००
जम्मा						२,०७,९०

६.३. बजारीकरण रणनीति तथा सरोकारवालाहरूको पहिचान

गुरुयोजना तयार भएपछि यसको प्राथमिकता क्रममा परेका योजनाहरू कार्यान्वयनका लागि उपयुक्त स्रोत साधनहरूको खोजी गर्ने र त्यसको समुचित बाँडफाँड गर्ने जस्ता कार्यको भूमिका पुर्ण रुपमा पालिकाको रहनेछ भने यसको प्रचारप्रसार गरी कार्यान्वयनका लागि आवश्यक स्रोत साधन जुटाउन यसको परिचालन एवं बजारीकरणमा महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्नेछ । नगरपालिकामा जलस्रोत विकासको क्षेत्रमा कार्यरत सरकारी तथा गैह्र सरकारी संघ संस्थाहरूको अभिलेखीकरण गरी सबैले जलउपयोग गुरुयोजनालाई अवलम्बन गर्दै लैजाने प्रणालीको विकास गरिनेछ । यसले गर्दा एकातिर पालिकामा आएको स्रोत एकद्वार प्रणालीको भावना अनुसार विकास निर्माणमा सदुपयोग हुन गई दोहोरोपना हुन पाउने छैन भने अर्को तर्फ चरणबद्ध रुपमा जलस्रोत व्यवस्थापनका क्रियाकलापहरू सम्पन्न हुन गई गुरुयोजनाको सफल कार्यान्वयन हुनेछ ।

नगरपालिकामा गुरुयोजना कार्यान्वयनका लागि स्रोतको सुनिश्चितता, स्रोत एकद्वार प्रणालीको विकास, लगानीकर्ताका लागि अनुकूल वातावरण, जवाफदेहीता सयन्त्र विकास, जलाधार क्षेत्रको स्वास्थ्य सुदृढ र समग्र विकासका लागि अन्तर स्थानीय तह, प्रदेश सरकार तथा संघीय सरकारका सरोकारवाला संयन्त्रहरूसंगको सम्बन्ध विस्तार र आवश्यक समन्वय गुरुयोजनाको सफल कार्यान्वयनका लागि अति नै महत्वपूर्ण रहने सरोकारवालाहरूको साझा बुझाई रहेको छ । नगरपालिकामा विगतमा पानीको उपयोग र विकासका क्षेत्रमा कार्यगर्दै आएका र भविष्यमा समेत सहकार्य/साझेदारी हुन सक्ने सम्भावित कार्यान्वयन सरोकारवाला सहयोगी निकायहरूको विवरण र सह-सम्बन्धलाई चार्टमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

संकेतः

↔	कार्यान्वयनका लागि एकदमै जोडदिनु पर्ने निकाय
↔	निर्माणमा पालिकालाई सहयोग गर्न सक्ने दातृ निकायहरू/परियोजना
↔	निर्माण बाहेकका कार्यमा सहयोग गर्न सक्ने दातृ निकाय
↔	निर्माण तथा स्थानीयस्तरमा सामाजिक/प्राबिधिक सहयोग पुरयाउने अन्तर/राष्ट्रिय संघ/संस्थाहरू

तालिका- 39: जल उपयोग गुरुयोजना कार्यान्वयन गर्न लगानी सहकार्य गर्ने सम्भावित सरोकारवालाहरू

सरोकारवाला संस्थाको नाम	क्रियाकलाप संचालनको प्रकृती	कार्य क्षेत्र (वडा/भुगोल)	संस्थाको आर्थिक स्रोत
(दातृ संस्था)	भविष्यमा सहकार्य हुन सक्ने क्षेत्र		
संघीय सरकार	पूर्वाधार निर्माण	सबै	नेपाल सरकार
प्रदेश सरकार	पूर्वाधार निर्माण	सबै	नेपाल सरकार
युएसएआईडी कर्णाली जल परियोजना	वास	सबै	युएसएआईडी
वाक नेपाल	पावर परियोजना, जीविकोपार्जन उथानसिल तथा पोषण परियोजना, स्कुल पोषण परियोजना, एच एड भि परियोजना, युरेका परियोजना, समुदायमा आधारित विपद जोखिम परियोजना	सबै	सेभ द चिल्ड्रेन, वल्ड भिजन, युएसएआईडी, रिन्यूउल वोर्ल्ड
आस्था नेपाल	बाल संरक्षण	१,२,३,४,५,६ र ७वडामा	वल्ड भिजन
रुडेक नेपाल	खानेपानी परियोजना	सबै	हेल्भेटास
हेल्भेटास	खानेपानी परियोजना	सबै	स्विस

६.४. जलाधार/उप-जलाधार क्षेत्र व्यवस्थापन रणनीति

पञ्चदेवल विनायक नगरपालिकाले जलाधार तथा उप-जलाधार क्षेत्र व्यवस्थापनका लागि तपसील अनुसारका रणनीतिहरू अपनाउने छ ।

- सबै स्थानीय सरोकारवाला निकायहरूको जलाधार संरक्षण सम्बन्धी साझा बुझाई निर्माण गर्न ज्ञान, सीप तथा सिकाईहरू आदानप्रदान गर्ने तथा स्थानीय समुदायको क्षमता अभिवृद्धि गरिने छ ।
- कुनै पनि ठुला संरचनाहरू निर्माण गर्दा वातावरण प्रभाव मूल्यांकन अनिवार्य रुपमा लागु गरिने छ ।
- जल, जंगल र जमिन संरक्षणका लागि स्थानीय समुदायकोको अधिकतम सहभागितामा गराइने छ ।
- नगरपालिकास्तरमा सक्रिय बहु-सरोकारवाला निकायहरू जस्तै; सामुदायिक वन उपभोक्ता समुहहरू, कृषि समुहहरूसंग, समन्वय, सहकार्य र साझेदारी गर्ने र जलाधार संरक्षणका क्रियाकलापहरूलाई स्थानीय समुदायको आयमुलक/जीविकोपार्जनका गतिविधिसंग जोडी वातावरणमैत्री र संरक्षणमुखी बनाइने छ ।
- जलाधार क्षेत्रमा प्रभाव पार्ने वा प्रभावित हुने माथिल्लो वा तल्लो तटीय भू-भागमा अवस्थित पालिका/समुदायसंग जलाधार संरक्षणका उपायहरूका बारेमा छलफल गरी साझा सिकाईका आधारमा विभिन्न सहयोगी क्रियाकलापहरू (जलउपयोग गुरुयोजनामा आधारित भइ) संचालन गरिने छन् ।
- लोप हुन/हराउन लागेका सिमसारहरूलाई संरक्षण र व्यवस्थापनको माध्यमबाट "पुरानै स्वरुपमा ल्याउने" रणनीति अपनाईने छ ।

६.५. गुरुयोजना पुनरावलोकन तथा अद्यावधिक गर्ने संयन्त्र

जलउपयोग गुरुयोजनाको सफल कार्यान्वयनका लागि नगरपालिका क्षेत्र भित्रका स्रोत साधनको पहिचान, सरोकारवाला सहयोगी वा साझेदार निकायहरूको पहिचान तथा परिचालन पनि महत्वपूर्ण हुन्छ । स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ ले स्थानीय तहहरूलाई योजना कार्यान्वयन गर्ने कार्यकारि निकायका रुपमा राखेको छ भने आफैमा स्थानीय सरकार समेत भएकाले जलस्रोत क्षेत्रका योजनाहरू कार्यान्वयन गराउन स्थानीय, प्रदेश स्तरीय तथा केन्द्रीय सरोकारवाला साझेदारहरूलाई परिचालन गर्न सहज हुने देखिन्छ । गुरुयोजना कार्यान्वयन गर्नको नेतृत्वमा सबै साझेदारहरूलाई साझेदारीको वातावरण सहित परिचालन गर्नु पर्ने हुन्छ । गुरुयोजना कार्यान्वयनका लागि आवश्यक पर्ने नीति नियमहरूको सभा मार्फत निर्माण गरी क्षेत्रगत साझेदारहरूलाई स्पष्ट जिम्मेवारी प्रदान गर्नुका साथै समय सापेक्ष कार्यान्वयनको अनुगमन समेत गर्नुपर्ने हुन्छ ।

यसका साथै समय सापेक्ष ले विभिन्न सरोकारवाला निकायहरूको/पक्षहरूको सहजीकरणमा जलउपयोग गुरुयोजना कार्यान्वयन स्थितिको समिक्षा गरी अद्यावधिक गर्नुपर्ने जरुरी हुन्छ । जलउपयोग गुरुयोजना आधारभुत तथ्याङ्क र एकीकृत जलस्रोत विकासको खाका वा प्राथमिकता योजना तर्जुमाको दस्तावेज भएको हुनाले यसको आवश्यकता अनुसार आवधिक रुपमा अद्यावधिक गर्नु उपयुक्त हुन्छ । यसको अद्यावधिकरणबाट नगरपालिकाको एकीकृत जलस्रोत विकासको लागि चाहिने स्रोतको अनुमान र तर्जुमा गर्न सजिलो हुन्छ । सामान्यतया गुरुयोजना कार्यान्वयन समिक्षा, स्रोत साधन जुटाउन, तथ्याङ्कहरू अद्यावधिक

प्रत्येक वर्ष गर्नु पर्दछ तर स्थानीय परिवेश र आवश्यकता अनुसार यो अवधि घटबढ गर्न सकिन्छ । साथै जलउपयोग गुरुयोजना अद्यावधिक गर्नको लागि कार्यपालिकावाट अनिवार्य रुपमा निर्णय गर्नुपर्ने हुन्छ ।

६.६. गुरुयोजना कार्यान्वयन रणनीति

जलउपयोग गुरुयोजना जलस्रोत क्षेत्रको एकीकृत योजना भएकोले यसको कार्यान्वयनका लागि प्रभावकारी संयन्त्र, समन्वय र सरोकारवाला निकायहरू बीच सहकार्य हुन जरुरी छ । त्यसकारणले जलउपयोग गुरुयोजनाको कार्यान्वयनका लागि तपशिलका रणनीति अपनाउने छ ।

- गुरुयोजना तथाङ्क जलस्रोतहरूको लगत, सम्भाव्य प्रयोग र सम्भावना सहितको अन्तरक्रिया कार्यक्रमहरू समय-समयमा सरोकारवाला माझ सञ्चालन गरिने छ ।
- संघीय तथा प्रदेश सरकारका जलस्रोत विकास सम्वद्ध मन्त्रालय, विभागहरूमा गुरुयोजनाको प्रचार प्रसार गरी आवश्यक लगानी सहकार्यका लागि समन्वय गरिने छ ।
- नगरपालिकास्तरका सरोकारवाला साझेदारहरूको आवश्यकता अनुसार समन्वय बैठक र अन्तरक्रियाहरू आयोजना गरी गुरुयोजनाका निर्दिष्ट लक्ष्य हासिल गर्न लगानी प्रतिबद्धता सहितका कार्यक्रम तय गरिने छ ।
- नगरपालिकास्तरमा गुरुयोजना सम्बन्धीप्रचार प्रसार, समीक्षातथा जलस्रोत क्षेत्रमा कार्यगर्ने सरोकारवालाहरूलाई गुरुयोजनाले औल्याएको क्षेत्रमा लगानी गर्न प्रेरित गराउने जस्ता क्रियाकलापहरू सञ्चालन गरिने छ ।
- नगरपालिकाका क्षेत्रगत योजनाहरूमा लगानी सम्बन्धी दोहोरोपना हटाउन बार्षिक कार्यक्रम तय गर्नु पूर्व विषयगत समितिका बैठकहरू मार्फत आगामी वर्षका योजना तथा कार्यक्रमहरू सरोकारवालाहरूसँगको उपलब्ध बजेट, सहकार्यका क्षेत्र सहितको कार्ययोजना तय गरिने छ ।

अनुसूचीहरू

अनुसूची-१	SA-1: घरधुरी तथा जनसंख्या सम्बन्धीविवरण
	SA-2: भौगोलिक, प्राकृतिक, सांस्कृतिक तथा आर्थिक जानकारी सम्बन्धी विवरण
	SA-3: विद्यमान सहकारी संस्थाहरू सम्बन्धीविवरण
	SA-4: विद्यमान सरोकारवाला संस्थाहरू सम्बन्धीविवरण
	SA-5: स्वास्थ्य तथा सरसफाइ सम्बन्धीविवरण
अनुसूची-२	TA-1: पानीका स्रोतहरूको विवरण
अनुसूची-३	SA-6: टोलहरूको सुची
	TA-2: विद्यमान खानेपानी योजनाहरूको सुबिधास्तर र संरचनागत विवरण फारम
अनुसूची-४	SA-7: विद्यमान खानेपानी योजनाहरूको सामाजिक तथा संस्थागत विवरण फारम
अनुसूची-५	SA-8: विद्यमान कुलो सिंचाइ योजनाहरूको मुख्य विवरण फारम
	TA-3: विद्यमान कुलो सिंचाइ योजनाहरूको विस्तृत विवरण फारम
	SA-9: विद्यमान लघु सिंचाइ योजनाहरूको मुख्य विवरण फारम
	TA-4: विद्यमान लघु सिंचाइ योजनाहरूको विस्तृत विवरण फारम
	SA-10: विद्यमान बहु उपयोगी योजनाहरूको मुख्य विवरण फारम
	TA-5: विद्यमान बहु उपयोगी योजनाहरूको विस्तृत विवरण फारम
	SA-11: विद्यमान वातावरण तथा पर्यावरणसंग सम्बन्धित योजनाहरूको मुख्य विवरण फारम
	TA-6: विद्यमान वातावरण तथा पर्यावरणसंग सम्बन्धित योजनाहरूको विस्तृत विवरण फारम
	SA-12: विद्यमान सुधारिएको र परम्परागत घट्ट योजनाहरूको मुख्य विवरण फारम
	TA-7: विद्यमान सुधारिएको र परम्परागत घट्ट योजनाहरूको विस्तृत विवरण फारम
अनुसूची-६	TA-8: विद्यमान लघु जलबिधुत योजनाहरूको विस्तृत विवरण फारम
	OS-1: निर्माणाधिन जलस्रोत सम्बन्धित योजनाहरूको मुख्य विवरण फारम
	OT-1: निर्माणाधिन खानेपानी योजनाहरूको विस्तृत विवरण फारम
	OT-2: निर्माणाधिन कुलो सिंचाइ योजनाहरूको विस्तृत विवरण फारम
	OT-3: निर्माणाधिन लघु सिंचाइ योजनाहरूको विस्तृत विवरण फारम
	OT-4: निर्माणाधिन बहु उपयोगी योजनाहरूको विस्तृत विवरण फारम
	OT-5: निर्माणाधिन सुधारिएको र परम्परागत घट्ट योजनाहरूको विस्तृत विवरण फारम
अनुसूची-७	OT-6: निर्माणाधिन लघु जलबिधुत योजनाहरूको विस्तृत विवरण फारम
	PL-1: तर्जुमा गरिएका खानेपानी योजनाहरूको मुख्य विवरण फारम
	TA-9: तर्जुमा गरिएका खानेपानी योजनाहरूको विस्तृत विवरण फारम
	TA-10: तर्जुमा गरिएका सरसफाइ तथा स्वच्छता सम्बन्धीयोजनाहरूको विस्तृत विवरण फारम

अनुसूची-८	PL-2: तर्जुमा गरिएका कुलो सिंचाइ योजनाहरूको मुख्य विवरण फारम
	TA-11: तर्जुमा गरिएका कुलो सिंचाइ योजनाहरूको विस्तृत विवरण फारम
अनुसूची-९	PL-4: तर्जुमा गरिएका बहु उपयोगी योजनाहरूको मुख्य विवरण फारम
	TA-13: तर्जुमा गरिएका बहु उपयोगी योजनाहरूको विस्तृत विवरण फारम
अनुसूची-१०	PL-5: तर्जुमा गरिएका वातावरण तथा पर्यावरणसंग सम्बन्धित योजनाहरूको मुख्य विवरण फारम
	TA-14: तर्जुमा गरिएका वातावरण तथा पर्यावरणसंग सम्बन्धित योजनाहरूको विस्तृत विवरण फारम
अनुसूची-११	PL-6: तर्जुमा गरिएका सुधारिएको र परम्परागत घट्ट योजनाहरूको मुख्य विवरण फारम
	TA-15: तर्जुमा गरिएका सुधारिएको र परम्परागत घट्ट योजनाहरूको विस्तृत विवरण फारम
अनुसूची-१२	PL-7: तर्जुमा गरिएका लघु जलबिधुत योजनाहरूको मुख्य विवरण फारम
	TA-16: तर्जुमा गरिएका लघु जलबिधुत योजनाहरूको विस्तृत विवरण फारम

अस्वीकरण:

यो प्रतिवेदन अमेरिकी अन्तर्राष्ट्रिय विकास नियोग (युएसएआइडी) मार्फत् अमेरिकी जनताहरूको सहयोगका कारण सम्भव भएको हो । यस प्रतिवेदन भित्रका विषयवस्तु र सामग्री पन्चदेवल विनायक नगरपालिकाको एकल जिम्मेवारी हुन् र तिनले युएसएआइडी वा अमेरिकी सरकारको विचारको प्रतिविम्बित गर्छन् भन्ने जरुरी छैन ।
